

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

НАУКОВИЙ ВІСНИК

*МИКОЛАЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО*

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Засновано 2008 р.

№ 2 (48)

грудень 2019

Внесено до Переліку фахових видань України
галузі «Історичні науки»
(наказ МОН України від 12.05.2015 р. № 528)

Миколаїв
МНУ імені В. О. Сухомлинського
2019

УДК 930
ББК 63
Н 34

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 14 від 23 грудня 2019 року)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Валерій БУДАК доктор технічних наук, професор, академік НАПН України; голова редакційної колегії;
Надія РИЖЕВА доктор історичних наук, професор, головний редактор;
Владислав ПАРХОМЕНКО доктор історичних наук, доцент; відповідальний секретар.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Ольга БАКОВЕЦЬКА доктор історичних наук, доцент (Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв);
Наталя БУГЛАЙ доктор історичних наук, доцент (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського);
Олександр ГУРЖІЙ доктор історичних наук, професор (Інститут історії України НАН України, м. Київ);
Віктор ДАНИЛЕНКО член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор (Інститут історії України НАН України, м. Київ);
Микола ЗЕРКАЛЬ доктор історичних наук, доцент (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського);
Ігор НІКОЛАЄВ доктор історичних наук, доцент (Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);
Володимир СЕРГІЙЧУК доктор історичних наук, професор (Київський національний університет імені Т. Шевченка);
Євген СІНКЕВИЧ доктор історичних наук, професор (Державна вища східноєвропейська школа, м. Пшемисль, Польща).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Валерій ЕРМІЛОВ доктор історичних наук, професор (Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);
Юрій КОТЛЯР доктор історичних наук, професор (Чорноморський національний університет імені Петра Могили).

Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки : зб. наук. праць. – № 2 (48), грудень 2019. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2019. – 136 с.

ISSN 2519-2809

Журнал зареєстровано в системі CrossRef.

DOI журналу: **10.33310/2519-2809**

DOI випуску – **10.33310/2519-2809-2019-48-2**

У збірнику наукових праць вміщено статті з актуальних проблем історичної науки, зокрема історіографії, краєзнавства, вітчизняної та всесвітньої історії. Значна кількість матеріалу присвячена малодослідженим питанням історії України.

Для наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, краєзнавців, аспірантів, студентів історичних спеціальностей.

УДК 930
ББК 63

ЗМІСТ

Розділ 1 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Наталя БУГЛАЙ	
Співробітництво Польщі та України в рамках транскордонних проектів в період 1995-2005 рр.	7
Максим ВІТРЯК	
Складнощі і перспективи Євро-Атлантичної політики Л. Д. Кучми.....	12
Олександр КОНДРАТЮК	
Історія суднобудування на Півдні УРСР у 1945–1991 рр.: теоретико-методологічні засади дослідження.....	20
Ірина ЛОБОДОВСЬКА	
Творчі здобутки Григорія Довженка як український мистецький спадок ХХ століття	27
Катерина ПЛЕВАКО	
Відоображення у часописі «єпархіальні відомості» протестантського руху в Україні (1907-1914 рр.)	31
Наталія СОФ'ЯК	
Два брати, дві долі: Олександр та Андрій Потебні.....	38
Інна ТУРЯНИЦЯ	
Лондонський саміт лідерів країн НАТО 2019 року і очікування для України	46
Катерина ЧЕРНЯВСЬКА	
Поняття та ідея «нації» в українському суспільно-політичному русі наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.	53
Маріанна ЛАСІНСЬКА	
Постійні та тимчасові міграції європейського єврейства наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття	59
Марина НАУМЕНКО	
Періодичні видання як джерело дослідження літературного процесу Півдня України (1950-і рр.)	66
Володимир БУГРІЙ	
Умови науково-дослідницької роботи викладачів кафедр історії педагогічних інститутів України у перші повоєнні роки (друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст.).....	72
Аліна ІВАНЕНКО	
Нормативний та організаційно-правовий супровід роботи місцевих цивільних та кримінальних судів в Райхскомісаріат "Україна" (1941 – 1943 рр.).....	78

Розділ 2 ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Надія РИЖЕВА	
Проблеми історичного пізнання цивілізаційної спадщини за духовною парадигмою	84
Олександр ГАНЧЕВ	
Особливості змін в інституті сім'ї болгар Південної Бессарабії у період соціалізму	90
Ласлов ЗУБАНИЧ, Йовжа ОТТИЛА	
Жігмонд (ІІ) Другет (?–1684) – нариси з невідомого життєвого шляху	98
Тімеа КУЛЧАР	
Угорський досвід розвитку євро-регіонального транскордонного співробітництва	103

Андрій ПОСПЕЛОВ	
Перший період подвійного міждержавного воєнного конфлікту на Африканському розі (1960-1977 рр.).....	108
Юлія СЕДЛЯР	
Американська політика економічних санкцій щодо Куби у 1990-х рр.	114

Розділ 3
ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Владислав ПАРХОМЕНКО	
Спогади П. Білона про революційні події 1918- 1919 рр. в Україні	119
Анастасія ГЕВКО	
Видання миколаївського Істпарту 1920-х рр. як джерело з історії революційних подій на Півдні України.....	124

Розділ 4
ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Віталій КУЧЕР	
Медикодемографічна ситуація в Миколаївській області кінця ХХ – початку ХХІ ст.	127
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	134

CONTENTS

Chapter 1 HISTORY OF UKRAINE

Natalia BUGLAY	
Collaboration of Poland and Ukraine within the framework of transfrontal projects in the period of 1995-2005 years.....	7
Maxim VITRAK	
Complexities and prospects euro-atlantic policy L. D. Kuchma.....	12
Oleksandr KONDRATIUK	
History of shipbuilding in the South of the Ukrainian SSR in 1945-1991: theoretical and methodological principles of the research.....	20
Irina LOBODOVSKAYA	
Creative achievements of Hryhoriy Dozhenka as Ukrainian artistic heritage of the twentieth century.....	27
Kateryna PLEVAKO	
Display of the protestant movement in periodical «eparchial journal» (1907-1914).....	31
Natalia SOFYAK	
Two brothers, two shares: Alexander and Andrei Potebni	38
Inna TURIANITSIA	
The 2019 NATO Summit on NATO Leaders and Expectations for Ukraine	46
Catherine CHERNIAVSKA	
Concepts and idea of "nation" in the ukrainian social and political movement at the end of the XIX - early of the XX century.....	53
Marianna LASINSKA	
Permanent and temporary migrations of european jews late XIXth - early XXth century	59
Maryna NAUMENKO	
Periodical publications as the source of research on the realities of literary life in southern Ukraine (1950s).....	66
Volodymyr BUGRII	
Conditions of research work of teachers of Departments of History of Pedagogical Institutes of Ukraine in the first postwar years (the second half of the 1940s - the beginning of the 1950s. xx century).....	72
Alina IVANENKO	
Normative, organization and legal support for the local civil and criminal courts in Reichcommissariat "Ukraine" (1941-1943).....	78

Chapter 2 WORLD HISTORY

Nadiya RYZHEVA	
Issues of the Historical Cognition of Civilizational Heritage according to the Spiritual Paradigm	84
Alexander GANCHEV	
Particularities of changes in the bulgarians' family institution in south bessarabia during socialism.....	90

Laslov ZUBANYCH, Attila JÓZSA Zsigmond II Druget (? -1684) – sketches from the unknown life path.....	98
Timea KULCHAR Hungarian experience in the development of euro-regional cross-border cooperation.....	103
Andrii POSPIELOV The first period of double interstate military conflict on the African horn (1960-1977).....	108
Yulia SEDLIAR US policy of economic sanctions against Cuba in 1990s years	114

Chapter 3

HISTOROGRAPHY AND SOURCING

Vladislav PARKHOMENKO Memoirs of P. Bilon on the revolutionary events of 1918-1919. In Ukraine	119
Anastasia GEVKO Publications of the nikolaevski Istartu of the 1920s. as a source on the history of revolutionary events in Nikolaev region.....	124

Chapter 4

HISTORICAL REGISTRATION

Vitaliy KUCHER The medical demographic situation in the Mykolaiv region of the late XX - beginning of the XXI century	127
INFORMATION ABOUT AUTHORS	134

Розділ 1

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-7-11

УДК 327(438+377): 339.94

НАТАЛЯ БУГЛАЙ

доктор історичних наук, професор

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

м. Миколаїв, Україна

e-mail: buglay@ukr.net

СПІВРОБІТНИЦТВО ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ В РАМКАХ ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЕКТІВ В ПЕРІОД 1995–2005 рр.

У статті аналізується польська транскордонна політика наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть, що характеризується широкою палітрою зв'язків у політичній, економічній, екологічній, інфраструктурній, освітній, культурній та гуманітарній сферах. З'ясовано, що РП є транскордонним лідером центральноєвропейського регіону. Українсько-польська транскордонна співпраця характеризується домінуванням бар'єрної функції кордону, високим рівнем централізації влади, низьким залученням до співпраці місцевих і локальних громад.

Ключові слова: Польща, Україна, транскордонне співробітництво, регіональна політика, пріоритети партнерства.

Одним із напрямів зовнішньої політики Республіки Польща є транскордонне співробітництво. Транскордонна співпраця сприймається науковцями як важливий аспект розвитку прикордонних регіонів держави в період 1995–2005 рр. та дієва ланка, що прискорила євроінтеграційний процес Польщі, в цілому. РП стала активно брати участь у транскордонному співробітництві центральноєвропейських країн, хоча потрібно відзначити залежність розвитку транскордонної співпраці регіонів Польської держави від сусідніх країн по інший бік кордону. Польща межує із заходу з Німеччиною; із півдня – з Чехією, Словаччиною; зі сходу – з Україною, Білоруссю та Литвою; з півночі – з Росією, а також має морський кордон із Швецією та Данією. Вважаємо за необхідне виділити польсько-німецький, польсько-чеський, польсько-словацький, польсько-білоруський, польсько-український, польсько-російський, польсько-литовський виміри польського транскордоння. Тож, аналізуючи транскордонне співробітництво Республіки Польща, зосередимо увагу саме на

польсько-українському білатеральному форматі із виокремленням позитивних та проблемних сторін транскордонної співпраці.

Й. Габбе, відомий спеціаліст, який досліджує транскордонну співпрацю Асоціації європейських прикордонних регіонів наголошує, що регіональне і місцеве самоврядування; правові умови; соціально-економічні аспекти; фінансування і культура є головними факторами, завдяки яким, можна здійснити порівняльний аналіз транскордонного співробітництва [6]. Співробітництво прикордонних регіонів побудовано на принципах і рекомендаціях Ради Європи, насамперед це положення «Європейської Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або властями», а також додаткових протоколах до неї, правова ж база транскордонного співробітництва в Європі є уніфікованою [2]. Досягнення транспарентності кордонів, їх нівеляція з метою вільного перетину для людей, товарів, послуг і капіталу, фактично, є стратегічною метою транскордонного співробітництва.

Активність територіальних органів влади, політична воля сторін, з нашої точки зору, є основою успішної транскордонної співпраці. Зусилля сторін тут мають бути спрямовані, на інтеграцію європейського правового поля у національне законодавство, подолання асиметрії розвитку в подвійному контексті: центр – периферія у вітчизняному середовищі, периферія – периферія по обидва боки кордону й адаптація принципів транскордонної політики Європейського Союзу. Потрібно констатувати, що прикордонні регіони мають свої специфічні характеристики. В цьому сенсі варто зважати і на перешкоди, бар'єри транскордонного співробітництва, адже бар'єри транскордонного співробітництва існують завжди, справа лише в тому, що робиться для їх нівеляції. Спеціалісти поділяють існуючі перешкоди на внутрішні, зовнішні, формальні, правові, інституційні, інфраструктурні, фінансові, економічні, соціальні, екологічні, в залежності від характеру і природи співпраці [5, с. 179]. Можна виокремити декілька типів перешкод транскордонної співпраці, взагалі, як то: лінгвістичні, адміністративні, історичні, культурні та ін.

Характеризуючи польсько-українське транскордонне співробітництво, потрібно зауважити, що його визначає строката палітра зв'язків політичного, економічного, екологічного, інфраструктурного, освітнього, культурного та гуманітарного напрямів. Доба 1995–2005 рр. є періодом активізації транскордонної співпраці, що відобразилась в реалізації цілої низки спільних проєктів за підтримки Програми технічної допомоги TACIS, головним чином у модернізації прикордонної інфраструктури, охорони навколишнього середовища, підтримці розвитку туризму та місцевого розвитку. Планування стратегії розвитку польсько-української транскордонної співпраці позитивно вплинуло на її розвиток [8]. Українські дослідники приклали багато зусиль для оптимізації польсько-української транскордонної співпраці в контексті європейського підходу до її вдосконалення [1]. На протязі аналізованого періоду, прикордонні регіони України та воєводства Польщі, традиційно співпрацювали у форматі науково-практичних конференцій вищих на-

вчальних закладів та науково-дослідних інститутів; обміну студентами й викладачами; реалізації спільних науково-дослідних проєктів; міжнародних виставок-ярмарок та ярмарок-торгів, зустрічей торговельних палат двох країн; регулярних економічних форумів з проблем розвитку транскордонного співробітництва; здійснення спільних екологічних акцій.

В розвитку польсько-українського співробітництва в рамках транскордонних проєктів існує низка проблем правового, адміністративного, фінансового характеру. Потрібно зазначити, що з українського боку посиленою є централізація, поодинокими є випадки залучення локальних ініціатив територіальних громад на найнижчому рівні, вкрай необхідною умовою підвищення ефективності є посилення співпраці на рівні органів місцевого самоврядування сусідніх прикордонних регіонів. Після східного розширення Європейського Союзу у 2004 р. – для української сторони відкрились нові інструменти і механізми, нові інституційні форми, отже, нові можливості транскордонного співробітництва.

Активізації діяльності польських прикордонних регіонів, сприяло потужне зовнішнє фінансування, а саме – фонди Європейського Союзу. У 1990–1999 рр. фінансова допомога Республіці Польща реалізовувалася лише у рамках одного фонду (PHARE) в обсягах 2,034 млн євро. Натомість з 2000 р. засоби допомоги перераховувалися вже через три фонди, серед яких найменшу долю мав SAPARD. У 2000–2003 рр. Польща отримала загалом майже 4,0 млрд євро, тобто у два рази більше, ніж протягом 1990–1999 рр. [3].

Нерівномірність рівня розвитку польських та українських прикордонних регіонів збільшується і надалі. Як вважають науковці, що займаються деякими проблемами по темі дослідження, розвиток українсько-польського прикордоння у форматі організаційної складової політики, має передбачати створення технопарків, територіальних інноваційних центрів, фактично, застосування до розвитку транскордонних зв'язків кластерного підходу [4, с. 313]. Як зазначає одна із провідних експертів польсько-українського транскордонного співробітництва, доктор

наук Н. Мікула: «Польща успішно використала інституційно-правовий доробок ЄС, провівши реформу адміністративно-територіального устрою та утворивши 16 воєводств шляхом укрупнення регіонів. Результатом цієї реформи стало підвищення ролі місцевого самоврядування, яке повинно стати сильним самостійним суб'єктом регіональної політики. Органами самоврядування воєводств були сформовані стратегії регіонального розвитку, визначено фінансові та організаційні способи реалізації цілей» [4, с. 307].

На думку польських фахівців, сучасний етап розвитку польсько-українського прикордоння характеризується фрагментарним рівнем транскордонного співробітництва, територіальні органи влади по обидва боки кордону недостатньою мірою координують свою діяльність, що призводить до неузгодженості дій, зокрема у просторовому розвитку транскордонного регіону, природоохоронних заходах; до основних недоліків належать: «відсутність системного (а не фрагментарного) науково-методичного супроводу розвитку транскордонного співробітництва, слабка координованість та взаємна поінформованість інституцій щодо існуючих напрацювань, виявлених спільних проблем і намічених заходів їх вирішення» [4, с. 9–11].

Транскордонне співробітництво є інструментом для налагодження добросусідських відносин для держав. За допомогою транскордонного співробітництва відбувається максимальне залучення зовнішнього чинника для всебічного соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів, щоб запобігти перетворенню їх у відсталі периферійні провінції своїх держав. Розширення і поглиблення транскордонної співпраці для України питання пріоритетне. Одним із елементів транскордонної взаємодії України і Польщі є діяльність в рамках єврорегіонів. Єврорегіони у Центрально-Східній Європі стали фактором інтеграції в європейські структури, про що свідчить приклад Польщі. Досягаючи помітних результатів в єврорегіональній співпраці, поляки прагнули послабити скептично налаштованих противників інтеграції Польщі до ЄС.

Україна розвиває транскордонне співробітництво, адже є учасником єврорегіонів,

бере участь у транскордонних проектах різнобічного розвитку прикордонних територій. Важливими осередками інтенсифікації та розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва виступають єврорегіони «Карпатський» та «Буг», які діють в українсько-польському прикордонні. Їхня співпраця та діяльність зосереджені на проектах розвитку регіонів – торгівлі, спорту, освіти, культурного обміну, захисту довкілля та охорони здоров'я і запобігання природним стихіям. Потрібно зауважити, що єврорегіони Польщі за участі української сторони є найслабшими, більш того, існування їх пов'язано з кропіткою роботою саме польської сторони, що намагається активізувати польсько-український вимір транскордону після 2004 року.

Досліджувати транскордонне співробітництво прикордонних регіонів, вважаємо за необхідне, в контексті аналізу цілісної інтегрованої території, виокремлюючи спільні позитиви та перспективи, тож проблематика в цьому ракурсі є об'єктивно та аналітично визначеною. Отже, важливою складовою стратегічного планування транскордонного регіону за європейськими стандартами, є, так званий, «СВОТ» аналіз – аналіз конкурентних переваг і обмежень перспективного розвитку транскордонного регіону, на основі якого здійснюється діагноз стартових умов розвитку: сила (сильні сторони – Strength) – вади (слабкі сторони – Weakness) – обставини (можливості – Opportunities) – труднощі (загрози – Threats) тенденцій і передбачуваних наслідків їх збереження, проблем та існуючих прогнозів розвитку регіону, а також ефективності потенціалу та конкурентних переваг транскордонного регіону.

Отже, у підсумку щодо аналізу розвитку транскордонного співробітництва РП, потрібно зауважити, що сприяли активізації та модернізації співпраці польських прикордонних регіонів, як доводить історичний досвід, сприяє уніфікована у Мадридській конвенції політико-правова основа й потужне зовнішнє фінансування (фонди Європейського Союзу), а також активність регіональних, локальних місцевих лідерів органів самоврядування, громадських організацій, інших інституційних ініціатив, що намагались максимально використати наявні можливості.

Визначаючи загальні особливості транс-кордонного співробітництва регіонів Польщі, потрібно виділити периферійне розташування прикордонних регіонів, домінування жорсткішої бар'єрної функції польського кордону, що, ускладнювало його перетин особами, товарами, капіталом і послугами порівняно із Західною Європою, у досліджуваній період. Нерівномірний економічний розвиток сусідів-партнерів по обидва боки кордону характеризується економічно розвиненим західним напрямом і менш розвиненим східним, що стосується й української сторони прикордоння. Асиметричність економічного розвитку та відсутність наявної модернізованої інфраструктури, логістики на кордоні вже апіорі визначають відмінні стартові умови транс-кордонної співпраці прикордонних регіонів по обидва боки кордону, з нашої точки зору.

Польські кордони досить сильно різняться за економічними і культурними ознаками, а також, менталітетом та соціальними умовами проживання населення. Важливим чинником прикордоння є наявність або відсутність сталих культурних зв'язків та традицій. Потрібно виділити і політичний чинник, як вагомий аспект, що впливає на внутріполітичну ситуацію в державі та децентралізацію влади, яка на регіональному рівні є пріоритетною. «Конфліктогенність» кордонів є надто важливим аспектом у центральноєвропейському регіоні, адже політична зміна кордонів, що була наслідком Першої світової війни та

Другої світової війни, а також політичні насильницькі акції, як депортації народів в цілому, визначили і поділ історично інтегрованих територій. Таким чином, конфлікт у більшості польсько-українських прикордонних регіонів латентно присутній по обидва боки кордону, що доводить їх аналіз.

Польща не завжди успішно та ефективно запроваджувала європейський досвід транс-кордонної політики, через певні проблеми місцевого, локального характеру. Концепція транс-кордонної політики, що була притаманна країнам Західної Європи, на початок 90-х рр. XX ст. не мала можливості спиратися на сильну регіональну політику й на наявну ініціативу міських громад високого рівня. Західні традиції транс-кордонної співпраці на польських теренах запроваджувались поступово, з використанням спільних стратегій транс-кордонного співробітництва, які розроблялись з урахуванням підтримки сильних сторін прикордонного/транс-кордонного регіону. У Польщі окрім професійної підготовки фахівців, експертів з транс-кордонної співпраці, дуже широко використовувались локальні ініціативи, залучались недержавні організації, громадські об'єднання, що активізували громадянське суспільство для ознайомлення з транс-кордонним менеджментом. Можна говорити, що підвищенню ефективності транс-кордонного співробітництва сприяв саме такий підхід, досвід використання якого може бути корисним для української сторони.

Список використаних джерел

1. Долішній М., Демченко В., Мікула Н. Концептуальні підходи до створення польсько-українського євро регіону «Сян» на основі узагальнення досвіду євро регіонів на західному кордоні Польщі // Регіональна економіка. 2003. № 1. С. 69–82.
2. Європейська Рамкова Конвенція про транс-кордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (ETS № 106) (21 травня 1980 р., Мадрид) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_106.
3. Куцаб-Бонк К. Механізми інституційного забезпечення розвитку українсько-польського транс-кордонного регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.10.01 / Інститут регіональних досліджень НАН України, 2006. 21 с.
4. Мікула Н. Міжтериторіальне та транс-кордонне співробітництво. Львів: ІРД НАН України, 2004. 395 с.
5. Ciok S. Wpływ granicy i współpracy transgranicznej na rozwój lokalny i regionalny zachodnich obszarów przygranicznych / red. A. Mync, R. Szul // Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym. Warszawa: Wydawnictwo Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, 1999. S. 178–181.
6. Gabbe J. Legal status of cross-border co-operation structures – past, present and prospects [Electronic resource]. URL: http://cesci-net.eu/docs/INTERACT_Gabbe%20201107EN.pdf.
7. 4 kadencja, 40 posiedzenie, 2 dzień (22.01.2003); Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2003 roku [Zasób elektroniczny] / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Prace Sejmu IV kadencji. URL: <http://orka2.sejm.gov.pl/Debata4.nsf/main/5EA792D1>.
8. Wspólna polsko-ukraińska strategia współpracy transgranicznej. Lubelskie, Podkarpackie, Wołyńskie, Lwowskie. 2005–2015. Razem ku przyszłości. Lublin: Dom Europy, 2005. 51 s. Informacje są dostępne również przez Internet: http://domeuropy.lubelskie.pl/wp-content/uploads/2016/02/wspolna_polsko_-_ukrainska_strategia_wspolpracy_transgranicznej.pdf.

References

1. Dolishnij M., Demchenko V., Mikula N. Konceptualni pidkhody do stvorennja poljsjko-ukrajinsjkoĝo jevroregionu «Sjan» na osnovi uzaghaljennja dosvidu jevroregioniv na zachidnomu kordoni Poljsjhi // Regionalna ekonomika. 2003. №1. S. 69–82 [in Ukrainian].
2. Jevropejsjka Ramkova Konvencija pro transkordonne spivrobitnyctvo mizh terytorialnymy obshhynamy abo vlastjamy (ETS №106) (21 travnja 1980 r., Madryd) [Elektronnyj resurs] // Oficijnyj veb-portal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_106 [in Ukrainian].
3. Kucab-Bonk K. Mekhanizmy instytucijnogo zabezpechennja rozvytku ukrajinsjko-poljsjkoĝo transkordonnoĝo regionu: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk: 08.10.01 / Instytut regionalnykh doslidzhenj NAN Ukrainy, 2006. 21 s [in Ukrainian].
4. Mikula N. Mizhterytorialne ta transkordonne spivrobitnyctvo. Ljviv: IRD NAN Ukrainy, 2004. 395 s [in Ukrainian].
5. Ciok S. Wpływ granicy i współpracy transgranicznej na rozwój lokalny i regionalny zachodnich obszarów przygranicznych / red. A. Mync, R. Szul // Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym. Warszawa: Wydawnictwo Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, 1999. S. 178–181.
6. Gabbe J. Legal status of cross-border co-operation structures – past, present and prospects [Electronic resource]. URL: http://cesci-net.eu/docs/INTERACT_Gabbe%20201107EN.pdf.
7. 4 kadencja, 40 posiedzenie, 2 dzien (22.01.2003); Informacja rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2003 roku [Zasób elektroniczny] / Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, Prace Sejmu IV kadencji. URL: <http://orka2.sejm.gov.pl/Debate4.nsf/main/5EA792D1>.
8. Wspólna polsko-ukraińska strategia współpracy transgranicznej. Lubelskie, Podkarpackie, Wołyńskie, Lwowskie. 2005–2015. Razem ku przyszłości. Lublin: Dom Europy, 2005. 51 s. Informacje są dostępne również przez Internet: http://domeuropy.lubelskie.pl/wp-content/uploads/2016/02/wspolna_polsko_-_ukrainska_strategia_wspolpracy_transgranicznej.pdf.

Наталья Буглай. Сотрудничество Польши и Украины в рамках трансграничных проектов в период 1995-2005 гг.

В статье анализируется польская трансграничная политика конца XX - начала XXI веков, что характеризуется широкой палитрой связей в политической, экономической, экологической, инфраструктурной, образовательной, культурной и гуманитарной сферах. Выяснено, что РП является трансграничным лидером центральноевропейского региона. Украинско-польское трансграничное сотрудничество характеризуется доминированием барьерной функции границы, высоким уровнем централизации власти, низким привлечением к сотрудничеству местных и локальных общин.

Ключевые слова: Польша, Украина, трансграничное сотрудничество, региональная политика, приоритеты партнерства.

Natalia Buglay. Collaboration of Poland and Ukraine within the framework of transfrontal projects in the period of 1995-2005 years

In the article the Polish transfrontal policy is analysed at the end of XX – at the beginning of XXI ages, that is characterized the wide palette of connections in political, economic, ecological, infrastructural, educational, cultural and humanitarian spheres. Development of transfrontal collaboration of Poland for period 1995–2005 was very much an important factor not only from point of development actually of boundary regions but also in the context of acceleration of the European integration process of country on the whole.

Among Central Europe countries Poland was one of more active participants of transfrontal collaboration. It is found out, that RP is the transfrontal leader of region of Central Europe. Indisputably, that every boundary region has the specific descriptions, both positive and negative. However, will mark that a level of development of transfrontal collaboration of regions of Poland is excellent, in fact every level has both the features and depends on a nearby partner for other side of border.

To our opinion, political will of sides, activity of territorial organs of power is the base condition of transfrontal collaboration. Coordination of efforts of sides is sent, foremost, on implantation of the European legal field in a national legislation, overcoming of asymmetry of development. An Ukrainian-Polish transfrontal collaboration is characterized prevailing of barrier function of border, high level of centralization of power, low bringing in, to the collaboration of local societies. After east expansion of European Union in 2004 – for the Ukrainian side new instruments and mechanisms, new instituty forms, were opened, consequently, new possibilities of transfrontal collaboration.

Keywords: Poland, Ukraine, transfrontal collaboration, regional politics, priorities of partnership.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-12-19

УДК 94 (477)

МАКСИМ ВІТРЯК

*аспірант кафедри історії та етнографії України
Одеського національного політехнічного університету
м. Одеса, Україна
e-mail: maksimvittrak@gmail.com*

СКЛАДНОЩІ І ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРО-АТЛАНТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ Л. Д. КУЧМИ

У статті досліджується євро-атлантичний напрям зовнішньої політики України періоду перебування Леоніда Кучми на посаді президента України (1994-2004 роки) та особливості зовнішньополітичного курсу «багатовекторності». Проаналізована історіографія та джерельна база з проблематики статті.

Ключові слова: Л. Д. Кучма; євро-атлантизм; зовнішня політика; багатовекторність; ЄС; НАТО.

Зовнішньополітичний курс України другого президента Л. Д. Кучми отримав назву багатовекторного [19, с. 64-75]. Стратегія багатовекторності була домінантною в зовнішній політиці України аж до середини 2000-х років. Стратегія багатовекторності полягала у врегулюванні відносин України з такими потужними геополітичними центрами, як Росія, Європейський Союз та Сполучені Штати Америки, адже від цього значною мірою залежало майбутнє України. Актуальність цієї статті, на думку автора, полягає в тому, що євроінтеграційна політика другого президента України Л. Д. Кучми є недостатньо вивченою. Широкий загальний досі слабо обізнаний про період формування та розвитку зовнішньої політики України та впливів загальноєвропейських тенденцій на цей процес.

Мета цієї статті – проаналізувати кроки Л. Д. Кучми в зовнішній політиці, здійснені щодо напрямку євроінтеграції у 1994–2004-х роках.

Деякі спеціалісти вважають, що стратегія багатовекторності допомогла консолідації владних еліт на початку незалежності України, а саме: ця стратегія на початковому етапі формування української державності дала можливість зняти різкі розбіжності між регіонами України, дозволивши виграти час, даючи можливість зміцнитися державним інститутам.

Європейський вибір України, на думку Л. Кучми, обумовлювався усвідомленням необхідності загальноєвропейської інтеграції як важливого чинника державної незалежно-

сті, безпеки, політичної стабільності, економічного розвитку та соціальної злагоди у суспільстві. Найкраще, на думку автора статті, свою стратегію багатовекторності в зовнішній політиці охарактеризував сам Л. Д. Кучма: «Мене критикували за мою політику багатовекторності, однак, я пишаюся своєю зовнішньою політикою і вважаю це важливим здобутком... Це допомагало мені зберігати суверенітет України» [3, с.240].

Цікавим є те, що наступники Л. Д. Кучми офіційно не декларували свою прихильність ідеї «багатовекторності», але у практиці зовнішньої політики керувалися нею. Цю практику підтверджує текст Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики України» 2010 року, де Україна позиціонується як європейська позаблокова держава, що здійснює відкриту зовнішню політику і прагне співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав, груп держав чи міжнародних структур.

Важливість зовнішньополітичних чинників у становленні, розбудові незалежної України і збереженні територіальної цілісності та суверенітету держави зумовили велику популярність досліджень європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України. Дослідження проблем зовнішньої політики України розпочалися ще на початку 1990-х рр., історіографія з цього питання є багатою та різноманітною, охоплює як і програму зовнішньополітичної діяльності України, так і всі складові пріоритети системи

міжнародних відносин в умовах геополітичних змін, глобалізації та інших тенденцій світового розвитку сучасності.

Визначна частина історіографії статті – це теоретико-концептуальні праці, у яких висновки та оцінки авторів допомагають осмислити зміст, значення основних тенденцій, явищ та процесів міжнародних відносин і зовнішньої політики України.

Джерельною базою статті стали праці дослідників Ю. М. Алексеєва «Україна и европейский глобализм» [1] і М. А. Вахудової «Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму» [2]. Дослідник Алексеєв Ю. у своїй праці «Україна и европейский глобализм», розглядаючи глобалізаційні процеси сучасності і участь в них України, подає комплексний історико-політологічний аналіз розвитку української держави і впливу євроінтеграційних процесів на Україну. Автора цікавили суспільні наслідки «Помаранчевої революції» і реакція на її наслідки європейських інституцій, ним охарактеризована позиція представників ЄС щодо перспектив європейської інтеграції України. Саме Ю. Алексеєв – автор терміну «стомленість від України». На його думку, поняття «стомленість від України» сформувалося в Європі і США наприкінці 1990-х років через хаотичну зміну зовнішньополітичних пріоритетів України. Книга Ю. Алексеєва містить аргументовані докази настороженого ставлення до України, як європейського, так і світового співтовариства. В той же час у своїй монографії автор у подробицях аналізує співробітництво України з такими структурами, як ОБСЄ, НАТО, ЄС. Окремим аспектом дослідження є вивчення позицій держав, які нещодавно вступили до ЄС, щодо можливості вступу України до ЄС. Подається розгляд специфіки міждержавних контактів між Україною та Польщею, Чехією, Словаччиною, Болгарією. В цій монографії наведено цікаві факти зовнішньополітичних кроків, які здійснив у напрямку євроінтеграції другий президент України Л. Кучма. Автор вважає, що саме Л. Д. Кучма і був основним реалізатором євроатлантичної стратегії України. Монографія Ю. М. Алексеєва стала важливим внеском у дослідженні Євроінтеграційних процесів взагалі і участі в

них України, і саме матеріалами цієї монографії користувалися багато спеціалістів-дослідників специфіки зовнішньої політики України для власних наукових робіт.

У книзі канадської дослідниці Мілади-Анни Вахудової «Нерозділена Європа» досліджуються важелі впливу ЄС на посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи. Авторка аналізує трансформаційні процеси у країнах так званого «соцтабору», а саме Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Болгарії та Румунії у проміжку між падінням соціалістичних режимів у цих країнах та їхнім вступом до Європейського Союзу у 2004 та 2007 роках, та вивчає вплив ЄС на внутрішньополітичний розвиток цих держав, які тоді прагнули вступити до євроспільноти.

Основним об'єктом дослідження монографії є еліти цих держав, бо, на думку дослідниці, саме суспільно-політичне становище еліти і впливає на їх (еліт) здатність до реалізації реформ. Вона вважає, що саме готовність політичних еліт Угорщини, Польщі, та Чехії дало змогу цим країнам провести лібералізацію політичного життя і побудувати життєздатну ринкову економіку. Книга Вахудової є комплексним дослідженням процесу трансформації колишніх партноменклатурних еліт, і її висновки актуальні і щодо української еліти на початку незалежності нашої держави. Водночас, Вахудова намагається дати відповідь на питання: чи можна вважати інститути Європейського Союзу незалежним геополітичним гравцем із власними інтересами та сферою впливу, які не завжди збігаються зі інтересами держав-членів ЄС.

Українську національну історіографію представляють монографії О. Івченка «Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан» [10] і Дергачова О. П. «Партнерський потенціал України: становлення і реалізація» [7]. Окремо слід відзначити фундаментальну академічну працю колективу вітчизняних істориків – «Нариси з історії дипломатії України» за редакцією В. Смолія, в якій дослідники узагальнюють історичний досвід формування зовнішньої політики України на різних етапах історії України, починаючи від часів Київської держави. У розділі, присвяченому

зовнішній політиці незалежної України, колишній спікер Верховної Ради Володимир Литвин опублікував окремих підрозділ, цілком присвячений дипломатичній діяльності другого президента, який закінчується такими словами: «Не буде зайвим сказати, що саме успішна зовнішня політика президента Кучми є логічним продовженням його виваженої політики внутрішньої» [15, с. 639]. На думку автора статті, це є певною гіперболізацією ролі Л. Кучми в реалізації зовнішньополітичного курсу України.

Важливими та цікавими джерелами є мемуари радників Л. Кучми О. Гальчинського «Україна – на перехресті геополітичних інтересів», де розглядається євроінтеграційний курс України в контексті перетину геополітичних інтересів США–ЄС–РФ, і Горбуліна В. П. «Без права на покаєння», яка є збіркою інтерв'ю Горбуліна із журналістами.

Одним із останніх досліджень з тематики статті є монографія Сергія Віднянського (який очолює Відділ історії міжнародних відносин та зовнішньої політики України Інституту історії України НАНУ) «Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1993–2003)», де детально висвітлюються усі події зовнішньополітичної діяльності України та її участь у міжнародних організаціях [3].

Щоб зрозуміти зовнішню політику другого президента України, вважаю, передусім слід звернутися до тих зовнішньополітичних умов, що склалися після розпаду СРСР. Слід зазначити, що в період 1994–2005 років європейський напрям української зовнішньої політики був домінуючим та пріоритетним, хоча співробітництво з Російською Федерацією та іншими країнами СНД продовжувалося. Саме в цей період розпочався процес інтеграції України з різноманітними європейськими структурами та інституціями: наприклад, 14 червня 1994 р. було підписано Угоду про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, яка була ратифікована українським парламентом 10 листопада 1994 р. та набула чинності в березні 1998 року. Згідно з параграфами цієї угоди, сторони

брали на себе зобов'язання щодо розширення співробітництва та економічної взаємодії, важливим моментом даних домовленостей було проведення ринкових економічних реформ, які мали б дозволити Україні в 1998 році розпочати переговори про зону вільної торгівлі з ЄС. Європейський вибір України, на думку Л. Кучми, обумовлювався усвідомленням необхідності загальноєвропейської інтеграції як важливого чинника державної незалежності, безпеки, політичної стабільності, економічного розвитку та соціальної злагоди у суспільстві [3, с. 136].

Особистий радник президента Л. Д Кучми В. Горбулін в одному з інтерв'ю зауважив: «Він (авт. – Кучма) ходив по цьому тонкому дроті, як добре вимуштруваний канатоходець, іноді навіть без тичини в руках. Я думаю, що мозаїка національних інтересів України складалася так, що ми не могли віддати комусь перевагу, тому що в нас були проблеми у взаєминах і з Росією, і зі Сполученими Штатами. У цьому плані вибирати краще з гіршого або гірше з кращого вкрай важко. Але він умів це робити. Касетний скандал дійсно обеззброїв Л. Кучму. Далі була не стільки політика, скільки гра на виживання. Росія простягнула Л. Кучмі руку, і він її прийняв, але коли виникла проблема Тузли, всі побачили колишнього Кучму...» [6, с.156]. Говорячи про історичне минуле України, Леонід Кучма вказував: «Україна була частиною імперської метрополії. Дорікати за це історичній особі минулого — це те саме, що звинувачувати римського вченого Лукреція у неуцтві за те, що він не знав таблиці Менделєєва. Полюдьски я можу зрозуміти пафос наших націонал-романтиків. Але я не можу слідом за ними визнати роки, проведені Україною у складі Російської імперії, загубленим часом, важливим та цікавим лише з точки зору боротьби за незалежність. Я не можу погодитися з відтинанням доброї половини нашої культури». Власне, ідея євроінтеграції України була уперше визначена в таких документах: «Основні напрямки зовнішньої політики України» та у президентській програмі Л. Кучми «Шляхом радикальних реформ», яка була прийнята Верховною Радою України 1994 року. Реалізуючи цей курс, Україна

розпочала конкретну роботу для налагодження відповідних контактів з Європейською комісією. «Стратегію інтеграції України до ЄС» було затверджено 11 червня 1998 року Указом Президента № 615. Відразу після переобрання Л. Кучми на другий президентський термін у грудні 1999 року ЄС прийняв прихильну до України Спільну стратегію ЄС [18, с. 650]. У перших числах вересня 2000 року Указом Президента України нарешті було створено Національну раду з питань адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу, а 14 вересня затверджено Програму інтеграції України до ЄС, яка мала стати головним інструментом реалізації євроінтеграційної підготовки.

Після парламентських виборів у березні 2002 року в парламенті був сформований профільний комітет з питань євроінтеграції. 18 червня того ж року Президент України у своєму Посланні до депутатів Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр.» заявив про необхідність вступу до ЄС і НАТО [14, с. 90]. Але в той же час Леонід Данилович критично ставився до цих структур, пояснюючи таке відношення словами: «Європейські держави створювалися без нагляду ООН, ЮНЕСКО і навіть Європарламенту, створювалися мечем і вогнем; страшні злодіяння, що супроводжували цей тривалий процес, а точніше, були його суттю, вже надійно призабуті, в усякому разі, витолочені зі щоденної свідомості, ці держави вже можуть втішатися своїм благородним виглядом... Класичні держави формувалися в добу, коли не існувало міжнародних норм стосовно прав людини та прав національних меншин – ці меншини, власне, цілі етноси безжально інтегрували чи, коли цього не вдавалося вчинити, знищували, що призвело до незворотнього збіднення етнічної та духовної картини людства... Класичні національні держави утворювалися на засадах жорсткого протекціонізму, присоромлюючи те, що пізніше сформується в понятті «відкритого суспільства»» [16, с.37].

Тож особливе значення приділялося політичній співпраці, яка мала здійснюватися на найвищому рівні парламентської взаємо-

дії – був створений Комітет Парламентського Співробітництва [15, с. 91]. З одного боку, треба було закінчити процес ліквідації ядерного озброєння, розпочатий Л. Кравчуком, з іншого – налагодити вигідні політико-економічні відносини з Російською Федерацією. Такий розвиток подій був запрограмований на весь період перебування при владі другого Президента України. Головна різниця полягала лише в тому, що, маневруючи між впливовими геостратегічними гравцями, він (Кучма) використовував «політику зближення» та «політику дистанціювання» для розширення ринків збуту української продукції, стабілізації фінансової та грошово-кредитної системи України, а також інтеграції країни в світову економіку. Така політика була зумовлена необхідністю зміни фокусування уваги до зовнішньополітичної діяльності України та Президента [15, с. 123].

Зокрема, Л. Кучма був схильний вважати, що Україна буде продовжувати відносини з Росією та СНД, але не за рахунок відносин з США та Західною Європою, на допомогу яких Київ покладав великі надії, щоб полегшити реформи. Більш того, підписання Л. Кравчуком в січні 1994 р. Тристоронньої угоди, згідно з якою Україна погодилася ратифікувати ДНЯЗ як неядерну державу, стало сигналом та суттєвим аргументом Заходу для надання такої допомоги [19, с. 215].

Як відомо, Україна була свого часу членом програми «Партнерство заради миру», яка була спеціально створена для того, щоб охопити країни, що не є членами НАТО. Мова йшла про сукупність угод між НАТО і пострадянськими країнами, включаючи Росію і Україну. Кожна країна-партнер розробляла б свою власну програму, яка відповідає її потребам [7]. Адже співпраця України з ЄС з перших її кроків містила серйозну внутрішню суперечність: офіційні декларації Києва набагато випереджали об'єктивні можливості країни. Україна в НАТО сприймалась як важлива держава з огляду на забезпечення регіональної безпеки. Українське суспільство довгий час мало лише прилизне уявлення про дійсний стан справ з рухом України до Європи.

Водночас, тоді партнерство між Росією та Заходом розвивалося по висхідній. В середині

організації багато і серйозно говорили про нову роль НАТО в світі, зокрема й в Україні, очікували реформування Альянсу. 8 лютого 1994 р. Україна першою з країн СНД підписала Рамковий документ плану членства в НАТО, а 25 травня передала керівництву НАТО свій Презентаційний документ. Зафіксований у Стратегії України намір набути членства в Альянсі, який був схвалений РНБО 23 травня 2002 року, врешті створив більше проблем, ніж можливостей. [20, с.430]. Перспектива становлення України членом НАТО викликала велике занепокоєння в РФ. Наприклад, в офіційному аналітичному бюлетені МІД РФ «Огляд зовнішньої політики Російської Федерації» вказувалось: «Як показує накопичений досвід та усвідомлюють наші зарубіжні партнери по СНД, торгівельно-економічне співробітництво з Росією є необхідною умовою стійкого розвитку країн Співдружності. Йдеться про важливі спільні ресурси національного розвитку, що є продуктом економічної взаємодоповнюваності і багаторічного спільного існування в рамках єдиної держави. В перспективі жодні зовнішні партнери чи альтернативні інтеграційні формати не зможуть замінити роль Росії як у двосторонньому плані, так і в СНД в цілому і у форматі різнорівневої інтеграції» [14, с. 650].

Успішність цього різновиду взаємодії підкреслена, зокрема, під час засідання Комісії Україна – НАТО на рівні глав держав та урядів у квітні 2008 р.: «Україна є єдиним партнером, який активно підтримує усі операції та місії під проводом НАТО. Ми цінуємо наші спільні зусилля задля розвитку регіонального співробітництва, включаючи продовження внесків України у безпеку в своєму регіоні» [8, с. 3]. Проте, «касетний скандал» та «кольчужна справа» внесли корективи в питання євроінтеграції України. ЄС та США стали з підозрою ставитися до особи Л. Кучми і ухилятися від активної співпраці. Саме тому період 2001-2002 років містив ознаки ізоляції та несприйняття українського лідера як рівноправного учасника міжнародних відносин після скандалів, пов'язаних з його ім'ям та президентським оточенням [8, с. 3].

Через ці скандали західне співтовариство відвернулося від українського лідера, свід-

ченням чого стало їхнє небажання бачити особу Л. Кучми на саміті НАТО в Празі. В. Горбулін, голова Державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу України на той час, згадує, що близьке оточення Л. Кучми і його закордонні симпатки не радили Л. Кучмі приїздити на саміт НАТО в Празі. Реакцією на цю ситуацію послужило неофіційне засідання РНБО України, де після важких дебатів було прийнято рішення все ж таки їхати до Праги: «... Президент полетів до Праги, пережив не найприємніші хвилини у своїй біографії, але привіз зі столиці Чехії «План дій» і «Цільовий план Україна – НАТО» [4, с.169].

Безумовно, незважаючи на всі застереження, головним результатом участі Л. Кучми у саміті НАТО в Празі 21–22 листопада 2002 року стало підписання Плану дій з НАТО. По суті, це був ще один шанс для України отримати в найближчій перспективі членство в Альянсі та надійні гарантії безпеки для держави. Через негативну репутацію Л. Д. Кучми, на саміті, сторона, яка приймала учасників, пішла на серйозну зміну прийнятого протоколу, а саме: вперше французька мова була використана як офіційна мова НАТО і тому відповідно до французького алфавіту Л. Кучми на прийомі було визначено місце розташування далеко від головних гостей саміту – поряд з лідерами країн третього світу, хоча він мав сидіти поряд з американським президентом Дж. Бушем [14, с. 54].

Також це стало своєрідним виходом Л. Кучми з ізоляції в спілкуванні з світовими лідерами, які після «кольчужного скандалу» згорнули свої контакти з українським президентом. Підписання угоди з Північноатлантичним Альянсом посприяло покращенню іміджу України та її Президента на міжнародній арені та засвідчило зацікавленість українського керівництва в перевагах, які могла отримати країна від такої співпраці. Після участі в саміті НАТО в Празі Президент Л. Кучма зробив низку організаційних кроків щодо втілення зовнішньополітичних орієнтирів, в тому числі і напрямку євроатлантичної інтеграції. В січні 2003 року Указом Л. Кучми був створений Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції та

розпочалася робота з виконання Цільового плану «Україна-НАТО» на 2003 р.

Проте, радник президента В. Горбулін, який послідовно виступав за євроатлантичний вибір України, зазначаючи, що на ці заходи 2003 року президент лише мовчки споглядав, писав, що в АПУ була група, яка виступала проти руху України до НАТО. Вона була представлена: главою президентської адміністрації В. Медведчуком і А. Орлом, керівником Головного управління зовнішньої політики АПУ. Горбулін, вважаючи, що саме ці люди переконали президента створити Державну раду з євро- і євроатлантичної інтеграції, яка лише за назвою була «євро», а насправді вона лише гальмувала процес євроатлантичної інтеграції, з прикрістю констатує, що всі кроки влади з цього часу стали чистою профанацією. Дійсно, був спротив президентської адміністрації інтеграції в НАТО, адже група, яку очолив В. Медведчук, категорично виступала проти євроатлантичного вибору України [14, с. 156].

Їм вдалося усунути знаних «натівців» В. Горбуліна та Є. Марчука від можливості впливати на президента, а також переконати останнього в поступальності реалізації заходів, спрямованих на виконання програми змін, необхідних для вступу в Альянс. Не дивлячись на те, що в прийнятому Верховною Радою України 19 червня 2003 року Законі України «Про основи національної безпеки України» було положення про отримання членства у ЄС та НАТО, одночасно фіксувалося, що це можливо лише при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією та іншими пострадянськими країнами. Тобто, це стало підтвердженням того, що політика «багато-векторності» нікуди не зникла, а лише була тимчасово заморожена. В кінці своєї президентської каденції Л. Кучма продовжував політику декларування євроатлантичного шляху України. Так, 25 березня 2004 року ухвалено рішення Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України про затвердження «Цільового плану на 2004 рік» у рамках Плану дій «Україна-НАТО» [16, с. 121]. Свідченням зацікавленості НАТО Україною було запрошення Л. Кучми на саміт

Альянсу до Стамбула. Під час саміту 29 червня 2004 року відбулося засідання Комісії «Україна-НАТО», де Л. Кучма заявив, що виступає за продовження активного співробітництва з НАТО в здійсненні військової реформи в Україні [15, с. 1].

Президент України у своєму виступі зазначив, що відносини України і НАТО мають тривалу історію, зокрема, був період малоефективних декларацій та непорозумінь. Проте, на думку Л. Д. Кучми, залишався лише один шлях – шлях практичних дій, який полягає у виконанні важливих та конкретних завдань у реформуванні ЗСУ та співпраці з Альянсом [6, с. 399].

Оцінюючи політику Президента України Л. Кучми, український політолог О. Сушко відзначив, що зовнішня політика України була прямим продовженням кон'юнктури політики внутрішньої. Підтвердженням цієї думки є слова Л. Д. Кучми з його книги «Україна не Росія»: «Якби історики крайніх поглядів узяли верх, Україна перетворилася б на білуду пляму на культурній карті Європи. Справа виглядала би так, ніби одна з найбільших країн у цій частині світу не змогла зробити у її скарбницю внеску, що був би гідний її розмірів. Але ж це неправильно, тому що культура України багата, хоча й багата вона у своїй «імперській» версії, що з цим робити? До цієї теми ми ще повернемося» [10, с. 243].

І такою кон'юктурою, на думку відомого політолога О. Сушка, були президентські вибори. Власне, адміністрація президента активно шукала таку зовнішньополітичну стратегію, яка максимально відповідала б її прагненням. Як стверджує Сушко, на той момент ЄС і НАТО в жодний спосіб не могли допомогти офіційному Києву у такій складній внутрішньополітичній грі, як президентські вибори, і тому президента Л. Кучму вже не цікавив шлях євроатлантичної інтеграції. Саме тому Кучма і вилучив параграфи про курс на вступ до НАТО з Воєнної доктрини. Але є і інша думка і тут треба навести слова одного із головних ідеологів зовнішньої політики РФ Сергія Караванова: «Головна мета – створити повномасштабну кризу навколо вступу України до НАТО. З очевидних стратегічних причин воно абсолютно неприйнятно для Росії,

особливо тепер, коли відверто антиросійське підґрунтя протистояння більше не приховується. Якщо навіть уявити неможливе і припустити, що Москва раптом погодилася б на подальшу експансію Північноатлантичного альянсу, логіка подій невідворотно привела б до конфронтації, навіть силової. Прийняття України до НАТО створить синдром «розділеної націй», якого нам поки – до чести обох країн – вдавалося уникнути» [6, с.186].

Отже, у висновку можна стверджувати, що політика «багатовекторності» стала зна-

ковою віхою в історії України. Вивчення цього аспекту зовнішньої політики України буде корисним й цікавим для широкого кола спеціалістів, джерелом для розуміння першопричин багатьох сучасних проблем України.

Л. Д. Кучма робив в цілому правильні кроки у зовнішній політиці, але європейський та євроатлантичний напрями в зовнішньополітичній діяльності Л. Кучми були продовженням внутрішньополітичної ситуації і корелювалися разом з нею.

Список використаних джерел

1. Алексеев Ю. Н. Украина и европейский глобализм (1989–2009): монография. К.: КСУ, 2010. 415 с.
2. Вахудова Анна-Мілада. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Тараса Цимбала. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 379 с.
3. Віднянський С. В. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. 1991-2003: Анотована історична хроніка міжнародних відносин / С. Віднянський, І. Мельникова, А. Мартинов, О. Горенко, Д. Никифорок. К.: КСУ, 2010. 415 с.
4. Гайдуков Л. Ф. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980–2000 рр.) Підручник. К.: Либідь, 2001. 622 с.
5. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
6. Горбулін В. П. Без права на покаєння / В. П. Горбулін, М. Рубанець. Харків: Фолио: Defense Express Library, 2010. 383 с.
7. Дергачов О. Партнерський потенціал України: становлення і реалізація. К.: [б.в.], 2009. 496 с.
8. ЄЕП: новий формат міжнародної інтеграції України // Президентський Вісник. 2004. № 1. 24 березня. С. 3.
9. Зленко А. М. Дипломатія и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харків: Фолио, 2004. 416 с.
10. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. К.: "РІЦ УАННП", 1997.
11. Ковальова О. О. Стратегії євроінтеграції: як реалізувати європейський вибір України: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 340 с.
12. Кучма Л. Д. Україна - не Росія. Харків: Фолио, 2004. 416 с.
13. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич: Відродження, 2004. 488 с.
14. Мойсеєнко А. Зовнішня політика України після 1994 р.: Прагматизація та багатовекторність // Дослідження світової політики: Зб. наук. праць. 2003. Вип. 25. С. 89-100.
15. НАТО та ЄС. Нариси з історії дипломатії України / Від. ред. В. А. Смолій; Авт.кол.: О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін. К.: Альтернативи, 2001. 736 с.
16. Ромащенко В. Основные направления внешней политики Л. Кучмы (1994-2004) // Вестник Московского университета. Серия 8. История. 2012. №3. С. 64-75.
17. Сивак О. В. Формування та здійснення зовнішньої політики України (1990–1999 рр.) [Текст]: дис... канд. політ. наук: 23.00.04; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. К., 2000. 208 с.
18. Спільні проекти України з НАТО довели свою успішність // Президентський Вісник. 2004. №15. 30 червня. С. 1.
19. Україна в міжнародних відносинах ХХ ст. / За ред. професора Малика Я. Й. Львів: Світ, 2004. 468 с.
20. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: (Кол. моногр.) / За ред. Ф. М. Рудича. К.: МАУП, 2002. 488 с.
21. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі ХХІ століття. К.: Дух і літера, 2003. 578 с.
22. Щедрова Г. П. Основи політології [Електронний ресурс]: навчальний посібник. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-71.html> - Дата звернення: 07.11.2019.

Максим Витряк. Сложности и перспективы евроатлантической политики Л. Д. Кучмы

В статье исследуется евро-атлантическое направление внешней политики Украины периода пребывания Леонида Кучмы на посту президента Украины (1994-2004 годы) и особенности внешнеполитического курса «многовекторности». Проанализирована историография и источниковая база по проблематике статьи.

Ключевые слова: Л. Д. Кучма; евро-атлантизм; внешняя политика; многовекторность; ЕС; НАТО.

Maxim Vitrak. Complexities and prospects euro-atlantic policy L. D. Kuchma

The article examines the Euro-Atlantic direction of Ukraine's foreign policy during Leonid Kuchma's tenure as President of Ukraine (1994-2004) and the peculiarities of the foreign policy "multi-vector". The historiography and the source base of the article are analyzed.

The author of the article examines the evolution of foreign policy of L.D. Kuchma on the Euro-Atlantic direction. A brief analysis of the priorities of Leonid Kuchma's foreign policy is made. The author emphasizes on those cautious steps in foreign policy that Leonid Kuchma took to preserve Ukraine's sovereignty while maneuvering between such centers of geopolitical gravity as Russia, the EU and the United States of America. The influence of international factors on the process of Ukrainian state-building was noted, the main problems and peculiarities of Ukraine's becoming a subject of international relations were analyzed. In the article the author expresses his own belief that the personality of Leonid Kuchma played a significant role both in the achievements of Ukrainian diplomacy on the path of Euro-Atlantic integration and in failures along the way. Analyzing Leonid Kuchma's Euro-Atlantic strategy, the author concludes that even profile experts, especially those who criticize Kuchma's actions, do not fully understand the position of international partners, in particular, the economic and political pressure exerted by the governments of the United States of America, The European Union and the Russian Federation for the activities of the second President of Ukraine, and the existence of political arrangements, which have been reported recently in open sources, are not always taken into account. These factors were taken into account by the author of the article. It is argued that multi-vector politics have become a landmark in Ukrainian history. Studying this aspect of Ukraine's foreign policy will be useful and interesting for a wide range of specialists, a source for understanding the root causes of many contemporary problems in Ukraine.

Keywords: LD Kuchma; Euro-Atlanticism; Foreign Policy; multi-vector; The EU; NATO.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-20-26

УДК 930.1(477)«1945–1991»

ОЛЕКСАНДР КОНДРАТЮК

*Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
аспірант кафедри історії
м. Миколаїв (Україна)
e-mail: sasha.kondratjuk@gmail.com*

ІСТОРІЯ СУДНОБУДУВАННЯ НА ПІВДНІ УРСР У 1945–1991 рр.:

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є встановлення теоретико-методологічних засад дослідження «Історія суднобудування на півдні УРСР у 1945–1991 рр.». Сучасна методологія історії характеризується різноманітними, іноді протилежними підходами до вивчення історичного минулого, що зумовлено передусім відмінностями у світогляді істориків та розумінні ними історичної реальності. Усе це призводить до формування поліваріативної, плюралістичної, нелінійної методології. Обрання діалектики та теорії модернізації в якості головних філософських підходів, принципів об'єктивності, історизму, системності, плюралізму та сучасного методичного інструментарію дають змогу вирішити поставлені завдання та досягти мети конкретно-історичного дослідження розвитку суднобудування на півдні України у 1945–1991 рр.

Ключові слова: УРСР, Південна Україна, методологія, підходи, принципи, методи.

Висвітлення минулого потребує від дослідника, насамперед, розуміння сутності історичного пізнання, уміння на засадах гносеології і принципів історичної науки, використовуючи необхідні наукові методи, об'єктивно реконструювати перебіг подій. Тобто він повинен знати шляхи дослідження і способи пізнання минувшини, інакше кажучи, володіти методологією історичної науки.

Сучасна методологія історії характеризується різноманітними, іноді протилежними підходами до вивчення історичного минулого, що зумовлено передусім відмінностями у світогляді істориків та розумінні ними історичної реальності. Усе це призводить до формування поліваріативної, плюралістичної, нелінійної методології.

Розпочинаючи дослідження, історик, як і будь-який інший науковець, повинен усвідомити, на які теоретичні засади він буде спиратися, з якої точки зору буде розглядати події та явища. При цьому кожен дослідник має право обирати власні методологічні основи осягнення історичного буття, використовувати логічні конструкції, принципи і методи, які, саме на його думку, є найбільш оптимальними для розв'язання конкретної наукової проблеми. Досліджуючи розвиток суднобудування на Півдні України в 1945–1991 рр. автор стоїть на позиціях діалектич-

ного розуміння історії, вважаючи, що діалектика фіксує (віддзеркалює) найбільш характерні риси розвитку.

Аналізуючи генезу суднобудування в зазначеному регіоні у вказаний період, ми виходимо з того, що в центрі уваги діалектики, незважаючи на її різні історичні форми, завжди була проблема розвитку. При цьому розвиток розглядається як фундаментальна категорія, яка виражає процес руху, змін органічних цілісних систем. Тобто розвиток – це універсальна, основоположна властивість буття [6, с. 44].

Спираючись на діалектику, при вивченні розвитку суднобудування ми намагаємося поперше, розглядати усі досліджувані явища у розвитку; по-друге, аналізувати їх з різних боків; по-третє, вивчити взаємозв'язки і взаємодію між ними; по-четверте, усі явища і процеси характеризувати й оцінювати як з точки зору позитиву, так і негативу. Тобто розвиток суднобудування на Півдні України в 1945–1991 рр. розглядається як динамічний процес, в якому кожне явище і процеси мали свій початок, проходили певні етапи свого розвитку і трансформувались у певні наслідки.

Підсумки минулих двох з половиною десятиліть сигналізують про нові явища в українській історичній науці, яка перебуває на стадії глибокої трансформації, що є результатом

ряду явищ. Вони охоплюють саму історичну науку в розумінні її творців, а також історичних праць. Окрім того, вони стосуються й істотних переоцінок у сфері взаємозв'язку між академічною історією та суспільним життям і відповідають глибоким змінам, яким підлягає місце історичного знання в інтелектуальному інструментарії сучасної людини.

Сьогодні змінилась конкурентоздатність історичного знання. Йдеться про сучасну епоху глобалізації та інформатизації, велику кількість даних та інформації і доступ до неї з будь-якого місця. Характерне для минулих років прискорення історичних процесів принципово змінило статус і завдання історичної науки.

За сучасних умов суспільно-політичного життя України вітчизняна історична наука набуває світоглядного змісту, виконуючи не лише наукові, а й соціокультурні функції (почуття громадянства, історична пам'ять, критичне мислення, формування в суспільстві об'єктивної картини про минуле). Здобутки академічної історичної науки, які часто не виходять за межі вузького кола науковців, повинні стати надбанням усіх громадян, і в першу чергу – молодого покоління. Легітимізаційна функція історії передбачає те, що вона відіграє важливу роль у становленні держави, формуванні нації. Історія стає інструментом зовнішньої політики, коли показує природу української державності для міжнародного товариства. Наукова функція полягає у боротьбі із псевдонауковими працями, міфологемами. Суспільно-виховна функція виступає засобом формування національної свідомості народу, виховання моральних людей, патріотів своєї країни [1, с. 95–96].

Із світоглядною функцією історіографії пов'язане формування системи цінностей, орієнтирів та потреб, сталість інтересів суспільства, морально-правовий клімат у державі. Реконструкція явищ минулого може дати ключ, алгоритм до моделювання сучасних і майбутніх процесів, соціального прогнозування, передбачення перспективних наслідків тих заходів, які здійснюються сьогодні [2, с. 85].

За часи незалежності українська історична наука стала інтегральною частиною світо-

вої історіографії. Найголовнішим чинником розвитку залишається деідеологізація історичної науки, розкутість думки, свобода наукової творчості і вибору світоглядних позицій. Відбулися докорінні зміни в оцінці тих чи інших подій української історії. Позитивними рисами національної науки є входження до європейського і світового наукового простору. Важливою ознакою є формування нового стилю мислення, розмаїття методологій, науковий прагматизм, орієнтація на сучасний ринок ідей [4, с. 28].

В даний час можливості для об'єктивного дослідження поставленої історичної проблеми розширилися. У наявності різноманіття наукових концепцій і підходів. Однак це саме по собі не знімає проблему досягнення наукової об'єктивності. Очевидно, що вона не може бути вирішена шляхом механічного приєднання до будь-якої нової наукової концепції.

В основі нашого дослідження лежить методологічний плюралізм, що є, на наш погляд, головною умовою нової української історіографії. Плюралізм в пізнанні покликаний наблизити наукову свідомість до адекватного відображення складної дійсності.

В умовах наукового і політичного плюралізму зростає значення дослідницької позиції, вільної від ідеологічних і політичних пристрастей. Це досягається використанням можливостей методології історичного пізнання, її вихідних принципів, спільних наукових і спеціально-історичних методів вивчення минулого. Ефективність їх застосування в значній мірі визначається в їх відповідності характеру предмета дослідження і етапам його вивчення, що дозволяє не тільки об'єктивно розглянути факти, а й виявити функціональність тієї чи іншої наукової концепції як інструменту історичного пізнання і визначитися з її вибором.

Беручи до уваги очевидну складність і багатовимірність історичного процесу в ХХ столітті, можна припустити, що позитивний результат його дослідження можливий лише при інтегральному підході (тобто скрупульозному обліку впливів на історичні зміни факторів географічного, етнічного, релігійного, зовнішньополітичного, особистісного та

іншого характеру) і застосуванні різних, але методологічно сумісних (щоб уникнути еклетики) концепцій.

Оскільки методологія всього лише сукупність принципів і методів дослідження, не слід ідеалізувати, перебільшувати їх універсальність. Кожен з них має свої переваги і недоліки. У кожного є свій особливий інструментарій, що дозволяє давати цілком достовірний сегмент осмислення історичного матеріалу, але жоден з них, як показує історичний досвід, не дає повної картини розвитку суспільства в той чи інший історичний період. Завдання, отже, полягає в тому, щоб використовувати методологічний інструментарій, здатний дати відповідь, як на загальні, так і суто приватні питання історичного процесу.

Цілком очевидно, що українська історія ХХ століття, при всій її своєрідності, нерозривно пов'язана з поступальним рухом світових цивілізацій і являє собою частину загальносвітової історії. Міцніюче в науковому світі розуміння єдності історії передбачає в якості можливої методологічної основи нашого конкретного-історичного дослідження розвитку суднобудування на півдні України в 1945–1991 рр. теорію модернізації. Концепція модернізації претендує на осмислення більш приватних концепцій історичного, соціологічного та економічного змісту процесів, які привели до створення сучасного суспільства, що розуміється, перш за все, як суспільство індустріального типу.

Концепція модернізації звертається до аналізу еволюції, проблеми взаємодії різних факторів в цьому процесі, співвідношення стихійності і спонтанності і їх організації. Більшість дослідників схильні визнати модернізацію особливою формою розвитку, історична своєрідність якої полягає в переході від традиційного суспільства до сучасного.

Оскільки системність суспільства обумовлює принципову правомірність різних підходів до його вивчення (те, що здається істинним сьогодні, завтра буде потребувати інших пояснень), теорія модернізації, взята в своєму позитивно-науковому змісті, не тільки може, а й повинна бути використана в науковому арсеналі українських істориків. Жодна країна в світі і жодне суспільство не уник-

ли історичного повороту від вікового аграрного та сільського ладу життя до промислового і міського. Не стала винятком у цьому сенсі і Україна, яка до того ж виявилася однією з перших республік у складі СРСР, що йшов по шляху наздоганяючої модернізації. Тоталітарні політичні режими, включаючи комуністичні, – породження наздоганяючої модернізації.

Відставання СРСР на десятки років від передових країн Західної Європи і США за рівнем виробництва і споживання, структурою економіки і військової сфери, змусило державу активно шукати можливості його подолання. Саме цей модернізаційний виклик, на наш погляд, зробив вирішальний вплив на соціально-економічний розвиток УРСР протягом другої половини ХХ століття. Значне відставання зажадало і гігантських зусиль щодо його подолання. У тому числі в сфері суднобудування як складової частини господарської інфраструктури і військової складової.

Таким чином, саме модернізаційна парадигма надає сьогодні найбільш широкі рамки інтерпретації українського історичного процесу, в тому числі і для вивчення розвитку суднобудування на Півдні УРСР в 1945–1991 рр. Вона дозволяє, зокрема, відмовитися від механічних схем, які представляють його як вічне хитання від реформ до контрреформ і подивитися на процес розвитку як на поступальний рух у відповідність з власною моделлю, яка визначається сукупністю характеристик. Ця концепція звертається до аналізу еволюції суспільства, проблеми взаємодії різних факторів в цьому процесі, співвідношення стихійності і спонтанності і їх організації. В основі концепції модернізації лежить ідея розвитку, сама безперечна ідея буття.

Наступний рівень теоретико-методологічного підґрунтя дослідження становлять філософські принципи і методологічний інструментарій. Вони задають ракурс процесу дослідження і виступають в якості критерію, що дозволяє віднести отримані знання до власне наукових.

Методологічна основа базується на загальнонаукових універсальних принципах об'єктивності, історизму, системності, плюралізму.

Об'єктивність передбачає використання лише достовірної перевіреної інформації з проблеми, що досліджується, застосування неупереджених оцінок і узагальнень. Такий підхід забезпечує виключення будь-яких елементів заідеологізованості та повне дистанціювання від політичної кон'юнктури. Керуючись цим принципом ми намагаємося з'ясувати основні аспекти теми розвитку суднобудування на Півдні України в 1945–1991 рр. на основі неухильного дотримання історичної правди.

Принцип історизму ліг в основу аналізу досліджуваних подій у їх хронологічній послідовності. Це дало змогу з'ясувати конкретно-історичні шляхи і напрями розвитку суднобудування, відтворити умови праці і повсякденного життя робітників, розглядати розвиток висвітлюваних подій і явищ як динамічний і діалектичний процес.

Застосовуючи принципи системності зроблено спробу розглянути тему розвитку суднобудування на Півдні України в 1945–1991 рр. як комплексну проблему у всій сукупності розгалужених і багатогранних зв'язків різних її складових. Тема пропонованого дослідження має багатоплановий характер, адже для вирішення її мети і завдань систематизовано і узагальнено різнобічний матеріал.

В свою чергу багатоплановий характер теми, обумовив також використання принципу плюралізму, що передбачив використання комплексного підходу до опрацювання теми, а також потребу врахування суперечливих, і часто полярних поглядів на одні й ті ж події і факти.

Дослідження ґрунтується також на принципі антропоцентризму, що висуває у центр аналізу історичних подій як головну дійову особу – людину, робітника, інженера, суднобудівника, а відтак відтворює реальне становище людей, а не тільки процес будівництва суден, кораблів та облаштування інфраструктури суднобудівної промисловості. Зазначений принцип є особливо актуальним для нашої праці, оскільки автор поставив за мету також висвітлити виробничі умови й соціально-побутове становище трудівників суднобудівної галузі. Відтворити історичний процес планується не за рахунок аналізу сухих ста-

тистичних даних, відірваних від повсякденного життя, а на підставі висвітлення фактів, що якнайповніше допомагають відтворити соціальні процеси.

Виходячи з означених вище методологічних принципів, ми обрали і адекватний їм інструментарій дослідження.

У першу чергу методи архівної евристики дозволили виявити й систематизувати критичну масу джерел, спроможних забезпечити емпіричне наповнення тексту.

Із загальнонаукових методів при вивченні генези суднобудування на Півдні УРСР у 1945–1991 рр. використовувалися аналіз і синтез, історичний і логічний методи, а також метод класифікації. Аналіз, який передбачає дослідження шляхом розкладання цілого на складові елементи, з'ясування різних зв'язків між фактами і елементами цілого, та синтез – з'єднання одержаних при аналізі частин в єдине ціле – тісно пов'язані між собою і взаємно доповнюють одне одного, тому вони ефективно діють лише тоді, коли застосовуються у тісному поєднанні, що дозволяє надати дослідженню цілісність і завершеність. Історичний і логічний методи в процесі вивчення проблеми використовувалися також в їх діалектичній єдності і протилежності. Перший з них розкриває рух об'єкта, зміни, які з ним відбуваються в часі, другий – у просторі. Ці методи відтворення, реконструювання історії розвитку досліджуваного об'єкта створюють можливість, ураховуючи всі факти і явища розвитку суднобудування, виокремити найбільш суттєве, головне, закономірне.

При дослідженні такого складного об'єкта, яким є процес розвитку суднобудування, використано також метод класифікації. Треба зазначити, що в науковій літературі існують різні точки зору щодо визначення таких понять, як класифікація, типологізація та ін. Найчастіше під ними розуміється виокремлення груп об'єктів, які мають ті чи інші загальні властивості. На наш погляд, більш складну, але точнішу характеристику класифікації дає В. В. Підгаєцький. Він зазначає, що при дослідженні значних за обсягами сукупностей об'єктів виникає необхідність розбиття цих сукупностей на групи «схожих»,

споріднених об'єктів, щоб окремо вивчати властивості цих груп, а потім на основі цих знань скласти уявлення про властивості всієї сукупності об'єктів. Типологізацію він розглядає як процес розбиття сукупностей багатовимірних об'єктів на групи однорідних об'єктів [5, с. 8]. Ці методи ефективні при вивченні розвитку як загалом суднобудування, так і окремих його підприємств, інфраструктури, виявленні різного роду співвідношень, відмінностей.

Особливе значення при вивченні проблеми, що досліджується мали історичні методи. Одним із них є історико-генетичний метод, який базується на уявленні про те, що кожна система у процесі свого становлення проходить кілька етапів: зародження, формування і розвитку, зникнення або трансформації в іншу систему. Він передбачає вивчення певного об'єкта у динаміці, у процесі історичного руху. Його залучення до наукового дослідження дало змогу простежити еволюцію суднобудування на Півдні Української РСР протягом 1945–1991 рр., виявити етапи розвитку окремих його складових, встановити як загальні тенденції, так і особливості функціонування кожної з них.

У вивченні історії розвитку суднобудування плідним є застосування порівняльно-історичного методу. Його використання об'єктивно зумовлено тим, що у виробничій і соціальній сферах багато явищ тотожні або схожі за своєю сутністю, вони періодично повторюються, відрізняючись лише просторовою або часовою варіацією форм, а одна і та ж або схожа форма може виражати різний зміст. Тому в процесі порівняння відкриваються можливості для пояснення сутності явищ, які вивчаються [3, с. 172]. Порівняння та зіставлення здійснювалися на підставі параметрів, найбільш характерних для досліджуваних явищ і процесів. При цьому порівняльний метод використовувався як в «описовому», так і особливо широко у «кількісному» варіантах.

Ураховуючи досить великий для новітньої історії досліджуваний період і різнобічність проблеми, при її вивченні ми використали також проблемно-хронологічний метод, що дозволило, абстрагуючись від поточних подій, дати наскрізний аналіз майже півсто-

літньої історії розвитку суднобудівної галузі в Південній Україні.

Як відомо, історична реальність відбувається в просторово-часових межах. Тож, події та явища повинні вивчатися не тільки у просторово-синхронному, але й у діахронному виразі. При цьому синхронний, тобто одночасовий аналіз має на меті розкриття сутнісно-просторової природи історичної реальності, а діахронний (різночасовий) – спрямований на вивчення історичних процесів, тобто сутісно-часових змін цієї реальності [3, с. 191]. Завдяки залученню діахронного методу за характерними, сутнісними ознаками виокремлені окремі періоди, що дозволили простежити специфіку розвитку суднобудування на різних етапах дослідженого хронологічного періоду.

У дослідженні використані також міждисциплінарні методи. Системний підхід до вивчення проблеми передбачає і системні методи аналізу, до яких належать структурний і функціональний методи. Їх характерною ознакою є те, що система, яка аналізується, розглядається як цілісна, якісна певність з урахуванням лише її властивих основних рис, а також її місця і ролі в ієрархії систем. Структурний аналіз регіональної галузі суднобудування дозволяє виявити характер взаємозв'язку компонентів цієї галузі та їх властивостей. Однак вони не розкривають сутнісну природу цієї структури, її взаємовідносини з системою більш високого рівня (республіканським та загальносоюзним господарським комплексом). Це завдання вирішується за допомогою функціонального методу, тобто виявляються функції та значення галузі на загальнодержавному рівні та в загальній структурі промислового комплексу. Поєднання цих методів дозволяє розкрити сутнісну природу явища, що досліджується.

У глибокому пізнанні заявленої проблеми особливої ваги набуває використання статистично-аналітичного методу. Треба зазначити, що на фоні сучасного постмодернізму кількісна історія перетворилася в немодний напрямок. Сьогодні модно підкреслювати історичний суб'єктивізм і акцентувати увагу на вивченні людини. З цим можна погодитися, але пам'ятаючи, що історична реальність

багатофакторна, а історична наука – багатоаспектна. Так, вивчення промислової тематики просто неможливе без аналізу кількісних показників, статистичних даних. У нашому дослідженні вони є одним з основних джерел виявлення певних тенденцій розвитку суднобудування в регіоні і важливим аргументом їх доведення. Використання цього методу потребує початкової розробки ідеалізованої структурної змістовної моделі, яка характеризує сталі тривалі тенденції, а потім внаслідок формалізації одержує адекватні кількісні аналоги.

При аналізі текстових джерел ми спиралися на герменевтику як метод розуміння і тлумачення тексту. Грунтовний аналіз висту-

пів, доповідей державних та господарських діячів, керівників різних рівнів, численних справочинних документів дозволяє, зокрема, зрозуміти думки, мотиви, почуття їх авторів – реальних учасників конкретних історичних подій, що відбувались у досліджуваній період.

Отже, таким чином, обрання діалектики та теорії модернізації в якості головних філософських підходів, принципів об'єктивності, історизму, системності, плюралізму та сучасного методичного інструментарію дають змогу вирішити поставлені завдання та досягти мети конкретно-історичного дослідження розвитку суднобудування на Півдні України у 1945–1991 рр.

Список використаних джерел

1. Бондар В. Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики. Історіографічні дослідження в Україні / Гол. редкол. В. А. Смолій; відп. ред. О. А. Удод. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2014. Вип. 25. С. 95–113.
2. Гломозда К. Ю. Стан української історіографії та визначення її ролі в сучасному суспільстві. // Магістеріум. Історичні студії. Київ, 2004. Вип. 17. С. 81–91.
3. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. Москва: Наука, 1987. 440 с.
4. Колесник І. Історіографічний дискурс в Україні: реалії та прогнози. // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології (Київ, 17 червня 2004 р.): матеріали семінару. Київ: (б.в.), 2005. С. 27–28.
5. Підгаецький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ ст. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського держ. ун-ту, 2001. 391 с.
6. Саржан А. А. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст.: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Донецький національний ун-т. Донецьк, 2004. 567 арк.

References

1. Bondar V. Suchasna ukrainska istoriohrafia: pidsumky i vyklyky. Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini / Hol. redkol. V. A. Smolii; vidp. red. O. A. Udod. Kyiv: NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy, 2014. Vyp. 25. S. 95–113.
2. Hlomozda K. Yu. Stan ukrainskoi istoriohrafii ta vyznachennia yii roli v suchasnomu suspilstvi. Mahisterium. Istorychni studii. Kyiv, 2004. Vyp. 17. S. 81–91.
3. Kovalchenko I. D. Metody istoricheskogo issledovaniya. Moskva: Nauka, 1987. 440 s.
4. Kolesnyk I. Istoriografichniy diskurs v Ukraini: realii ta prohnozy. Suchasna ukrainska istoriohrafia: problemy metodologii ta terminologii (Kyiv, 17 chervnia 2004 r.): materialy seminaru. Kyiv: (b.v.), 2005. S. 27–28.
5. Pidhaietskyi V. V. Osnovy teorii ta metodologii dzhereloznavstva z istorii Ukrainy. Dnipropetrovsk: Vyd-vo Dnipropetrovskoho derzh. un-tu, 2001. 391 s.
6. Sarzhan A. A. Zminy v sotsialno-ekonomichnii sferi Donbasu. Druha polovyna 40-kh – kinets 80-kh rr. st. Dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / Donetskyyi natsionalnyi un-t. Donetsk, 2004. 567 ark.

Александр Кондратюк. История судостроения на Юге УССР в 1945–1991 гг.: теоретико-методологические основы исследования

Целью статьи является установление теоретико-методологических основ исследования «История судостроения на юге УССР в 1945–1991 гг.». Современная методология истории характеризуется различными, иногда противоположными подходами к изучению исторического прошлого, что обусловлено прежде всего различиями в мировоззрении историков и понимании ими исторической реальности. Все это приводит к формированию поливариативной, плюралистической, нелинейной методологии. Избрание диалектики и теории модернизации в качестве главных философских подходов, принципов объективности, историзма, системности, плюрализма и современного методического инструментария позволяют решить поставленные задачи и достичь цели конкретно-исторического исследования развития судостроения на юге Украины в 1945–1991 гг.

Ключевые слова: УССР, Южная Украина, методология, подходы, принципы, методы

Oleksandr Kondratiuk. History of shipbuilding in the South of the Ukrainian SSR in 1945–1991: theoretical and methodological principles of the research

Coverage of the past requires, first of all, researcher's understanding of the essence of the historical knowledge, skills on the principles of epistemology and historical science, using necessary scientific methods,

objective reconstruction of the course of events. That is, he must know the ways of research and the ways of learning the past, in other words, he must be knowledgeable about the methodology of the historical science. The modern methodology of history is characterized by diverse, sometimes opposite approaches to the study of the historical past due to, first of all, differences in historians' worldview and their understanding of a historical reality. All this leads to the formation of a polyvariant, pluralistic, nonlinear methodology.

Starting a research, a historian must understand what theoretical principles he will rely on, from which point of view he will consider events and phenomena. At the same time, each researcher has the right to choose his own methodological foundations for comprehension of historical existence, to use logical constructions, principles and methods which, in his opinion, are most optimal for solving a specific scientific problem. Investigating the development of shipbuilding in the South of Ukraine in 1945–1991, the author supports the dialectical understanding of history, believing that dialectics captures (reflects) the most characteristic features of the development.

Choosing dialectics and the theory of modernization as the main philosophical approaches, the principles of objectivity, historicism, systematicity, pluralism and modern methodological tools makes it possible to solve the tasks and achieve the goal of a concrete historical research of the development of shipbuilding in the South of Ukraine in 1945–1991.

Key words: Ukrainian SSR, Southern Ukraine, methodology, approaches, principles, methods.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-27-30

УДК 7. 091. 8

ІРИНА ЛОБОВСЬКА

учитель історії

*Першої української гімназії імені М. Аркаса,
м. Миколаїв, Україна*

e-mail: irina.marko.lobodovska@gmail.com

ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ ГРИГОРІЯ ДОВЖЕНКА ЯК УКРАЇНСЬКИЙ МИСТЕЦЬКИЙ СПАДОК ХХ СТОЛІТТЯ

В даній статті йде мова про мистецький спадок відомого художника-монументаліста Григорія Овксентійовича Довженка, який жив та творив у складний та суперечливий час української історії та все ж таки зумів у своїх творах зберегти ідентичність нашої культури, увіковічнити її ознаки у картинах, фресках, мозаїках, «Кам'яних вишиванках».

Ключові слова: монументальне мистецтво, бойчукізм, фрески, портали, «Кам'яні вишиванки», мистецький синтез.

ХХ століття було періодом еволюційних процесів, що зумовили складну панораму художнього життя України. Тому основним завданням науковців є підбиття підсумків та переосмислення мистецького доробку з позицій нового, вже ХХІ століття. Важливим сьогодні є формування оновленого погляду і виклад історії українського мистецтва, яке розглядається в єдиному контексті світового художнього розвитку. Неоціненна роль у процесі становлення українського національного мистецтва ХХ століття належить художнику-монументалісту – Г. Довженку, мистецька доля якого сформувалася у складний і суперечливий період історії, проходила в бурхливих подіях тогочасної дійсності. Життєва доля митця, як важлива складова системи знань з вітчизняної історії, виступає засобом конкретизації загальноісторичних явищ та подій кінця ХІХ – ХХ століть.

Його творча спадщина дає нам змогу вивчити мистецький доробок на теренах української культури в розвитку українського монументального мистецтва, що має важливе значення в сенсі збереження історичної пам'яті українського народу, усвідомлення ролі української еліти у процесах державотворення [1].

Під час проведення дослідження мною були використані наступні джерела: статті з газети «Голос Баштанщини» О. Скидана, О. Требуха, Г. Тернавської, в яких висвітлюються сторінки життя художника та особливості його творчості. У виданні Кравченка Я. «Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім

імен» вперше зібрано цінні матеріали про життєвий та творчий шлях 37 художників-бойчукістів – Михайла Бойчука (в тому числі й Г. Довженка), його колег-однодумців та учнів майстерні, які висвітлюються на тлі історичних колізій суперечливого ХХ століття. Про роботу художника в місті Нова Каховка відомості взяті з брошури «Шедеври Півдня України – кам'яні вишиванки Нової Каховки. Роботи Григорія Довженка в Новій Каховці 1952 – 1953 роки» [4].

Основне завдання статті: привернути увагу до місцевої історії та краще розкрити оригінальність творчого стилю художника, який полягає в синтезі з історією, культурою, народними традиціями і сучасним переосмисленням художнього образу.

«Кожна його думка, кожний ескіз, малюнок, портрет, натюрморт – це продовження вічного життя.» Ці слова написані у книзі відгуків на персональній виставці творів заслуженого художника та якомога точніше характеризують мистецьку творчість художника, яка не має меж. Григорій Овксентійович є прикладом митця, який постійно вдосконалював свої здібності, не боявся експериментувати та перебував у пошуку нових шляхів самовдосконалення.

Перші кроки на ниві українського національного мистецтва були зроблені під час його навчання в Художньому інституті в Одесі (1922), де він навчається в майстерні професора Д. Крайнева. На ІІІ-му курсі переходить на щойно створений факультет монументально-прикладного мистецтва до майстерні

професора Г. Комара – досвідченого майстра монументального живопису, який орієнтувався на мистецтво італійського Ренесансу та вивчав зі студентами творчість художників-класиків. Цінність і краса народної творчості вперше відкрилися йому в творах А. Ждахи, який викладав мистецтво орнаменту. Вже старий на той час художник запалив в учнів бажанням збирати зразки народних розписів, вишивок, різьблення. Своїм оформленням до видань народних пісень, дум він унаочнив образну вишуканість і красномовність прийомів народного мистецтва. Саме знайомство з творами А. Ждахи дало Г. Довженкові поштовх до серйозного і глибокого вивчення спадщини безіменних народних митців [3].

З посиленою увагою він працює над малюнком, робить багато зарисовок і начерків, все ясніше усвідомлюючи, що малюнок – не тільки першооснова, а й засіб вираження взаємозв'язку і закономірностей втілюваних форм у всіх видах мистецтва, і особливо в стінопису.

У 1927 році в Одесі оголосили конкурс на створення ескізів розпису Східної торгової палати, в ньому взяли участь не тільки досвідчені майстри, а й початківці. Одним з переможців конкурсу і став Г. Довженко. Виконані на основі вивчення східної мініатюри і українського народного мистецтва розписи є цікавою спробою пластичної інтерпретації ідеї дружби народів, ділових зв'язків людей різних країн.

Масштабність постаті художника яскраво прослідковується у його співпраці з творчою інтелігенцією України. Особливо ціною та продуктивною була співпраця Г. Довженко із професором монументального мистецтва М. Бойчуком. Поділяючи теоретичні настанови бойчукістів щодо «розвитку монументального та різних форм виробничого декоративно-прикладного мистецтва», а також можливістю звертатися до широких мас народу, Г. Довженко опиняється у колі однодумців і в 1925 році вступає до Асоціації революційного мистецтва України [2].

У 1928 році Г. Довженко разом з групою київських монументалістів бере участь у розписах Селянського санаторію в місті Одесі на Хаджибеївському лимані. В даній роботі ви-

конує декоративне оздоблення плафону в залі для глядачів, обрамлення сюжетних фресок, порталів і вікон, де відчувається прагнення до стилістичної єдності орнаментальних і сюжетних розписів, бажання підкреслити характер архітектури.

В 1930 році він деякий час працював художником на Першій Державній кінофабриці в місті Одеса. Саме тут відбувається перше знайомство художника з видатним українським кінорежисером О. П. Довженком. Робота на кіностудії вимагала від митця інших, відмінних творчих умінь і навичок, якими він володів як художник-монументаліст, але розширювала діапазон його творчих можливостей. Нова робота відкривала нові грані його таланту: навчила бачити пластичний розвиток образу в часі, розуміти роль ритму, руху в розкритті основної думки твору. Як художник він оформив фільми «Перекоп», «Право батьків», «25000», «Охоронець музею» [3].

У 1930 році Г. Довженко запросили на викладацьку роботу до Київського художнього інституту, – провадити заняття з малюнку та живопису на архітектурному факультеті. Цей період він працює переважно в галузі станкового живопису та звертається до теми соціальної боротьби на селі. Про вивчення вітчизняної спадщини XIX століття, про прагнення до психологізму в живопису свідчить картина «Шевченко в казематі» (1938), де не тільки поза і жести рук, вираз глибоко замисленого обличчя поета, а й тьмяне освітлення, в якому раптовими спалахами світилися приглушені червоно-сині барви, створювали відчуття драматизму і душевної тривоги [3].

З початком Другої світової війни Г. Довженко вимушений виїхати з родиною у Душанбе проте й там відразу включився в роботу. Очолив секцію Спілки художників, працював учителем малювання, співпрацював з місцевою газетою та створив близько сотні олівцевих і акварельних портретів. А в 1943 р. бере участь в організації виставки «Таджикистан в дні Великої Вітчизняної війни». Після завершення війни, митець повернувся до Києва й починає працювати у новоствореному Інституті монументального живопису і скульптури при Академії архітектури УРСР, де «розробляє питання синтезу мистецтв».

Він стає автором винаходу різьблення по си-рому тиньку з розписами на основі поліхлор-вінілових синтетичних смол, за що одержав авторське свідоцтво Державного Комітету по відкриттях і винаходах при Раді Міністрів СРСР у 1949 році. Також він виступає за від-новлення техніки темперного фрескового розпису та мозаїки, чому сприяли реставра-цій роботи у Володимирському соборі [2].

1950-ті роки в творчості художника – пов-на віддача монументальному мистецтву. Що б не малював і не писав він – усе робилося зад-ля подальшого використання цього в архітек-турі. Багато часу присвячує вивченню мистец-тва орнаменту. Своєрідність характеру пла-стики, стилістики орнаменту різних народів захоплює його, примушує глибше розуміти традиції української орнаментики. Особливе місце в творчій художника посідає праця над монументальним оформленням міста Нова Каховка, якій було віддано майже п'ять років. Саме в цей період створенню «Кам'яні виши-ванки», які збереглися до наших днів та стали мистецьким брендом міста. В роботах Г. Дов-женка значно поглибилося художнє пере-осмислення орнаментального мотиву в син-тезі з архітектурою, досконалішою стала тех-ніка декоративного різьблення [4].

У 60-х роках художник усе активніше зве-ртається до мозаїки і фрески. Якщо раніше в його творчості мозаїка відігравала роль ком-поненту оформлення, то тепер Г. Довженко починає шукати рішення мозаїчних панно, що ґрунтувалися б на використанні кращих стародавніх традицій. Серед творів цих ро-ків вирізняється мозаїчна композиція «Кий, Щек, Хорив і сестра їх Либідь» на фасаді кіно-театру «Ровесник» у Києві (1971), в якій худо-жнику вдалося показати оптично-коло-ристичні можливості смальти – улюбленого матеріалу давньоукраїнських майстрів [1].

Творчий доробок художника включає в себе велику кількість тематичних ескізів, над якими Г. Довженко працював наприкінці життєвого шляху. Довгі роки виношував він

задуми втілення образів героїв вітчизняної історії – численні аркуші присвячені князям Ігореві, Святославу, Володимиру та гетьману Богдану Хмельницькому. Втілення образу людини-творця – основа ідейно-пластичних пошуків у портретах Т. Шевченка і І. Франка, Лесі Українки і М. Леонтовича. А у численних його пейзажах можна виявити кілька улюб-лених мотивів – берег з далеким обрієм, вес-няне буяння природи, мальовничі куточки міста. Всі вони видають в ньому монумента-ліста за характером сприйняття, бачення на-вколишнього світу. В них не знайдемо емо-ційного нюансування й мінливого настрою. Його вабила могутність природи, її спокійна велич, неповторна гармонія життя. Г. Довже-нко також зображає натюрморти – букети квітів у глечиках, хліб, фрукти. Але найчасті-ше малює квітучі або вкриті рясними плода-ми гілки дерев [2].

Творча енергія Г. Довженка ніколи не зга-сала. Він перебував у вічному пошуку нових ідей, мотивів та шляхів вдосконалення.

В 2019 році виповнюється 120 років з Дня народження Г. Довженка, який усе своє життя присвятив монументальному мистецт-ву. Його роботи відомі не лише в Україні, а й за її межами. А за розроблення і застосування поліхлорвінілових смол у розписах Г. Довжен-ко одержав авторське свідоцтво Державного Комітету по відкриттях і винаходах при Раді Міністрів СРСР у 1949 році. Ми маємо повер-нути забуте ім'я нашого земляка та на його прикладі самовідданості своїй справі твори-ти майбутнє України.

І на останок хотілося б привести вислів мистецтвознавця Піта Таша: «Завжди є мож-ливість думкою здолати межі, реально відт-ворюючи наш день, наше сьогодні, наш, якщо хочете, спосіб життя». І саме Г. Довженко в своїй творчості репрезентував відчуття сво-боди та наповненості. Його художні замисли не обмежувались рамками тогочасної культу-ри, а були втілення краси української культу-ри та могутності людського духу.

Список використаних джерел

1. Довженки // Мистецтво України: Біографічний довідник / Упорядники: А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський. За редакцією А. В. Кудрицького. К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1997. С. 213.
2. Спілка художників України. Григорій Довженко. Каталог виставки творів / В. В. Рубан. Київ, 1983. С. 3 – 12.
3. Тернавська Г. Майстер. До 100-річчя заслуженого художника України, нашого земляка Г.О. Довженка // Голос Башта-нщини. 1999. 16 грудня. № 100 (8505). С. 2.

4. Шедеври Півдня України – кам'яні вишиванки Нової Каховки. Роботи Григорія Довженка в Новій Каховці 1952 – 1953 роки // Нова Каховка. 2016 р.

References

1. Dovzhenky // Mystetstvo Ukrainy: Biohrafichnyi dovidnyk / Uporiadnyky: A. V. Kudrytskyi, M. H. Labinskyi. Za redaktsiieiu A. V. Kudrytskoho. K.: «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 1997. S. 213.

Лободовская Ирина. Творческие достижения Григория Доженка как украинское художественное наследие XX века

В данной статье речь идет о художественном наследии известного художника-монументалиста Григория Авксентьевича Довженко, который жил и творил в сложное и противоречивое время украинской истории и все же сумел в своих произведениях сохранить идентичность нашей культуры, увековечить ее признаки в картинах, фресках, мозаиках, «Каменных вышиванках».

Ключевые слова: монументальное искусство, бойчукизм, фрески, порталы, «Каменные вышиванки», художественный синтез.

Lobodovskaya Irina. Creative achievements of Hryhoriy Dozhenka as Ukrainian artistic heritage of the twentieth century

This article is about the artistic legacy of the famous monumental artist Grigory Avksentievich Dovzhenko, who lived and worked in the difficult and contradictory times of Ukrainian history and yet managed to preserve the identity of our culture in his works, perpetuate its signs in paintings, murals, mosaics, «Stone embroidered shirts».

Studying local history, preserving cultural heritage sites, popularizing the historical past contributes to the formation of national and local identities, and gives impetus to the development of local communities. It is the community, its past, its distinctive identity, that is becoming the determining factor today, especially in the light of the processes of decentralization and preservation of the memory of generations.

Life fate and creative heritage of G. Dovzhenko, a famous Ukrainian monumental artist, who devoted almost six decades to art. Each of his thoughts, every sketch, drawing, portrait, panel, still life is a continuation of eternal life, preservation of family memory. His creative heritage enriches today's and future generations. It must be remembered that the culture of every nation belongs to humanity, and our holy duty is to honor our cultural lights, be proud of them and popularize them, otherwise our awareness of ourselves as a nation will be impossible.

Also during this period G. Dovzhenko addresses the topics of the national past. This is how the mosaic and fresco images of the times of Kievan Rus and Khmelnytskyi appear. Among the works of these years, the mosaic composition «Kiy, Schek, Choriv and their sister Lybid» is distinguished on the facade of the cinema «Rovesnik» in Kiev (1971), in which the artist managed to show the opto-color possibilities of smalt - the favorite material of ancient Ukrainian masters.

G. Dovzhenko also portrays still lifes - bouquets of flowers in jugs, bread, fruits. But most often he paints flowering or covered with abundant fruit tree branches. These peculiar fragments of natural motifs are depicted by harmonious patterns on the canvas. G. Dovzhenko's artistic look reveals the organization of the subject world.

The artist is constantly studying the laws and interconnections of natural forms. Hundreds of sketches of flowers and plants are of value to the attentive and skillful reproduction of form and color, the identification of logical structural conditionality of the structure, they are extremely interesting and further stylization, processing into decorative elements. This is a rare case in the practice of contemporary artists, when the artist does not use secondary material, but seeks to find and understand the laws of rhythm and symmetry, color plastics and structure.

G. Dovzhenko in his work sought to embody a sense of gratitude for life. The artist was constantly experimenting, looking for different solutions of mosaic panels, based on the use of the best ancient traditions.

Keywords: monumental art, boychukism, murals, portals, "Stone embroideries", artistic synthesis.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-31-37

УДК [070:2"1907/1914"]:274

КАТЕРИНА ПЛЕВАКО

*аспірантка, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Старобільськ, Україна
e-mail: Katerina.plevako2509@gmail.com*

ВІДОБРАЖЕННЯ У ЧАСОПИСІ «ЄПАРХІАЛЬНІ ВІДОМОСТІ» ПРОТЕСТАНТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ (1907–1914 рр.)

Періодичні видання значно збагачують джерельну базу з історії протестантського руху в Україні. У ході дослідження проаналізовано періодику приходського та монаршого духівництва за єпархіями, охарактеризовано інформативний потенціал, виокремлено данні щодо проявів протестантизму в українських губерніях, зокрема, у Волинській, Катеринославській, Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені подіями революційної хвилі 1905–1907 рр., яка стала певними каталізатором соціального напруження та змін у релігійному світобаченні українців, і початком Першої світової війни. Послаблення соціальної стабільності побудило протестантів до згуртованості та посиленні свого ідеологічного руху.

Єпархіяльна періодика обраного періоду є ваговою частиною джерельної бази дослідження релігійного життя на території українських земель, яка ілюструє теоретичне підґрунтя протестантського руху.

Ключові слова: протестантизм, єпархіяльні відомості, релігійна преса, єпархіяльна періодика, джерела.

Єпархіяльна періодика є ваговою частиною української історії, культури та духовного світобачення українського народу. Інформація, яка розташовувалася на шпальтах видань дозволяє дослідити особливості розвитку протестантизму, визначити місце сектантських вчень у структурі релігійного світобачення, а також, проаналізувати політику царського уряду щодо протестантського руху.

Актуальність даного дослідження обумовлена: по-перше, необхідністю висвітлення «Єпархіяльних відомостей» як джерела з історії протестантського руху в Україні, оскільки вони містять вагомий фактичний матеріал; по-друге, розкриття інформативного потенціалу даного часопису надасть підстави для створення нових тем наукових досліджень; і, по-третє, у зв'язку із пошквалюванням наукового інтересу до релігійної проблематики в останні роки виникає необхідність у дослідженні відносин російських державних органів влади до протестантизму, політики щодо проявів та поширення протестантського вчення.

Матеріали часопису поки не стали предметом окремого джерелознавчого дослідження, проте із залученням окремих «Єпархіяль-

них відомостей» написана низка статей та дисертаційних досліджень. Однак, матеріали видання «Єпархіяльних відомостей» у наукових дослідженнях мають фрагментарний характер. Серед сучасних змістовних українських наукових робіт із залученням даних часопису слід відзначити дослідження І. Опрі [11], Г. Павлюк [12], В. Потоцького [14], Р. Сітарчука [15]. У цілому, варто вказати, що випуски часопису «Єпархіяльні відомості» цікавлять науковців як джерело висвітлення особливостей релігійного та духовного життя українців того чи іншого географічного регіону в межах тогочасних українських губерній. Тож праці вчених, які торкалися даної проблематики мають регіональний, епізодичний та узагальнюючий характер. У руслі зростання тенденції розвитку джерелознавства дослідження інформативного змісту часопису «Єпархіяльні відомості» щодо висвітлення історії протестантського руху в Україні є історично зумовленим і доцільним, враховуючи виклики культурного й духовного відродження в українській історичній науці.

Слід зазначити, що часопис «Єпархіяльні відомості» до сих пір не став предметом

окремого наукового дослідження як джерела з історії протестантського руху.

Метою даної статті є джерелознавчий аналіз випусків періодичного видання «Єпархіальні відомості» у період 1907-1914 рр., які висвітлюють особливості прояву протестантського руху в українських губерніях та політику царського уряду щодо нього у зазначений період.

«Єпархіальні відомості» склалися із двох частин: офіційної, яка містила урядові постанови, рішення керівництва єпархії, звіти та відомості, й неофіційної, до якої відносили матеріали із повсякденного, громадського життя, актуальні теми та новини із церковного та церковно-суспільного життя, бібліографічні нотатки, спогади. Видання, як офіційний друкований орган єпархій РПЦ, виходив російською мовою. У період 1907-1914 рр. щороку кількість надрукованих одиниць журналу «Волинські єпархіальні відомості» становила 52 випуски; «Катеринославські єпархіальні відомості» – 36; «Київські єпархіальні відомості» – 52, «Полтавські єпархіальні відомості» – 36, починаючи з 1914 р. – 52; «Харківські єпархіальні відомості» – 24; «Херсонські єпархіальні відомості» – 24.

Найважливішими напрямками єпархіального релігійного й духовно-культурного життя українців, що відображалися пресою, були: єпархіальні новини, церковні питання, огляд світського друку щодо духовенства. Питання поширення протестантизму проходили на шпальтах видання червоною ниткою і, як правило, вони мали громадське забарвлення й містилися у другій, неофіційній, частині часопису. Так, у випуску № 7 від 1907 р. «Київські єпархіальні відомості» приділена увага тлумаченню протестантизму: «Протестанти-ортодоксали, визнаючи божественне походження християнства, заперечують таке по відношенню до пастирства. Протестанти вчать, що віруючий не потребує ні в якому посередництві спілкування з Богом» [4; с. 170]. Зроблені певні зауваження щодо особливостей протестантського вчення й скоєнні таїнств. З метою висвітлення питання церковної дисципліни міститься інформація щодо реєстрації сповідей та причащань сектантів у приходах і відвідування ними церковних

богослужінь з метою вивідування недоліків і їх використання у подальшому проти священиків.

У випуску № 2 від 1908 р. «Харківські Єпархіальні відомості» опубліковані думки пастиря щодо статті «Чи винні ми?», у якій міститься, на нашу думку, цінна історична інформація відносно цілей протестантського вчення з позиції загальної політики: «...«політичні агітатори» і сектантські лжевчителі діють, очевидно, заодно і прагнуть до однієї злочинної мети: перші – похитнути та розрушити основи руської держави, зміцнюючого й підтримуючого авторитет панівної віри, другі – похитнути та розрушити устої православної віри..» [22; с. 246].

Опублікована стаття «Думки пастиря Подільської єпархії» у «Херсонських єпархіальних відомостях» містить інформативну цінність з огляду на причини «розвитку сектантства в народі». Серед них, визначають, що першою причиною був занепад християнського життя в народі. Другою причиною автор називає занепад приходської життєдіяльності. Третя причина – релігійне невігластво народу. Четвертою причиною є висока плата за треби у деяких приходах. П'ятою причиною пастир називає віддаленість священнослужителів від народу [26, с. 204-207]. Зміст матеріалів священнослужителів і церковнослужителів відображає ідеологічну політику царського уряду.

На шпальтах часопису опубліковувалися статистичні дані щодо чисельності протестантських осередків. У кількох випусках «Харківських єпархіальних відомостей» містяться данні «осередків сектантства»: штундистів, толстовців, хлестів, скопців та єговістів у повітах Харківської губернії із детальною характеристикою їх діяльності [20, с. 833-838], [22, с. 258-266], [23, с. 395-407].

Випуски часопису містили в собі оголошення щодо проведення заходів релігійного характеру в єпархіях. У випуску № 3 від 1910 р. «Херсонські єпархіальні відомості» опублікована примітка щодо освячення Свято-Димитрієвського храму, у якій сектантський рух представляється загрозою церкви: «Церкві православної і нашій Батьківщині загрожує небезпека від безлічі вкрай ворожих їм

релігійних сект, так як вони вносять розбрат в суспільне і державне життя ...» [25, с.78].

Особливу джерелознавчу цінність становлять опубліковані на шпальтах видання матеріали, які відображають намагання уряду дискредитувати протестантське вчення серед народних мас. Таким чином, політика царського уряду мала відображення в публікаціях часопису й сприяла розгортанню боротьби з опозиційно налаштованими релігійними осередками. Огляд життя та діяльності «сектантів» був надзвичайно актуальним завданням для преси у зв'язку із поживавленням ліберально налаштованої громадськості. Оскільки події революції 1905-1907 рр. зумовили зміни суспільного життя, а також сприяли активізації протестантського руху.

Окрема увага періодичного видання відводилась православній місіонерській діяльності. Оскільки політика російської влади щодо протестантського руху характеризується систематизованим залученням православних місіонерів. Місіонерські збірники, які опубліковувалися у часописі «мали на меті служити інтересам Св. Церкви Христової в її боротьбі з розколом старообрядництва, сектантством раціоналістичного та містичного спрямування» [13, с. 36]. У випуску № 21 від 1907 р. «Київські Епархіальні відомості» міститься значний матеріал з приводу проведення місіонерського з'їзду в Умані, де окреслена програма занять з'їзду, спрямованої на формування способів боротьби з віровченням сектантства [5, с. 262-263]. На сторінках видання також міститься публікація виступів архієпископів на місіонерських з'їздах, де зазначаються причини поширення сектантства та методи боротьби з ним. Буденним явищем стали місіонерські богослужіння у приходських храмах Києва. На шпальтах часопису мали місце публікації щодо проведення місіонерських з'їздів і їх ролі у боротьбі з проявами протестантизму.

Доповіді щодо проведення місіонерських з'їздів містять інформацію про засоби протисектантських місіонерських бесід, засоби розповсюдження місіонерської літератури в народні маси, причини розповсюдження сектантства в Росії та епархіях [9, с. 1039-1044; 10, с. 1069-1071].

На сторінках журналу висвітлені особливості розвитку протестантизму, а також значення поширення сектантських вчень щодо православної церкви. З метою «розвитку протисектантської місії» друкувалися місіонерські листки, які надають загальну характеристику протестантським проявам. «А труднощі місіонерського служіння безспірно настільки великі і різноманітні, і в останній час настільки посилюються, що пастирям церкви, особливо приходів заражених «сектантством», мимоволі доводиться замислюватися над засобами обмеження й застереження православних чад церкви від захоплення різними лжевченнями тих звабників, які красномовно зваблюють серця простодушних...; мимоволі доводиться замислюватися над засобами покращення і розвитку протисектантської місії» [16, с.121].

Місіонери піднімали питання щодо «засобів застереження православних чад церкви від захоплення різними лжевченнями» [16, с. 121], а також затримки подальшого розвитку і застереження приходів від «впливу сектантських пропаганд» [21, с. 267].

З метою посилення кваліфікації місіонера й удосконалення його навичок мали місце публікації Інструкцій епархіальному місіонеру щодо способів дій по відношенню до сектантів. Також публікувалися Інструкції помічникам епархіальних місіонерів, до компетенції якого належало ведення бесіди із сектантами та загальне вивчення сектантського справи у районах. У загальній місіонерській роботі із сектантськими проявами окреме завдання закріплювалося за книгоношами, які мали приватні бесіди із сектантами й надавали данні помічникам місіонера. Інформація, що міститься в інструкціях надає змогу дослідити ієрархію повноважень відповідальних осіб з проведення місіонерської діяльності та засади реалізації «протисектантської» програми. Інформативний матеріал проаналізованих випусків часопису, дозволяє констатувати, що значне місце відводилося друку місіонерських листків, які містять детальну характеристику протестантських вчень.

Опубліковані місіонерські бесіди мають детальний опис плану проведення вихованих розмов, порушення певних тем. Зокрема,

обговоренню підлягали теми церков, хрещення новонароджених, шанування молитви й ікони [3, с. 93-103].

Звіти священнослужителів щодо проведення ними бесіди із протестантами також публікувалися на шпальтах видання. Матеріали звітів носять суб'єктивний і однобічний характер висвітлення особливостей вчення, проте, опис події надає змогу визначити засади вчення протестантів, їх ставлення до православної церкви, форми їх обрядності [2, с. 353-358].

У місіонерських листках також містилась інформація щодо відповіді сектантам, уразі супротиву православної місії. Наприклад, сектанти заперечували довге волосся, довгий одяг православних пастирів: «У відповідь сектантам треба сказати: зазначене питання про волосся сам святий апостол Павло вважає настільки маловажним, що забороняє навіть сперечатися про це. У подальших словах він говорить: «А якщо ж хто сперечатися хоче, то ми не маємо такого звичаю, ні Церкви Божі». Сектанти ж сперечаються про волосся, отже, самі йдуть проти слова Божого» [25, с. 611].

Отже, опубліковані матеріали священнослужителів, як правило, мали негативну оцінку діяльності протестантського руху.

Православні місіонери надавали широкої характеристики не тільки протестантським вченням, а й устрою їх общин, засадам функціонування та побутовим звичаям. Місіонерський листок, опублікований у № 4 від 1907 р. «Харківських Єпархіальних відомостях» містить інформацію щодо проведення зібрань у штундо-баптистів, їх склад, причини поширення та опис матеріального забезпечення. «Для задоволення потреб благовістя і страждених братів у сектантів існують каси. Правда, вони небагаті. Власники їх, у більшій частині, люди прості і бідні вносять гроші. Але, беручи до уваги взагалі скромні потреби послідовників секти, потрібно сказати, що у достатній мірі задовольняють їхні потреби. Так звані благовісники або місіонери задовольняються платнею в 100-300 р. Грошова допомога у декілька десятків рублів, що даються біднякам, служать засобом для залучення в секту нових членів з-поміж православ'я» [18, с. 546].

Разом з тим регулярно друкувався матеріал, пов'язаний із посиленням сектантської пропаганди та зростанням сектантів. Так, в огляді Київського єпархіального життя зазначається, що «проповідники адвентизму, переважно іноземні, виявляли особливу енергійну діяльність у Києві» [6, с. 12]. Адвентизму відводилася роль центрального вчення сектантського спрямування. Характеристиці засад даного віровчення, історії розповсюдження та діяльності присвячена окремі статті у випусках «Київських Єпархіальних відомостей» № 31 та № 44 від 1907 р., № 5 та № 6 від 1908 р. «У Росії адвентизм вперше з'явився в кінці 80-х років минулого сторіччя в Подільській єпархії. З Поділля адвентизм став поширюватися на схід по второваному штундо-баптизмом дорозі, спочатку з'явився на Волині, а потім у нас – в Київській губернії. Поширився в Катеринославській і Херсонській губернії, в Бессарабії...Усюди тут адвентизм проповідується у вигляді віровчення громади сьомого дня або її гілки – Церкви Божої» [7, с.117].

Характеризуючи їх устрій, місіонери зазначають: «Сектантські общини гарно організовані й згуртовані строгою моральною дисципліною» [17, с. 267]. У випуску № 22 від 1908 р. «Харківські єпархіальні відомості» окрема увага місіонерів присвячена баптистському віровченню, зокрема, детальний опис баптистських місіонерів [24, с. 532-537]. «Унаслідок такої організації баптизм за останні 3 роки зробив вражаючі успіхи. На кошти баптистських кас втримуються багато спеціальних місіонерів, співробітників, благовісників, проповідників та інших діячів проти православної місії...» [24, с. 534]. У документі також детальний перелік баптистських місіонерів у Росії, усього їх нараховувалося 205 людей [24, с. 534-535].

Публічна пропаганда сектантів була незаконною й підривала авторитет православної церкви серед вірян. У випуску № 7 від 1907 р. «Харківських єпархіальних відомостей» зазначається: «У багатьох містах Харківської єпархії стали дуже часто з'являтися сектантські місіонери-проповідники, іноді навіть зі спеціальними хорами. Вони влаштовують публічні бесіди оповіщаючи про місце і

час не тільки сектантів, а й православних» [19, с. 118-119]. Публічна пропаганда сектантів становила загрозу для влади. Зазначається, що «секти не користуються правом публічної проповіді свого віровчення [19, с. 120]».

Важливою складовою частиною часописів були розділи бібліографії, які містять аналіз антисектантської літератури. Успіхи розповсюдження протестантського вчення обумовлювали посилення православної місіонерської діяльності. Серед літератури православних місіонерів виокремлені брошури: «Суботство сектантів-адвентистів (Н. Білогорський, СПб, 1907 р.), «Неправда адвентизма» (Феодосій Кірік, СПб, 1909 р.), «Єврейство и сектантський адвентизм» (С. Потехін, СПб, 1910 р.), «Адвентизм і іоаннітство перед судом місіонерської критики» (відомості про автора відсутні, СПб, 1910 р.) [8, с.1087].

Офіційна частина часописів містила накази, розпорядження, постанови й урядові оголошення. У випуску № 2 від 1910 р. «Волинські епархіальні відомості» опублікований наказ від 4 листопада 1909 р. про необхідність прийняття мір для протидії сектантському тиску на православну церкву й православне населення. Зокрема, є данні Уставу «Руського

Євангельського союзу», засади його діяльності, права й обов'язки членів союзу, основи протестантської пропаганди та чинники впливу на молоде покоління [1, с. 18-19].

Таким чином, інформативна наповненість часопису «Єпархіальні відомості» дозволяє проаналізувати засади та особливості діяльності протестантського руху в українських землях у період 1907-1914 рр. Доба післяреволюційних подій 1905-1907 рр. характеризується пожвавленням дій опозиційно налаштованих угруповань до влади. Це обумовлює часткову легалізацію пізньопротестантських об'єднань. У період 1911-1912 рр. спостерігається активізація та розширення географії протестантських осередків. Часопис «Єпархіальні відомості» надає можливість дослідити особливості розвитку та діяльність протестантських громад у залежності від регіону їх розташування. Залучення матеріалів періодичного видання у науковий обіг надає змогу дослідити аспекти проведення місіонерської діяльності протестантських і православних проповідників. Виявлено, що матеріали часопису доповнюють науковий погляд на розвиток протестантського руху в Україні.

Список використаних джерел

1. Вольнские епархиальные ведомости. 1910. вип. 2.
2. Екатеринославские епархиальные ведомости. 1909. вип. 13.
3. Екатеринославские епархиальные ведомости. 1913. вип. 4.
4. Киевские епархиальные ведомости. 1907. вип. 7.
5. Киевские епархиальные ведомости. 1907. вип. 21.
6. Киевские епархиальные ведомости. 1908. вип. 1.
7. Киевские епархиальные ведомости. 1908. вип. 5.
8. Киевские епархиальные ведомости. 1910. вип. 44.
9. Киевские епархиальные ведомости. 1912. вип. 44.
10. Киевские епархиальные ведомости. 1912. вип. 45.
11. Опря І. Я. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Правобережної України (1900-1917 рр.): дис... канд. іст. наук. Київ, 2006. 214 с.
12. Павлюк Г. В. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.: дис... канд. іст. наук. Острог, 2011. 215 с.
13. Полтавские епархиальные ведомости. 1907. вип. 1.
14. Потоцький В. Д. Релігійне сектантство в Харківській губернії (1861-1917 рр.): дис... канд. іст. наук. Харків, 2004. 287 с.
15. Сітарчук Р. А. Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії: історико-політичний аспект (друга половина XIX ст. – 1917 р.): дис... д-ра іст. наук. Київ, 2009. 413 с.
16. Харьковские епархиальные ведомости. 1907. вип.1.
17. Харьковские епархиальные ведомости. 1907. вип. 2 .
18. Харьковские епархиальные ведомости. 1907. вип. 4.
19. Харьковские епархиальные ведомости. 1907. вип. 7.
20. Харьковские епархиальные ведомости. 1907. вип. 11/12.
21. Харьковские епархиальные ведомости. 1907. вип. 20.
22. Харьковские епархиальные ведомости. 1908. вип. 2.
23. Харьковские епархиальные ведомости. 1908. вип. 3.
24. Харьковские епархиальные ведомости. 1908. вип. 22.
25. Херсонские епархиальные ведомости. 1910. вип. 3
26. Херсонские епархиальные ведомости. 1912. вип. 9.

References

1. Volyinskie eparhialnyie vedomosti. 1910, issue 2.
2. Ekaterinoslavskie eparhialnyie vedomosti. 1909, issue 13.
3. Ekaterinoslavskie eparhialnyie vedomosti. 1913, missue 4.
4. Kyevskie eparhialnyie vedomosti. 1907, issue 7.
5. Kyevskie eparhialnyie vedomosti. 1907, issue 21.
6. Kyevskie eparhialnyie vedomosti. 1908, issue 1.
7. Kyevskie eparhialnyie vedomosti. 1908, issue 5.
8. Kyevskie eparhialnyie vedomosti. 1910, issue 44.
9. Kyevskie eparhialnyie vedomosti. 1912, issue 44.
10. Kyevskie eparhialnyie vedomosti. 1912, issue 45.
11. Oprya I.Y., 2006. The Status and Activity of the Late Protestant Communities of Right-Bank Ukraine (1900-1917). Ph.D. Thesis. Kyiv.
12. Pavlyuk G.V., 2011. The situation and activities of the late Protestant communities of Volyn province in the second half of the XIX – beginning of XX centuries. Ph.D. Thesis, Ostroh.
13. Poltavskie eparhialnyie vedomosti. 1907, issue 1.
14. Pototsky V.D., 2004. Religious sectarianism in Kharkov province (1861-1917). Ph.D. Thesis. Kharkov.
15. Sitarchuk R.A., 2009. Seventh-day Adventists in the Ukrainian lands of the Russian Empire: historical and political aspect (second half of the XIX century – 1917). Ph.D. Thesis, Kyiv.
16. Kharkovskie eparhialnyie vedomosti. 1907, issue 1.
17. Kharkovskie eparhialnyie vedomosti. 1907, issue 2 .
18. Kharkovskie eparhialnyie vedomosti. 1907, issue 4.
19. Kharkovskie eparhialnyie vedomosti. 1907, issue 7.
20. Kharkovskie eparhialnyie vedomosti. 1907, issue 11/12.
21. Kharkovskie eparhialnyie vedomosti. 1907, issue 20.
22. Kharkovskie eparhialnyie vedomosti. 1908, issue 2.
23. Kharkovskie eparhialnyie vedomosti. 1908, issue 3.
24. Kharkovskie eparhialnyie vedomosti. 1908, issue 22.
25. Khersonskie eparhialnyie vedomosti. 1910, issue 3
26. Khersonskie eparhialnyie vedomosti. 1912, issue 9.

Екатерина Плевако. Отображение в журнале «епархиальные ведомости» протестантско-го движения в Украине (1907–1914 гг.)

Периодические издания значительно обогащают источниковую базу по истории протестантского движения в Украине. В ходе исследования проанализировано периодику приходского и монашеского духовенства за епархиями, охарактеризован информативный потенциал, выделены данные относительно проявлений протестантизма в украинских губерниях, в том числе, в Волынской, Екатеринославской, Киевской, Полтавской, Харьковской, Херсонской.

Хронологические рамки исследования обусловлены событиями революционной волны 1905-1907 гг., которая стала определенным катализатором социального напряжения и изменений в религиозном мировоззрении украинцев, и началом Первой мировой войны. Ослабление социальной стабильности побудило протестантов к сплоченности и усилению своего идеологического движения.

Епархиальная периодика означенного периода является весомой частью источниковой базы исследования религиозной жизни на территории украинских земель, которая иллюстрирует теоретические основы протестантского движения.

Ключевые слова: протестантизм, епархиальные ведомости, религиозная пресса, епархиальная периодика, источники.

Kateryna Plevako. Display of the protestant movement in periodical «eparchial journal» (1907-1914)

Periodicals significantly enrich the source base of the history of the Protestant movement in Ukraine.

As part of the study periodicals of the parish and monastic clergy are analyzed by archdioceses, informative potential is characterized, the data on manifestations of Protestantism in the Ukrainian provinces are teased out including in Volynska, Katerynoslavska, Kyivska, Poltavska, Kharkavska, Khersonska.

The chronological frameworks of the study are responsible for the events of the revolutionary wave of 1905-1907, which became a certain catalyst for social tension and changes in the religious outlook of Ukrainians and the outbreak of I World War. The weakening of social stability determined the Protestants to cohesion and strengthen of their ideological movement.

The methodological foundation is based on the principle of historicism and objectivity. The method of source analysis, method of analysis and synthesis, in particular, thematic and structural types of content analysis are used in the research.

The eparchial periodicals of the selected period are significant part of the source base of the study of religious life in the Ukrainian area, which illustrate the theoretical basis of the Protestant movement.

The relevance of this study is due to: firstly, the need to cover the eparchial journal as a source of the history of the Protestant movement in Ukraine, since they contain important factual material; secondly, the disclosure of the informative potential of this journal will provide grounds for the creation of new research topics; and, thirdly, in the wake of a renewed scientific interest in religious issues in recent years, need to explore the attitude of Russian state authorities to Protestantism, policy on manifestations and the spread of the Protestant dogma.

The sources, which were analyzed, give meaningful information about the Protestant centers in the Ukrainian territory, reflect the general opinion of governmental bodies, officials and clergy on the activities of the Protestants in the period 1907-1914, and analyze their participation in the process of changes of social and political life, which caused by the revolutionary events in the Russian Empire.

Key words: Protestantism, eparchial journal, religious press, eparchial periodical, sources.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-38-45

УДК 159.924.7:80:323.22

НАТАЛІЯ СОФ'ЯК

*аспірантка кафедри історії України і методики викладання історії,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна
e-mail: sofyak94@ukr.net*

ДВА БРАТИ, ДВІ ДОЛІ: ОЛЕКСАНДР ТА АНДРІЙ ПОТЕБНІ

У статті розглядається громадська діяльність Олександра та Андрія Потебень. Проаналізовано вклад старшого брата – Олександра – в розвиток української науки. Відображено його ставлення та філософські роздуми щодо української мови. Розглянуто постать молодшого брата – Андрія. Охарактеризовано його революційну боротьбу та участь у Січневому польському повстанні 1863–1864 рр. Проаналізовано взаємовідносини А. Потебні з редакцією газети «Колокол», зокрема О. Герценом та М. Огарьовим. Висвітлено окремі аспекти взаємовідносин між членами родини.

Ключові слова: О. Потебня, А. Потебня, П. Потебня, М. Потебня, Січнєве польське повстання 1863–1864 рр., філолог, «Комітет російських офіцерів».

Недостатньо вивченою, станом на сьогодні, є історія сім'ї Потебень. Окрім загальновідомих фактів, таких як походження з козацького роду та наявності в їхній власності невеличкого хутору в с. Перекопівці (в ХІХ ст. – Роменський повіт Полтавської губернії, сьогодні – село Роменського району Сумської обл.), на якому працювало п'ять кріпаків, залишається багато малодосліджених фактів з біографії членів родини. Батько, Панас Юхимович, був відставним штабс-капітаном, який брав участь у війнах з Персією та Туреччиною в 1828–1829 рр., а згодом займав посаду судового засідателя в м. Ромен, в якому мав будинок [7, с. 12]. Родина Потебні, в якій було чотири сини – Олександр, Андрій, Петро і Микола – та одна дочка, була достатньо освіченою за мірками того часу. Важливу роль у питанні освіченості відіграв голова сім'ї – Панас Потебня. Будучи ерудованою людиною та володіючи декількома мовами, він намагався долучити своїх дітей до науки. Добре знаючи історію доби козаччини, батько старався привити любов до українських народних звичаїв і культури.

Внаслідок значної зайнятості у зв'язку з посадовими обов'язками Панас Потебня не мав можливості приділяти багато часу вихованню своїх дітей. Тож старший син Олександр сім років виховувався в дядька, який був високоосвіченою людиною і мав значний вплив на формування світогляду та особистості юнака. Про О. Потебню збереглося най-

більше відомостей в українській і зарубіжній, зокрема російській історіографії. Після завершення навчання в класичній гімназії в Радомі він продовжив здобувати знання в Харківському університеті спочатку на юридичному факультеті, а згодом перейшов на історико-філологічний, який закінчив в 1856 р. Присвятивши себе науковій діяльності, став відомим професором історії російської мови і літератури. Російські дослідники вважають О. Потебню російським науковцем, а його праці – надбанням російської наукової спадщини. Дослідник опублікував більше 30 наукових праць. Він додержувався демократичних переконань, але намагався бути осторонь активної політичної діяльності [10, с. 27–28]. Утім, назвати його аполітичним діячем було б неправильно.

О. Потебня не просто відомий і талановитий філолог, він був засновником психологічного напрямку в українській філології. Інститут мовознавства НАН України в Києві в 1945 р. названо його іменем. Сьогодні він продовжує успішно функціонувати [7, с. 13]. Окрім того, О. Потебню називають основоположником Харківської філологічної школи. Він зробив чималий внесок у вивчення народної поетичної творчості та етнографії. Аналізуючи український фольклор, О. Потебня звернув увагу на російську і сербську усну народну творчість та їх досліджував. Український філолог Р. Сердега зауважує, що «в його багатій науковій спадщині знаходимо цілу низку праць,

в яких, по суті, закладається фундамент сучасної української й певною мірою навіть слов'янської лінгвофольклористики... Мова розглядається ним як духовна творчість» [16, с. 25].

Значну увагу О. Потебня приділяв мові та її ролі в духовому розвитку як окремої особистості, так і народу загалом. Учений вважав, що мова нерозривно пов'язана з духовними силами людини і цілої нації, а також з національним розвитком [21, с. 9–10]. Філолог не просто дослідив історичне походження української мови, з'ясував історичний синтаксис слов'янських мов і, як доводить у своїх висновках український літературознавець Іван Фізер, більш ніж століття тому запропонував низку теоретичних розробок у літературознавстві, що не втратили своєї актуальності до сьогодні [18, с. 161–162].

О. Потебня вважав, що навчання в школі для дітей мало здійснюватися на мові, якою розмовляють їхні батьки, оскільки вона є найбільш зрозумілою для них. Так, у листі до Олени Штейн в 1827 р. вчений засуджував будь-яку освіту, яка ґрунтується на багатомовності. Дослідник висловлював думку, що вивчення інших мов має відбуватися або з практичною метою, або для розширення меж думки, в тому числі наукового пізнання. У дитячому віці такі завдання відсутні, а іншомовне слово, стаючи поруч із рідним, не додає нічого нового до знань, як чуже мертве тіло в організмі призупиняє й спотворює його діяльність. «Той, хто розмовляє двома мовами, нехай навіть з примусу, – переконає О. Потебня, – змінює водночас і характер, і напрямок думки». Що ж стосується російської школи, то він вважає її не найкращою для розвитку знань, пояснюючи це тим, що дітей інтелігенції намагаються навчити до п'яти мов. Філолог вважав за потрібне здійснювати навчання в школі на доступній, тобто рідній для учня мові [23, с. 344–345].

Відомий науковець стверджував, що «язык есть средство понимать самого себя. Понимать себя можно в разной мере; чего я в себе не замечаю, то для меня не существует и, конечно, не будет мною выражено в слове. Поэтому никто не имеет права владеть в язык народа того, чего сам этот народ в сво-

ем языке не находит. Для нас предложение немислимо без подлежащего и сказуемого; определяемое с определительным, дополняемое с дополнительным не составляют для нас предложения» [14, с. 145–146]. Філолог вважав, що чинником самоідентифікації для формування української нації є мова. Тому розвиток мови є чи не найголовнішою умовою самоствердження нації [25, с. 158].

У зв'язку із своєю науковою діяльністю О. Потебня в 1860-х рр. поїхав у Німеччину, щоб прослухати лекції в Берлінському університеті. Там він почав досліджувати санскритську мову. Згодом продовжив свою подорож по декількох слов'янських країнах. Під час своєї подорожі філолог веде активну переписку із своїми друзями. У листуванні з колишнім однокурсником і членом Харківської громади І. Біликовим напередодні польського повстання 1863 р. він розмірковує над бажанням Польщі приєднати українські етнічні землі до своїх кордонів. Добре знаючи історію, О. Потебня бачить Україну єдиною країною: «Мы не можем забыть своего ближайшего кровного родства с простым людом Подолии, Волыни, Галича и т. д. и права принимать к сердцу их дела» [22].

Наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIX ст. на Наддніпрянщині виникають українські гуртки культурного, етнографічного і літературного напрямку, що називали себе громадами і взаємодіяли одна з одною [3]. Значний внесок у розвиток громадівського руху зробили педагоги, письменники, вчені, культурні діячі, чия праця, виступи в пресі, художня і наукова творчість були могутнім чинником формування та розвитку української національної ідеї, громадянського пробудження й оздоровлення суспільства [12, с. 17–18]. Осередком діяльності громадівців у Харкові був університет, навколо якого згуртувалися такі діячі, як: О. Потебня, П. Лобко, А. Шиманов, В. Гнилосиров, В. Мова та ін [3].

О. Потебня, прослідковуючи українсько-польські та українсько-російські взаємовідносини в минулому, приходять до висновку, що «было ли это соединение (у Переяславі 1654 р. – Н. С.) с правительством (Російської імперії. – Н. С.) только чистое подданство или и соединение с народом? Есть ли в настоящее

время потребность соединения с Великоорусским народом?». О. Потебня підсумував: «Наши отцы и деды были крепки в своей народности невольно, сами того не сознавая, они могли еще оставаться украинцами; мы уже можем быть крепки только (подчеркления Потебні. – Н. С.) сознанием своей «особенности»» [22].

О. Потебня раніше визначеного терміну повернувся з наукового відрядження в Росію. Що спонукало його до такого кроку, важко визначити. Можливо, причиною послужила загибель брата, одного з активних учасників польського революційного руху в 1860-х рр. – Андрія або Миколи [13, с. 8]. Таку думку підтримує сучасний дослідник біографії О. Потебні, В. Франчук. З одного боку, він зазначив у своїй праці, що, за словами М. Пирогова, колишнього куратора Київського навчального округу, О. Потебня прибув до Берліну в березні 1863 р. і зустрівшись з О. Потебнею, «був вражений хворобливим виглядом Олександра Опанасовича» [19, с. 103]. З іншого боку, В. Франчук зазначає, що очевидець подій Г. Житецький пов'язував повернення науковця до Росії із «злою пригодою з братом Олександра Опанасовича Миколаєм» [19, с. 104; 4, с. 75]. Достовірно невідомим залишається той факт, що саме спонукало філолога на повернутися до Російської імперії. У серпні 1863 р. він приїхав із закордону до Петербургу [4, с. 75]. Цілком зрозумілим залишається його пригнічений стан, через втрату в польсько-російській боротьбі трьох своїх братів.

Мабуть, участь братів О. Потебні – Андрія, Миколи і Петра – в польському повстанні мала вплив на ухвалу Ради Харківського університету, що відхилила в 1866 р. докторську дисертацію О. Потебні «Про міфічне значення деяких обрядів і повір'їв». Тож захист докторської дисертації був відтермінований до 1874 р. і відбувся на іншу тему: «Із записок по російській граматиці» (ч. 1–2). Після цього ім'я вченого стало відомим у науковому світі. У 1875 р. він був обраний членом-кореспондентом Академії наук і дійсним членом Товариства любителів російської словесності при Московському університеті. Тоді йому була присуджена Ломоносовська премія. Згодом, у 1878–1879 рр., О. Потебня був нагоро-

джений золотою Уваровською медаллю. Де-що пізніше, в 1891 р., Російське географічне товариство нагородило філолога Костянтинівською медаллю [13, с. 8].

О. Потебня розглядав мову не тільки як засіб спілкування, але й як спосіб мислення і пізнання. Саме завдяки мові людина здатна формувати знання про довкілля та передавати їх наступним поколінням [6, с. 36–37]. О. Потебня у своїх дослідженнях розглядав мову в якості джерела різних душевних станів людини. На його думку, мова проявляється в різноманітних душевних станах людини, що є характерним для психологізму як філософського напрямку [9, с. 149].

О. Потебня мав чіткі політичні погляди в питанні функціонування української мови. Він засуджував Емський указ 1876 р., який забороняв українську мову в офіційних установах та ввезення українських видань в Україну із-за кордону. Отже, вчений піддавав критиці твердження, поширене серед частини інтелігенції, яка вважала, що перехід українців на російську мову долучить їх до нібито «більш розвиненішої великоросійської цивілізації». «Взагалі, денационалізація, – вважав О. Потебня, – зводиться на неповне користування готовими засобами сприймання, засвоювання та впливу; на ослаблення енергії думки; на гидоту пустки, яка витворюється на місці вирваних, але нічим незаступлених, форм свідомості; на ослаблення зв'язку підростаючих поколінь з дорослими, що заступається лише слабим зв'язком з чужими; на дезорганізацію громадянства; неморальність, спідлення» [15, с. 19].

Маючи передові на той час погляди, О. Потебня зумів розвинути свій талент у декількох наукових працях, серед яких найвідомішими були: «До історії звуків російської мови» (1876–1883 рр.), «Слово о полку Ігоревім: Текст і примітки» (1878 р.), «Пояснення малоросійських і споріднених народних пісень» (1882–1887 рр.) та ін. Після своєї смерті в 1891 р. він залишив велику наукову спадщину для наступних поколінь, не тільки як мовознавець, але й як філософ, етнограф, педагог, літературознавець, фольклорист та громадський діяч.

Таким же відданим своїй справі був молодший брат Олександра Потебні – Андрій. Він,

волею долі, обрав зовсім інший шлях. Батько віддав юнака до кадетського училища, де Андрій Потебня не тільки здобував освіту, але й сформувався як особистість. Після навчання в Орловському, він поступає до Полоцького кадетського корпусу. Цей заклад був цікавий тим, що мав чітко визначені цілі, намагався згуртувати молодих кадетів для того, щоб поширити в їхньому середовищі російську мову, віру, культуру. Їхні випускники мали стати вірнопідданими імператорському престолу офіцерами, які мали б «захищати» великодержавні інтереси Російської імперії, навіть якщо довелось б придушувати визвольний рух народу, до якого належав той чи інший офіцер. А. Потебня належав до 16-го випуску Полоцького кадетського корпусу, що був переведений у Петербург [8].

А. Потебня швидко знаходить у корпусі друзів та однодумців. Перебуваючи в інтернаціональному корпусі, він мав змогу спілкуватися з вихідцями з різних народностей та соціальних верств населення. Серед його оточення було чимало поляків. У деяких з них були родичі, які брали участь у польському визвольному русі 1830–1831 рр., що увійшов в історію під назвою Листопадове повстання. А. Потебня товаришував з поляками Ярославом Домбровським і Зигмундом Падлевським. Він став прихильником та ініціатором співпраці між українцями, поляками, росіянами, білорусами та литовцями, що мали революційні погляди. А. Потебня у званні прапорщика був відправлений у 16-й Шліссербурзький піхотний полк 4-ї піхотної дивізії, що знаходився у Варшаві. Там він пробув з 1856 р. до 1858 р. [8].

Згодом А. Потебня поїхав у Петербург, де перебував протягом року (до грудня 1859 р.). Це зробило значний вплив на формування світогляду майбутнього революціонера. Тут він мав змогу детальніше ознайомитися з такими журналами, як петербурзький «Современник» (1836–1866 рр.), в якому були розміщені статті М. Чернишевського і М. Добролюбова, відомих російських революційних та опозиційних діячів. А. Потебня був ознайомлений із сатиричним журналом «Искра» (1859–1873 рр.), військовим журналом «Военный сборник» (1858–1917 рр.) та лис-

тами «Колокола» (1857–1867 рр.), що були заборонені і видавалися у Лондоні О. Герценом і М. Огарьовим [2, с. 124]. Вони стали близькими товаришами А. Потебні, а М. Огарьов навіть полюбив його як свого рідного сина. Уже в 1860 р. військовий повернувся в Шліссельбургський піхотний полк. На початку 1860-х рр. активізувався польський визвольний рух, що перейшов в маніфестації та демонстрації [2, с. 124].

А. Потебня підтримував тісні взаємовідносини не тільки з російськими революціонерами, польськими діячами визвольного руху, а й із «литовцем за походженням і українцем за покликком серця» Сигізмундом Сераковським. Під час Січневого польського повстання 1863–1864 рр. він став видатним революціонером та очолив повстанський загін на території Литви. С. Сераковський був близьким другом по переписці Тараса Шевченка, Тож зрозуміло, що і сам А. Потебня був добре ознайомлений із працями та революційними поглядами великого Кобзаря. У Варшаві А. Потебня збирає навколо себе однодумців, які були прихильниками докорінних змін в устрої Російської імперії, й очолює створений з його ініціативи «Комітет російських офіцерів у Польщі» [17].

Навесні 1862 р. була затримана група учасників таємного «Комітету російських офіцерів», або, як його ще називають, «Організації Потебні», створену Андрієм Опанасовичем. Було заарештовано поручників українця Петра Сливицького та латиша Івана Арнгольдта, унтер-офіцера поляка Францішека Ростковського і засуджено до розстрілу, росіянина Каплинського – до шести років ув'язнення, а рядового українця (існує версія, що єврея) Лева (Левка) Щура – 600 ударів шпідрутенами та довічної каторги [10, с. 46]. Під час слідства і на суді обвинувачені не приховували своїх ідейних переконань. За доказ, що свідчив про революційні переконання засуджених, свідчить лист, який був адресований генералу О. Лідерсу. Коли лист показали обвинуваченим і запитали, хто його написав, то І. Арнгольдт відповів, що він є автором і підписав його. Вони загинули за свої погляди, вважаючи за краще прийняти смерть, аніж відмовитися від них [7, с. 132].

У польському визвольному русі 60-х рр. XIX ст., як уже згадувалося, окрім Андрія, взяли участь й інші члени сім'ї Потебень: Микола і Петро. Вони загинули під час драматичних подій. Зокрема, за відомостями жандармського управління, учасником Січневого польського повстання 1863 р. став студент Київського університету Микола Потебня, який перейшов на бік польських повстанців [2, с. 13]. Підтвердження цього знаходимо в «Біографічному словнику», складеному М. Чекановим: «Третій син в сім'ї Потебень, який народився 3 грудня 1840 р., поступив в 1 клас Харківської Першої гімназії в 1851 р. Він, як і його брати Андрій та Петро, загинув у 1863 р. під час Січневого польського повстання» [1, с. 281]. Найменше збереглося відомостей про наймолодшого з братів – Петра. Відомо, що він був вихованцем Московського кадетського корпусу. Петро Потебня зник безвісти влітку 1862 р. після того, як у Варшаві був здійснений замах на життя царського генерал-ад'ютанта О. Лідерса. В історіографії найпоширенішою є версія, що замах здійснив А. Потебня як помсту за смерть своїх товаришів, які були страчені [2, с. 13].

Однак, незначна частина дослідників вважає, що особа, яка стріляла в намісника О. Лідерса, був не А. Потебня. На захист своєї думки радянський історик С. Шкроб наводить запис з «Алфавіту політичних злочинців», де А. Потебня записаний під №47. Зазначалося, що «по уведомл. ген. ад. Крыжановского, оказался замешанным в деле Ковальского, подозреваемого в посягательстве на жизнь графа Лидерса. Офицер этот скрылся и исключен из списков. Воспитывался в Константиновском кадетском корпусе». На думку С. Шкроба, якщо в наведеному вище документі відсутній запис про безпосередню участь А. Потебні у замаху на О. Лідерса, то слідча комісія визнала офіцерів Шліссельбургського полку не причетними до справи замаху [24, с. 92].

Найбільш ймовірно, що саме А. Потебня був людиною, яка стріляла в А. Лідерса. На підтвердження даної версії є загальновідомий факт, що А. Потебня відразу після замаху виїхав із Польщі та змушений був переховуватися. Однак, під час вибуху Січневого польського повстання 1863–1864 рр. він поверну-

вся, щоб приєднатися до польських повстанців. Загинув український військовий у бою проти російських регулярних військ неподалік Кракова під Песковою Скалою – середньовічного замку, розташованого у гміні Сулошова. Автор висловлює аналогічну думку, хоч знаходимо інформацію, де вказано, що «Потебня не загинув під Пескова Скала, але під містечком Скала» («Potebnia nie zqinał pod Pieskowa Skala, ale pod miastazkiem Skala») [20, арк. 21зв.]. Навіть помираючи Андрій Потебня не відступав від своїх переконань. Останнє, що почули від нього товариші, був заклик не здаватися: «Дай вам Бог перемогти в боротьбі супроти тиранії...».

М. Огарьов в еміграційному виданні «Колокол» у травні 1863 р. написав «Надгробне слово», присвячене близькому другу та одностуденту – Андрію Потебні. У ньому, зокрема, він стверджує: «онъ (Потебня. – Н. С.) погибъ ради этой новой жизни, увѣренный, что его смерть послужитъ примѣромъ и завѣтомъ. Я не встрѣчалъ юноши преданнѣе общему дѣлу, больше отбросившаго всякіе личные интересы и такого безустальнаго въ своей постоянной работѣ – основатель общества русскихъ офицеровъ и солдатъ, для завоеваніе русскому народу земли и воли. Судьба его поставила въ Польшѣ, гдѣ он ѣ и основатель комитетъ русскихъ офицеровъ» [5, с. 1333]. Далі М. Огарьов зазначав: «Собрать русской отрядъ, сначала пристать съ нимъ къ польскому возстанію, и потомъ идти въ Россію подымать народъ за землю и волю и, вѣроятно, погибнуть, заявивъ, что нашлись солдаты и офицеры, которые не хотѣли быть палачами въ Польшѣ, но хотѣли сложить головы, чтобы кликнуть первый кличъ на всю Русь – о слушной порѣ, когда земля русская должна быть отдана безсословно вольному русскому народу» [5, с. 1333].

Продовжуючи своє звернення до читачів, М. Огарьов закликав майбутніх військових продовжити справу А. Потебні. Оскільки він не покинув справу визволення з-під тиранії, незважаючи на всі умови, які перешкождали йому [5, с. 1334]. Насамперед, це відносилось до внутрішніх суперечностей між двома польськими таборами: «червоними», які мали радикальні погляди, та «білими», що

виступали за більш ліберальні методи боротьби, включаючи переговори з Росією. Тож, останній період життя А. Потебні був пов'язаний з діяльністю М. Лангевича, який представляв інтереси «білих». Дослідники З. Млинарський та А. Сліш вважають, що в таборі М. Лангевича були небажаними особи, які мали радикальні чи прогресивні погляди, тобто такі як А. Потебня [10, с. 75].

Одним з головних завдань, які ставив перед собою Андрій Потебня, було показати, що мундир офіцера російської армії не завжди несе завоювання, покарання і біди. Він відстоював загальнолюдські цінності. У своїх принципах він був солідарний із передовими громадськими діячами того часу, найбільше підтримуючи зв'язки із видавцями «Колокола». М. Огарьов закликав військових «заступить его мѣсто», оскільки «вы юноши-офицеры, вы – подобно ему – страдальцы кадетских корпусовъ, которыхъ узкое, тупое, нечеловѣчное воспитаніе домучило до пониманія свободы – не оставляйте военной службы. Какъ-бы она ни была тяжела – терпите и идите въ войско создавать ту силу, которая несокрушимо станеть за землю и волю народную. Было время, нѣсколько лѣтъ тому назадъ, мы говорили офицерамъ, преданнымъ общему дѣлу, – не оставляйте военной службы, на васъ лежитъ обязанность силу палачества превратить въ силу освобожденія» [5, с. 1334].

М. Огарьов 15 травня 1863 р., в наступному листі «Колокола», надрукував поправку, ґрунтуючись на матеріалі польського часопису, «Gazeta narodowa». «Народна газета, – по-

відомляється в цій поправці, – каже, що А. Потебня, глава Комітету російських офіцерів в Польщі, загинув не при Песковій Скалі (як сказано в «Колоколе»), а у відомому нічному нападі на кладовищі при Скалі. Він перебував при М. Лангевичі з важливими дорученнями. Під час битви, незважаючи на всі прохання та переконання, він схопив косу, на чолі колони пішов в атаку і загинув, убитий кулею в груді. Смерть його, – додає «Народна газета», – велика втрата. Людина найчистіша і найблагородніша, яка всією душею любила свободу» [11, с. 538].

Таким чином, два рідні брати стали відомими своєю діяльністю в різних сферах. Олександр Потебня став відомим в науковій галузі, а його молодший брат, Андрій – одним з найвідоміших учасників Січневого польського повстання 1863 р. Будучи освіченими і далекоглядними людьми, вони розуміли, що Російська імперія несе гніт для народів, які входять до її складу. Шлях, яким йшла імперія, суперечив вільному, демократичному розвитку. В той час, коли Олександр бачив розвиток народів через мову та освіту, Андрій обрав революційний шлях боротьби. Він боровся за демократію та покращення соціального становища населення, розуміючи, що за тиранії на таке сподіватися даремно. Хоча брати, Олександр і Андрій, практично не знали одне одного, оскільки їхні шляхи розійшлися ще в дитинстві, між ними все ж зберігалися родинні зв'язки. Про це свідчить той факт, що свого сина Олександр Потебня назвав Андрієм, очевидно, іменем свого загиблого брата.

Список використаних джерел

1. Биографический словарь бывших питомцев Первой Харьковской гимназии за истекшее столетие. 1805–1905 / сост. Н. А. Чеканов, Харьков: «Русская Типо-Литография», 1905. 441 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/4237>
2. «За нашу и вашу свободу!» Герои 1863 года / Составитель В. А. Дьяков, М.: Молодая гвардия, 1964. 448 с.
3. Житецький І. Київська громада за 60-тих років. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/ukr14.htm>
4. Житецький І. О. О. Потебня і харківська громада в 1861–63 рр. (із щоденника та листування В. С. Гнилосирова). За століт. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / Під ред. акад. Михайла Грушевського. К.: Державне Видавництво України, 1927. Кн. 1. С. 73–76.
5. Колоколь. 1 мая 1863 г. листъ 162.
6. Коць Т. О. О. Потебня про цінність слова: проекція на мовну реальність. Культура слова. 2015. Вип. 83. С. 36–43. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_83_9
7. Кулиняк Д., Дерек І. «За нашу і вашу свободу»: Документально-історичне есе. Київ: ТОВ «Видавничо-поліграфічний центр «Літопис-XX». 2013. 112 с.
8. Кулиняк М. Організація Потебні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2326/196/82740/>

9. Матюшко Б. К. Лінгвофілософське вчення Олександра Потебні як джерело естетики Дмитра Овсянико-Куликовського. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17740/1/Matiushko.pdf>
10. Млинарський З., Сліш А. Андрій Потебня борець за спільну справу братніх народів. Київ: Вид. Академії наук УСРС, 1957. 91 с.
11. Неизданные и несобранные произведения Огарьова. Из публицистического наследия. Агитационные и сатирические произведения. Лирика. Вступительная статья, публикация и комментарии Я. Черняка.
12. Побірченко Н. До історії взаємин М. Драгоманова та Київської громади в контексті українського культурно-просвітницького руху (друга половина XIX ст.). Історико-педагогічний альманах. 2012. Вип. 1. С. 17–32. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_1_6
13. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / Сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Муратова. М.: Высшая школа, 1990. 344 с.
14. Потебня А. Мысль и язык. Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1892. 177 с.
15. Рожанська Н. В. Соціальні ідеї Олександра Потебні в контексті сучасної етносociології і глобалістики. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С. 17–20. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchsusoc_2013_225_213_5
16. Сердега Р. Л. Лінгвофольклористичні вигоди в працях О. О. Потебні. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філологія. 2017. Вип. 77. С. 25–29.
17. Сюндюков И. Неизбежность самопожертвования. Андрей Потебня – герой польского освободительного восстания 1863 года. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/neizbezhnost-samopozhertvovaniya>
18. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження / Передм. І. Дзюби. К.: АТ «Обереги», 1996. 192 с.
19. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 376 с.
20. Центральний державний історичний архів України, Львів (ЦДАІЛ України) Ф. 120, Оп. 1, Спр. 84.
21. Чехович К. Олександр Потебня – український мислитель-лінгвіст. Варшава, 1931. 175 с.
22. Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання: Спроба реконструкції цілісного образу науковця. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D0%90%D0%BB%D1%84%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B6%D1%87%D0%B8%D0%BA/%D0%9E>
23. Шеремета Н. П. Українознавча синергетика наукового набутку Олександра Потебні й Івана Огієнка. Іван Огієнка. Іван Огієнка і сучасна наука та освіта. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 12. С. 342–347. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ioishn_2015_12_57
24. Шкроб С. Жертва польского освобождения. Каторга и ссылка. 1931. № 4. С. 85–99.
25. Яковенко О. Д. Роль мови у формуванні етнічної ідентичності (за О. Потебнею). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/2539/1/%D0%BE%D0%B4%20%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

References

1. By`ografy`chesky`j slovar` bvshy`x py`tomcev Pervoj Har`kovskoj gy`mnazy`y` za y`stekshee stolety`e. 1805–1905 / sost. N. A. Chekanov, Har`kov: «Russkaya Ty`po-Ly`tografy`ya», 1905. 441 s. Dostupno: <http://escrptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/4237>
2. «Za nashu y` vashu svobodu!» Geroy` 1863 goda / Sostavy`tel` V. A. D`yakov, M.: Molodaya gvardy`ya, 1964. 448 s.
3. Zhy`tecz`ky`j I. Ky`yivs`ka gromada za 60-ty`x rokov. Dostupno: <http://litopys.org.ua/rizne/ukr14.htm>
4. Zhy`tecz`ky`j I. O. O. Potebnya i xarkivs`ka gromada v 1861–63 rr. (iz shhodenny`ka ta ly`stuvannya V. S. Gny`losy`rova). Za sto lit. Materiyaly` z gromads`kogo j literaturnogo zhy`ttya Ukrayiny` XIX i pochatkiv XX stolittya / Pid red. akad. My`xajla Grushevs`kogo. K.: Derzhavne Vy`davny`czstvo Ukrayiny`, 1927. Kn. 1. S. 73–76.
5. Kolokol 1 maya 1863 g. ly`st` 162.
6. Kocz` T. O. O. Potebnya pro ocinnist` slova: proekciya na movnu real`nist`. Kul`tura slova. 2015. Vyp. 83. S. 36–43. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_83_9
7. Kuly`nyak D., Derek I. «Za nashu i vashu svobodu»: Dokumental`no-istory`chne ese. TOV «Vy`davny`cho-poligrafichny`j centr «Litopy`s-XX». Kyiv, 2013. 112 s.
8. Kuly`nyak M. Organizaciya Potebni. Dostupno: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2326/196/82740/>
9. Matyushko B. K. Lingvofilosofs`ke vchennya O Aleksandra Potebni yak dzherelo estety`ky` Dmy`tra Ovsyany`ko-Kuly`kovs`kogo. Dostupno: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17740/1/Matiushko.pdf>
10. Mly`nars`ky`j Z., Slish A. Andrij Potebnya borecz` za spil`nu spravu bratnix narodiv. Vy`d. Akademiyi nauk USRS. Kyiv, 1957. 91 s.
11. Ney`zdannye y` nesobrannye proy`zvedeny`ya Ogar`ova. Y`z publy`cy`sty`cheskogo nasledy`ya. Agy`tacy`onnye y`saty`ry`chesky`e proy`zvedeny`ya. Ly`ry`ka. Vstupy`tel`naya stat`ya, publy`kacy`ya y` kommentary`y` Ya. Chernyaka.
12. Pobirchenko N. Do istoriyi vzayemy`n M. Dragomanova ta Ky`yivs`koyi gromady` v konteksti ukrayins`kogo kul`turno-prosvitny`cz`kogo ruhu (druga polovy`na XIX st.). Istory`ko-pedagogichny`j al`manax. 2012. Vy`p. 1. S. 17–32. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2012_1_6
13. Potebnya A. A. Teorety`cheskaya poety`ka / Sost., vstup. st., komment. A. B. Muratova. M.: Vissh. shk., 1990. 344 s.
14. Potebnya A. Mysl` y` yazyk. Har`kov: Ty`pografiya Adol`fa Darre, 1892. 177 s.
15. Rozhans`ka N. V. Social`ni ideyi O Aleksandra Potebni v konteksti suchasnoyi etnosociologiyi i globalisty`ky`. Naukovi praci [Chornomors`kogo derzhavnogo univerty`tetu imeni Petra Mogy`ly` kompleksu «Ky`yevy`-Mogy`lyans`ka akademiya»]. Ser.: Sociologiya. 2013. T. 225, Vyp. 213. S. 17–20. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchsusoc_2013_225_213_5

16. Serdega R. L. Lingvofol'klory'sty'chni vy'toky v pracyah O. O. Potebni. Visny'k Xarkivs'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni V. N. Karazina. Filologiya. 2017. Vy'p. 77. S. 25-29.
17. Syundyukov Y. Ney'zbezhnost' samopozhertvovany'ya. Andrej Potebnya – geroj pol'skogo osvobody'tel'nogo vosstany'ya 1863 goda. Dostupno: <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/neizbezhnost-samopozhertvovaniya>
18. Fizer I. Psy'xolingvisty'chna teoriya literatury' Oleksandra Potebni: Metakry'ty'chne doslizhennya / Peredm. I. Dzyuby'. K.: AT «Obereg», 1996. 192 s.
19. Franchuk V. Yu. Oleksandr Opanasovy'ch Potebnya. Storinky' zhy'ttya i naukovoyi diyal'nosti. K.: Vy'davny'chy'j dim Dmy'tra Burago, 2012. 376 s.
20. Central'ny'j derzhavny'j istory'chny'j arxiv Ukrainy', L'viv (CzDIAL Ukrainy') F. 120, Op. 1, Spr. 84.
21. Chexovy'ch K. Oleksander Potebnya – ukrayins'ky'j my'sly'tel'-lingvist. Varshava, 1931. 175 s.
22. Shevel'ov Yu. Oleksandr Potebnya i ukrayins'ke py'tannya: Sproba rekonstrukcii cilisnogo obrazu naukovcy. Dostupno: <http://www.ukrcenter.com/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/%D0%90%D0%BB%D1%84%D0%B0%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B6%D1%87%D0%B8%D0%BA/%D0%9E>
23. Sheremeta N. P. Ukrayinoznachcha sy'nergety'ka naukovogo nabutku Oleksandra Potebni j Ivana Ogiyenka. Ivan Ogiyenko i suchasna nauka ta osvita. Seriya: Filologichna. 2015. Vy'p. 12. S. 342-347. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/loisn_2015_12_57
24. Shkrob S. Zhertva pol'skogo osvobozhdeny'ya. Katorga y' ssylka. 1931. # 4. S. 85-99.
25. Yakovenko O. D. Rol' movy' u formuvanni etnichnoyi identy'chnosti (za O. Potebneyu). Dostupno: <http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/2539/1/%D0%BE%D0%B4%20%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>

Наталья Софьяк. Два брата, две судьбы: Александр и Андрей Потебни

В статье рассматривается общественная деятельность Александра и Андрея Потебень. Проанализированы вклад старшего брата - Александра - в развитие украинской науки. Отражено его отношение и философские размышления относительно украинского языка. Рассмотрена фигура младшего брата - Андрея. Охарактеризованы его революционная борьба и участие в Январском польском восстании 1863-1864 гг. Проанализированы взаимоотношения А. Потебни с редакцией газеты «Колокол», в частности с А. Герценом и Н. П. Огаревым. Освещены отдельные аспекты взаимоотношений между членами семьи.

Ключевые слова: А. Потебня, А. Потебня, П. Потебня, М. Потебня, Январское польское восстание 1863-1864 гг., филолог, «Комитет русских офицеров».

Natalia Sofyak. Two brothers, two shares: Alexander and Andrei Potebni

The article deals with the activities of brothers Alexander and Andriy Poteben. The work of the prominent Ukrainian philosopher, linguist and public figure - Alexander Potebni, is covered. His contribution to the development of Ukrainian science is analyzed. The most important scientific achievements of the scientist and their influence on the further development of Ukrainian philosophical thought are mentioned. The scholar's attitude and opinions regarding the Ukrainian language in the context of the current socio-political situation are shown. Among other things, his views on Ukrainian-Polish and Ukrainian-Russian relations in the historical past are highlighted.

The article analyzes the life and activities of another brother, Andrew Potebni. The period of his stay and study in the Polotsk Cadet Corps is covered. Some aspects of friendship with cadets of Polish, Belarusian and Lithuanian origin are considered. Some of them later became members of the Polish uprising of 1863 against the Russian Empire. The character of A. Potebna and the formation of the outlook of a future participant of revolutionary events in the territory of the Polish lands are characterized. He is referred to his transfer to the 16th Schlossburg Infantry Regiment of the 4th Infantry Division, localized in Warsaw.

A. Potebni's participation in the revolutionary struggle and his role during the January Polish uprising of 1863-1864 was demonstrated. The article considers the attitude of the newspaper's editorial staff to it and its struggle against the Russian autocracy. Personal relationships and friendships between A. Potebnei and O. Herzen and M. Ogarev are characterized. The activities of the Committee of Russian Officers in Poland are covered. The article discusses the versions of the attempt on O. Liders, who held the position of governor of the Kingdom of Poland. The participation of other family members - Nicholas and Peter Potebni - is partially covered. They also joined the Polish armed struggle to restore the Commonwealth.

Keywords: O. Potebnya, A. Potebnya, P. Potebnya, M. Potebnya, Polish Rebellion of January 1863-1864, philologist, Committee of Russian Officers.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-46-52

УДК 94(4)«2019»:94(477)«21»

ІННА ТУРЯНИЦЯ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції ДВНЗ

«Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

e-mail: inna_t12@ukr.net

ЛОНДОНСЬКИЙ САМІТ ЛІДЕРІВ КРАЇН НАТО 2019 РОКУ І ОЧІКУВАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Вступ України до НАТО був і залишається одним з пріоритетів зовнішньої політики нашої держави, її стратегічною метою. З часу проголошення незалежності, Україна рухається в напрямі вступу до НАТО, однак цей рух у порівнянні з іншими країнами-сусідами є сповільненим, а інколи і декларативним. Нині трансформація поглядів на НАТО в українському суспільстві стрімко змінюється у позитивну сторону, а членство в цій організації розцінюється як запорука реалізації національних інтересів країни. Нещодавній візит Північноатлантичної ради до України, а також Лондонський саміт 2019 р. стали предметом особливого інтересу, передусім, через перспективи розширення НАТО на найближчі роки.

Ключові слова: НАТО, Україна, Північноатлантична рада, безпека, оборона, Лондонський саміт НАТО.

Питання членства України в НАТО не сходинить з порядку денного у тій, чи іншій формі ніколи. Але час медіа-студійних та аудиторних дискусій навколо цієї проблеми вже давно минув. Важливо підкреслити, що Україну до визначення курсу на НАТО як єдиної гарантії забезпечення її безпеки і, відповідно, до відмови від безпринципної «багатовекторності» підштовхнули негативні військово-політичні обставини останніх 5-х років. Те, що ми маємо нині – це, якщо відверто висловитись, є жнивами зовнішньополітичного курсу непевності і постійних коливань між Сходом і Заходом. Безальтернативність євроатлантичної інтеграції вже є більш зрозуміла, аніж раніше, і підтримується більшістю населення з певними особливостями у співвідношенні симпатиків та критиків по регіонах країни.

В Україні питаннями євроатлантичної інтеграції, стратегії та ролі НАТО для України розглядали у свої дослідженнях такі вчені, як О. Соскін [1], Б. Губський [2], М. Кордон [3], В. Корнілова [4], В. Горбулін [5] та інші. В дослідницькому середовищі сформувався своєрідний євроатлантичний консенсус. Адже розважливий аналіз ситуації вказує на те, що невикористані можливості генералізують серйозні військово-політичні ускладнення. З посиленням на досвід країн Балтії найбільш категорично у цьому відношенні висловлюється Директор Інституту зовнішньої політи-

ки Дипломатичної академії України Г. Перепелиця, зазначивши, що ми стали жертвою агресії по тій причині, що, на відміну від маленьких балтійських країн з їхнім незначним потенціалом, «увесь час робили паузу». Якщо би подібне було властивим і для балтійських держав, то вони би вже давно були окуповані Росією. Ставши об'єктом нападу, як резюмує дослідник, держави керуються двома можливостями вибору: або самі боронять себе, або шукають союзників [6]. Разом з тим, усвідомлення чогось не означає автоматичної реалізації свого політичного інтересу. Останнє залежить від багатьох факторів: як від власної готовності, так і від волі та розуміння ситуації з боку тих, від кого залежить прийняття відповідних рішень. Аналіз цих співвідношень складає актуальні завдання експертів і дослідницького середовища, і, власне, становить наш інтерес в даній розвідці.

30 жовтня 2019 року Україна приймала Північноатлантичну Раду, котра для Альянсу має десь таке значення, як Рада безпеки ООН для самої Організації об'єднаних націй [7]. З одного боку – це демонстрація підтримки України, дуже важлива публічна демонстрація. З іншого боку – це нагода здійснити моніторинг напрацювань щодо взаємного співробітництва, виконання профінансованих НАТО проектів. За результатами засідання комісії Україна-НАТО прийнято заяву у якій зазначено, що країни-члени НАТО залишаються

відданими подальшому наданню постійної підтримки проведенню реформ у секторі безпеки та оборони. Також було схвалено третій Огляд Комплексного пакету допомоги у цілях приведення його у відповідність з цілями реформ, спрямованих на запровадження євроатлантичних принципів, кращих практик та стандартів і посилення оперативної сумісності з НАТО [8].

Наступний саміт лідерів країн Альянсу відбудеться 3-4 грудня 2019 року в Лондоні [9]. Фактично він є подією року, оскільки пов'язаний із 70-річчям Вашингтонського договору. Для України така подія, як саміт НАТО, теоретично мала б стати нагодою задекларування своїх євроатлантичних прагнень із імовірністю виголошення якихось заяв і здійснення демаршів з цього приводу. В країні активно дискутується питання, чи не варто розпочати на лондонському саміті НАТО діалог про надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО?

З цієї нагоди варто згадати про ініційоване экс-президентом П. Порошенком подання другої заявки щодо програми дій по набуттю членства у НАТО на Лондонському саміті [10]. Слід наголосити, що усі справи, пов'язані з Альянсом мають зовнішній і внутрішній аспекти. В останньому випадку мова йде не тільки про виконання «домашніх завдань», але й використання концепту НАТОвської парасольки у політико-ідеологічній конкуренції всередині України. Це виглядає особливо актуально в умовах 2019 року, коли обидва кандидати у президенти та більшість політичних сил на парламентських виборах у рівній мірі декларували курс на євроатлантичну інтеграцію, як єдино вірний зовнішньополітичний вибір України. Тому мова повинна йти у цьому випадку радше про спробу набрати балів у боротьбі за електоральні симпатії, аніж про що інше. Адже ж добре відомо, що Україна разом з Грузією у свій час подавали заявки щодо ПДЧ і одержали на відповідні пред'явлення відкладальні відповіді, але не заперечні.

Не менш важливо перевірити стан виконання «домашніх завдань». Причому це стосується як військово-технічного співробітництва, так і реформ політичної системи країни

з метою наближення її до демократичних стандартів. Варто навести слушну заувагу експерта Г. Перепелиці, котрий висловив переконання, що двері до НАТО для України залишаються відчиненими, незважаючи на воєнний конфлікт. Але справа полягає також у тім, що альянс висуває політичні вимоги, що вимагається положеннями Вашингтонського договору: «До НАТО приймаються тільки країни з демократичними режимами, країни з авторитарними та клептократичними режимами не приймаються. Ось основний критичний критерій», – резюмував Г. Перепелиця [6].

Проблему вибору не слід перетворювати у конкурс заявок, де проглядається помітна і незаперечна піар-складова для окремих політичних сил. Забігання уперед може потягнути за собою прикрі іміджеві втрати, як сталося із публічними заявами щодо членства в ЄС та стримуючими відповідями на них з боку єврочиновників, зокрема, Жан-Клода Юнкера. Тут справа в іншому, а саме – у довершеності та якості виконання домашніх завдань, котрі, по-перше – уособлюють якийсь конкретний напрям співпраці, по-друге – слугують способом адаптації України до окремих НАТОвських стандартів, що, врешті-решт, є формою просування до глибшої інтеграції з Альянсом.

У квітні 1996 р. Генеральний секретар НАТО Хав'єр Солана заявив, що Україна «покликана відігравати абсолютно унікальну роль у забезпеченні стабільності в Європі» [11, с. 152]. Утім, за словами Солани, НАТО не потребує споживачів безпеки, хоча блок завжди зацікавлений у співпраці з тими, то прагне стати рівноправним учасником побудови спільного безпекового простору. Тому до домашніх завдань слід ставитися з усією серйозністю, адже їх виконання якраз і оцінюється як серйозність намірів. Врешті, відповідні програми та проекти осучаснюють українську армію та усю військову інфраструктуру у багатьох аспектах і є формою адаптації до НАТОвських стандартів. Парламент чинної каденції серйозно попрацював, суттєво прискоривши створення необхідної для реалізації євроатлантичного курсу нормативної бази. Були проголосовані та схвалені

важливі законодавчі акти. Тобто, ми можемо спостерігати не лише збереження наступності в реалізації політики зближення з НАТО, але й набуття нового динамізму у цьому процесі.

Якщо подивитися на досвід країн ЦСЄ, зокрема Словаччини, Угорщини, Литви то слід зауважити, що вступ до ЄС та НАТО став для цих країн не дарунком долі і не просто наслідком сприятливого збігу обставин, а результатом копіткої, тривалої і впертої роботи. Щоправда, країни ЦСЄ йшли цим шляхом твердо і послідовно, не допускаючи відступів, компромісів та коливань. Україна ж у своїй зовнішній політиці прагнула всидіти на двох стільцях, що, як показують події 2014-2019 рр. було онтологічно хибним. Той же самий Вітаутас Ландсбергіс казав про те, що в його розумінні слабкість Росії у 1990-х рр. була явищем тимчасовим [12]. При тому, що Литва є безпосереднім сусідом РФ, вона змогла дистанціюватись від свого східного сусіда і забезпечити свою безпеку членством у НАТО, скориставшись такою можливістю, котра історично склалася. Україні нині важче йти шляхом євроатлантичного вибору. Вікно можливостей, котре бачив широко відкритим Зб. Бжезінський наприкінці 1990-х рр. у своїй «Великій шахівниці» [13, с. 84] залишається відчиненим і потепер. Проте умови реалізації цього вибору нині стали значно складнішими, але від цього не менш значимими і потрібними.

Коментуючи це питання з огляду на той стан співпраці з НАТО, котрий склався на даний момент, заступник міністра закордонних справ Єгор Божок відзначив 25 жовтня 2019 р. у своєму твіттері, що декларацію Бухарестського саміту НАТО 2008 року слід трактувати як таку, у котрій погоджено, що Україна та Грузія стануть членами Альянсу і ПДЧ є наступним кроком на шляху до цього. Дипломат зазначив, що слід «чітко розуміти, що Україна за цей час пішла значно далі. Сьогодні нам треба не подавати заявку на ПДЧ, а вже добиватись від союзників його нам надання. Над цим і працюємо...» [14].

Грудневий саміт НАТО в Лондоні є ювілейним і приурочений 70-річчю утворення Альянсу. Він не має у порядку денному пи-

тання, по котрих повинні прийматися принципові рішення. Не передбачається запуску якихось серйозних ініціатив. Країн-партнерів не запрошують, хоча для України зроблено певне виключення. Невдовзі після перемоги на президентських виборах, Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг запросив Володимира Зеленського до участі в Лондонському саміті. Але ця участь матиме, радше, церемонійне, аніж практичне значення. Тому ще у вересні 2019 р. віце-прем'єр-міністр з питань європейської інтеграції Дмитро Кулеба повідомив, що президент України на грудневий саміт не приїде. Але на наступний саміт 2020 р. ми повинні вийти із серйозними напрацюваннями, щоби узяти участь у програмах партнерства розширених можливостей. Тобто, вийти у співробітництві з Альянсом на новий рівень, котрий наблизить нас до ПДЧ [15]. Вербалізація заяв повинна супроводжуватися відповідними діями, виконанням критеріїв відповідності, готовністю до співпраці у виконанні конкретних проектів. Так ось, виявилася вичерпаною програма щодо забезпечення кібербезпеки і використані кошти створеного для цього трастового фонду. Оскільки цей проект добігав кінця, слід було завчасно запустити узгоджувальні процедури по продовженню співпраці у цьому питанні. Наразі, матиме місце перерва до виконання попередніх умов її повторного запуску. За краще, мабуть, доводити щось не словом, а справою. Саме такі висновки були зроблені під час нещодавнього візиту до штаб-квартири НАТО міністра оборони України Андрія Загороднюка. Було анонсовано новий формат співпраці, котрий передбачається конкретизувати у відповідних документах ще цього року. Передбачається усі існуючі проекти, програми та ініціативи звести в один всеоб'ємний програмовий документ. Як зазначив посадовець: «НАТО запровадило підхід «одна країна – один план», тому підтримка України буде надаватись в рамках однієї програми. Ми станемо першою країною, яка буде рухатись за цим підходом» [16]. Це повідомлення прозвучало буквально нещодавно 25 жовтня по завершенню відомчого візиту до Брюсселя.

Не варто також недооцінювати закріплення курсу на євроатлантичну інтеграцію в

Основному законі держави. На основі положень Конституції приймаються закони, котрі наповнюють її принципи положення реальним змістом. Це важлива і для нас, і для наших партнерів демонстрація намірів незворотності на шляху до Брюсселя, образно кажучи. Адже ж добре пам'ятається різкий поворот зовнішньополітичного курсу України за часів президентства В. Януковича, коли сталася демонстративна переорієнтація на Схід, при тому, що ритуальні формули щодо співпраці з ЄС і НАТО продовжували використовуватися в риторичі та публічному просторі. Але насправді у відносинах з НАТО настало затишшя. Тому євроатлантична інтеграція як принципова основа зовнішньої політики України у форматі її конституційного закріплення перетворена в мету, над досягненням котрої повинні працювати відповідальні державні структури.

У контексті євроатлантичного поступу України своєрідним прикладом є досвід Грузії. По-перше, у 2-й половині 2000-х рр. наші країни рухались шляхом євроатлантичної інтеграції десь із однаковими швидкостями і були готові до Бухарестського саміту 2008 р. у тому плані, щоби ПДЧ стала, принаймні, пунктом у порядку денному. По-друге, Україна і Грузія також стоять перед цілком схожими перешкодами. Тимчасовий повірений у справах США в Україні Вільям Тейлор у вересні цього року в інтерв'ю «Першому каналу» Грузії висловив свою думку про те, що агресія Росії перешкоджає вступу України та Грузії до Північноатлантичного альянсу і становить цьому процесу серйозну проблему [17]. Одночасно, дипломат зазначив, що кожна з країн прийматиме суверенне рішення щодо того, йтимуть разом, чи окремо по шляху набуття членства. Але принциповою була заява про те, що «звичайно, НАТО не хоче таких нових членів, які підвищать шанс протистояння з Росією. Однак у Вашингтонському договорі йдеться, що будь-яка європейська країна може подати заявку на членство, навіть країни, які стоять перед викликами. Було б непогано, якби росіяни залишили Південну Осетію, Абхазію, Крим або Донбас, це спростило б процес вступу» [17].

З цього ми можемо зробити висновок, що і Грузія, і Україна поглиблюватимуть євроат-

лантичну інтеграцію у форматі виконання програм співробітництва у практичній площині. А формальне членство – справа майбутнього, коли для цього створяться достатні передумови. Адже ж, те вікно можливостей, котре у свій час існувало у випадку з країнами Балтії в умовах відносної слабкості РФ для України й Грузії вже зачинене. Це вельми поширена точка зору. Колишній Генеральний секретар НАТО А. Х. Расмуссен у своєму інтерв'ю припустив і таке трактування, як нерозширення гарантій НАТО на окуповані Росією території, щоби виключити можливість прямого зіткнення з РФ [18]. По такій моделі вибудовувались, скажімо, відносини НАТО та ФРН, у Конституції котрої було закріплено принцип неподільності Німеччини. Утім у її східній частині було створено соціалістичну і союзнун СРСР державу – Німецьку Демократичну республіку.

Наразі, Грузія не подавала повторної заявки щодо членства в НАТО і, як можемо зробити висновок, додержує приблизно таких самих трактувань, котрі висловлені українськими дипломатами в останній час.

Звернемо увагу також на те, що окрім констутційного закріплення курсу на НАТО, в Грузії також був проведений референдум щодо майбутнього членства, на котрому ця ідея здобула підтримку 77 % населення. Після чого й почалася російсько-грузинська війна. Слід відзначити, що Грузія на даний момент досягла значно більшого у виконанні критеріїв членства в НАТО, аніж країни ЦСЄ у свій час. 2015 року у грузинському національному навчальному центрі «Крцанісі» відкрито спільний з НАТО тренувальний і оціночний центр. Створення спільного тренувального та оціночного центру НАТО і Грузії передбачалося істотним пакетом заходів зі зближення Грузії з Північноатлантичним альянсом, який прийнятий на Уельському саміті НАТО. Тобто, структури НАТО вже фізично існують на території Грузії.

Не є однозначною і думка щодо впливу «непереборних перешкод», тобто окупованих Росією територій країни. Доповідь Люк Коффі, директор Центру міжнародних досліджень американського фонду Heritage Foundation у своїй нещодавній доповіді вказав на

те, що наявність окупованих територій не є непереборною перешкодою для вступу Грузії в НАТО [19]. Разом із заявами Расмуссена це вибило з рук противників вступу головний аргумент. Але діючи в Грузії влада поспішила виступити з заявою, що при вступі до Альянсу не робитиметься виключення для Південної Осетії та Абхазії і це робиться для того, щоби не підважувати принцип територіальної цілісності країни.

Таким чином, Грузія та Україна перебувають багато в чому у схожій ситуації. Але різниця полягає у тому, що з часу Бухарестського саміту 2008 р. Грузія не звертала зі шляху налагодження і розвитку співпраці з НАТО у практичній площині і багато чого змогла досягнути за цей час.

Якщо співвіднести порядок денний Лондонського саміту НАТО та завдання євроатлантичної інтеграції України, то, як свідчать

події останніх років, інтерес Заходу до цього питання лише посилюється. Але це не означає, що в будь-який момент, не рахуючись зі станом виконання «домашніх завдань», чи поточними справами Альянсу та його планами є потреба штучно прискорювати процес і робити з цього приводу заяви для «домашнього» ж використання. Є усі підстави вважати, що найближчим часом відбудеться перехід до програм посиленого партнерства. І, звісно, слід самим серйозним чином узятися за вдосконалення політичної системи України, деолігархізацію, боротьбу з корупцією та іншими нагальними завданнями побудови громадянського суспільства та повноцінний демократичний лад, що стане виконанням політичних критеріїв членства в Альянсі. І, в кінцевому рахунку, створить належні умови для забезпечення безпеки перед викликами сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Вступ до НАТО – стратегічний вибір України : наук.-метод. вид. / за заг. ред. О. І. Соскіна. Київ: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2008. 192 с.
2. Губський, Б.В. Євроатлантична інтеграція України / НАН України. Ін-т світової економіки і міжнар. відносин. Київ : Логос, 2003. 328 с.
3. Кордон, М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України : навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2010. 172 с.
4. Корнілова В. В. Конструктивне партнерство Україна – НАТО: цивільний аспект : монографія. Київ: Наук. світ, 2011. 178 с.
5. Актуальні питання міжнародного співробітництва щодо зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї / ред.: В. П. Горбулін. Київ, 2007. 145 с.
6. Перепелиця Г. Якби балтійські країни не були в НАТО, їх вже окупувала би Росія – експерт / Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2209959-vitalij-klicko-z-poslom-aronii-visadili-sakuri-bila-nacionalnoi-operi.html>. Дата звернення 20 серпня 2019 р. Назва з екрану.
7. Візит Північноатлантичної Ради НАТО в Україну. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/75599-vizit-pivnichnoatlantichnoji-radi-nato-v-ukrajini>. Дата звернення 11 листопада 2019 р. Назва з екрану.
8. Заява Комісії Україна-НАТО, Київ 30 жовтня 2019 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_170408.htm. Дата звернення 2 листопада 2019 р. Назва з екрану.
9. Саміт НАТО відбудеться 3-4 грудня в Лондоні – Столтенберг / Радіо «Свобода». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-samit-nato-london/29957219.html>. Дата звернення 11 листопада 2019 р. Назва з екрану.
10. Порошенко закликав почати на саміті НАТО дискусію про ПДЧ для України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ukr.lb.ua/news/2019/10/12/439648_poroshenko_zaklikav_pochati_samiti.html. Дата звернення 2 листопада 2019 р. Назва з екрану.
11. Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива / За загальною ред. О. І. Соскіна. К.: Видавництво «Інститут трансформації суспільства», 2007. 336 с.
12. Витаутас Ландсбергис: вывод советской армии был победой и Литвы, и России / Политика. 31 августа 2018 г. // Новостной интернет-портал Ru.Delfi.Lt. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.delfi.lt/news/politics/vitautas-landsbergis-vyvod-sovetskoj-armii-by-l-pobedoj-i-litvy-i-rossii.d?id=78954121>. Дата обращения 31 октября 2019 г. Название с экрана.
13. Бжезинський Збігнев. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. / Пер. з англ. Олена Фешовець. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
14. Єгор Божок: Україна має домагатися від НАТО Плану дій щодо членства // Радіо «Свобода». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrajina-nato-pdch/30237968.html>. Дата звернення 11 листопада 2019 р. Назва з екрану.
15. Зеленский не поедет в Лондон: встреча лидеров НАТО пройдет без главы Украины // Телеграф. Новости Украины и мира. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://telegraf.com.ua/ukraina/politika/5161484-zelenskiy-ne-poedet-v-london-vstrecha-liderov-nato-proydet-bez-glavyi-ukrainyi.html>. Дата обращения 30 сентября 2019 г. Название с экрана.
16. Міністр оборони назвав пріоритети України в новому форматі відносин із НАТО // Європейська правда. Міжнародна безпека та євроінтеграція України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.euointegration.com.ua/news/2019/10/25/7102305/>. Дата звернення 11 листопада 2019 р. Назва з екрану.

17. Тейлор назвав головну перешкоду для вступу України і Грузії в НАТО // Сьогодні. Часопис. 2019. 18 вересня. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/teylor-nazval-glavnyuyu-pregradu-dlya-vstupleniya-ukrainy-i-gruzii-v-nato-1332738.html>. Дата звернення 11 листопада 2019 р. Назва з екрану.
18. Грузия может войти в НАТО без оккупированных районов – экс-генсек // Ліга-Новости. Електронне видання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://news.liga.net/world/news/gruziya-mojet-voyti-v-nato-bez-okkupirovannyh-rayonov---eks-gensek>. Дата звернення 31 жовтня 2019 г. Назва з екрану.
19. Люк Коффи: В деле членства Грузии в НАТО нужен креативный подход // EurAsia daily Електронне видання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://easaily.com/ru/news/2018/02/08/lyuk-koffi-v-dele-chlenstva-gruzii-v-nato-nuzhen-kreativnyu-podhod>. Дата звернення 3 жовтня 2019 г. Назва з екрану.

References

1. Vstup do NATO – stratehichnyy vubyr Ukrayiny: nauk.-metod.vyd. / za zah.red. O.I. Soskina. Kiev: Vyd-vo «Instytut transformatsiyi suspil'stva», 2008. – 192 s.
2. Hubs'kyi, B.V. Yevroatlants'ka intehratsiya Ukrayiny / NAN Ukrayiny. In-t svitovoyi ekonomiky i mizhnar. vidnosyn. Kyiv : Lohos, 2003. 328 s.
3. Kordon, M. V. Yevropeyska ta yevroatlants'ka intehratsiya Ukrayiny : navch. Posibnyk. Kyiv : TSUL, 2010. 172 s.
4. Kornilova V. V. Konstruktivne partnerstvo Ukrayina – NATO: tsyvilnyy aspekt : monohrafiya. Kyiv : Nauk. Svit, 2011. 178 s.
5. Aktualni pytannya mizhnarodnoho spivrobotnytstva shchodo zmitsnennya rezhymu nerozpozvyudzhennya yadernoyi zbroyi / red. : V. P. Horbulin. Kyiv, 2007. 145 s.
6. Perepelytsya H. Yakby baltiyski krayiny ne byly v NATO, yikh vzhe okupuvala by Rosiya – ekspert / Ukrinform. Multymediyna platforma inomovlennya Ukrayiny. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2209959-vitalij-klicko-z-poslom-aponii-visadili-sakuri-bila-nacionalnoi-operi.html>.
7. Vizyt Pivnichnoatlants'koyi Rady NATO v Ukrayinu. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/75599-vizyt-pivnichnoatlants'koyi-radi-nato-v-ukrajinu>.
8. Zayava Komisiyi Ukrayina-NATO, Kyiv 30 zhovtnya 2019 roku. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_170408.htm.
9. Samit NATO vidbudet'sya 3-4 hrudnya v Londoni – Stoltenberh / Radio «Svoboda». [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-samit-nato-london/29957219.html>.
10. Poroshenko zaklykav pochaty na samiti NATO dyskusiyu pro PDCH dlya Ukrayiny. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: https://ukr.lb.ua/news/2019/10/12/439648_poroshenko_zaklykav_pochaty_samiti.html.
11. Partnerstvo zarady bezpeky: dosvid krayin NATO ta ukrayinska perspektyva / Za zahalnoyu red. O. I. Soskina. K.: Vydavnytstvo „Instytut transformatsiyi suspil'stva”, 2007. 336 s.
12. Vitautas Landsberhis: vysnovok radyanskoyi armiyi buv peremohoyu i Lytvuy, i Rosiyi / Polityka. 31 serpnia 2018 r. // Novynnyy internet-portal Ru.Delfi.Lt. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://ru.delfi.lt/news/politics/vitautas-landsbergis-vyvod-sovetskoj-armii-byl-pobedoj-i-litvy-i-rossii.d?id=78954121>.
13. Bzhezyns'kyi Zb. Velyka shakhivnytsya. Amerykanska pershist ta yiyi stratehichni imperatyvy. Per. z anhl. Olena Feshovets. Lviv – Ivano-Frankivsk: Lileya-NV, 2000. 236 s.
14. Yehor Bozhok: Ukrayina maye domahatsya vid NATO Planu diy shchodo chlenstva // Radio «Svoboda». [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukrajina-nato-pdch/30237968.html>.
15. Zelens'kyi ne poyide v London: zustrich lideriv NATO proyde bez hlavy Ukrayiny // Telegraf. Novyny Ukrayiny i svitu. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://telegraf.com.ua/ukraina/politika/5161484-zelenskiy-ne-poedet-v-london-vstrecha-liderov-nato-proydet-bez-glavyi-ukrainyi.html>.
16. Ministr oborony nazvav priorytety Ukrayiny v novomu formati vidnosyn iz NATO // Yevropeyska pravda. Mizhnarodna bezpeka ta yevrointehratsiya Ukrayiny. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.euointegration.com.ua/news/2019/10/25/7102305/>.
17. Teylor nazvav holovnu pereshkodu dlya vstupu Ukrayiny i Hruziyi v NATO // S'ohodni. Chasopys. 2019. 18 veresnya. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://ukr.segodnya.ua/ukraine/teylor-nazval-glavnyuyu-pregradu-dlya-vstupleniya-ukrainy-i-gruzii-v-nato-1332738.html>.
18. Hruziya mozhe uviyty v NATO bez okupovanykh rayoniv - eks-hensek // Liha-Novyny. Elektronne izdaniye. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://news.liga.net/world/news/gruziya-mojet-voyti-v-nato-bez-okkupirovannyh-rayonov-eks-gensek>.
19. Lyuk Koffi: U spravi chlenstva Hruziyi v NATO potriben kreatyvnyy pidkhid // EurAsia daily Elektronne izdaniye. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://easaily.com/ru/news/2018/02/08/lyuk-koffi-v-dele-chlenstva-gruzii-v-nato-nuzhen-kreativnyu-podhod>.

Інна Туряниця. Лондонский саммит лидеров стран НАТО 2019 и ожидания для Украины
Вступление Украины в НАТО было и остается одним из приоритетов внешней политики нашего государства, его стратегической целью. Со времени провозглашения независимости, Украина движется в направлении вступления в НАТО, однако это движение по сравнению с другими странами-соседями является замедленным, а иногда и декларативным. Ныне трансформация взглядов на НАТО в украинском обществе стремительно меняется в положительную сторону, а членство в этой организации расценивается как залог реализации национальных интересов страны. Недавний визит Североатлантического совета в Украину, а также Лондонский саммит 2019 стали предметом особого интереса, прежде всего, из-за перспективы расширения НАТО на ближайшие годы.

Ключевые слова: НАТО, Украина Североатлантический совет, безопасность, оборона, Лондонский саммит НАТО.

Inna Turianitsia. The 2019 NATO Summit on NATO Leaders and Expectations for Ukraine

Ukraine's accession to NATO has been and remains one of the priorities of our country's foreign policy, its strategic goal. Since independence, Ukraine has been moving towards joining NATO, but this movement has been slow and sometimes declarative compared to other neighboring countries. At present, the transformation of NATO's views in Ukrainian society is rapidly turning into a positive side, and membership in this organization is regarded as a pledge to realize the national interests of the country. The great positive is that on February 7, the Verkhovna Rada adopted a law on the constitution of Ukraine's strategic course for membership in the European Union and NATO. The recent visit of the North Atlantic Council to Ukraine, as well as the 2019 London Summit, have been of particular interest, primarily because of the prospect of NATO enlargement in the coming years. There is every reason to believe that the transition to enhanced partnership programs will take place in the near future. And, of course, we should take the most serious steps to improve Ukraine's political system, de-oligarchization, fight against corruption and other urgent tasks of building a civil society and a full-fledged democratic order that will fulfill the political criteria of membership in the Alliance. And, ultimately, it will create the right conditions for security in the face of the challenges of the modern world. The next Alliance Summit will be held on December 3-4, 2019 in London to commemorate NATO's 70th anniversary. For Ukraine, an event such as the NATO Summit should theoretically be an opportunity to declare its Euro-Atlantic aspirations, with the likelihood of making any statements and making demarches in this regard. At the moment, it is important for Ukraine, prior to the start of the dialogue on the submission of the NATO Membership Action Plan, to demonstrate to NATO member countries progress in meeting the criteria for NATO membership and to understand the prospects of NATO enlargement in the coming years.

Keywords: NATO, Ukraine, North Atlantic Council, Security, Defense, NATO London Summit, security, Budapest Memorandum, Membership Action Plan (MAP).

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-53-58

УДК 94 (477) «19-20»

КАТЕРИНА ЧЕРНЯВСЬКА

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна
e-mail: nazarovakv@ukr.net

ПОНЯТТЯ ТА ІДЕЯ «НАЦІЇ» В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ РУСІ НАПРИКІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

В статті розглядаються ключові аспекти поняття «нації» та «націоналізму», що з'явилися в українській суспільно-політичній думці модерної доби. Ідеї української державності досить активно розроблялись в середовищі української інтелігенції наприкінці XIX – початку XX століття та згодом знайшли своє відображення у програмах українських політичних партій різних напрямків. Проаналізовано політичні праці М. Міхновського та М. Грушевського, як основоположників української політичної доктрини, здійснено порівняння їх поглядів на становлення державності на українських землях та розкрито головні відмінності їх бачення подальшої долі українського народу.

Ключові слова: «нація», «націоналізм», суспільно-політичний рух, політична доктрина, самостійність, федералізм.

Дана тема є досить актуальною, тому що процес становлення державотворчих ідей в українській суспільно-політичній думці кінця XIX – початку XX ст. мав важливе значення для вироблення власних національних та політичних орієнтирів українського суспільства для створення національної держави в період революції та громадянської війни 1917 – 1921 рр.

Метою дослідження є проаналізувати та порівняти дві моделі української державності провідних політичних діячів М. Міхновського та М. Грушевського, та їх бачення понять «нації» та «націоналізму».

До питання чергового етапу розвитку вітчизняного суспільно-політичного руху в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. зверталися відомі сучасні дослідники: Ф. Турченко, Г. Касьянов Я. Дашкевич, О. Копиленко, Л. Зашкільняк С. Кулик, В. Потульницький, В. Ситнік, Т. Геращенко, В. Шарай, Я. Грицак, А. Бутенко, В. Гошуляк, Ю. Шаповал, В. Тельвак, О. Салтовський та ін.

Представниками українського радикального руху на початку XX ст. почали активно використовуватись поняття «нації» та «націоналізму». Як зазначав сучасний дослідник Г. Касьянов, український націоналізм став елементом політичних програм практично всіх напрямів українського руху початку XX ст., передусім тих, що не визнавали себе

«націоналістичними», навіть більше, поборювали «націоналізм» [3, с. 309].

У 40-х рр. XIX ст. з'явилися реальні передумови для консолідації нації. Твори І. Котляревського та Т. Шевченка започаткували українську літературну мову, а історичні та етнографічні праці М. Бантиш-Каменського, М. Максимовича, М. Маркевича визначили основу самобутнього етносу, який у публіцистичній та науковій творчості М. Костомарова перетворюється у національну самоідентифікацію. Ці ідеї швидко охоплюють українську інтелігенцію та дає початок українофільству і громадівському руху. Ці процеси стали основою виникнення національної ідеї та націоналізму. Українофіли не змогли розробити націоналістичну ідеологію, оскільки їх рух був практично аполітичним, а діяльність зводилась до просвітництва мас і популяризації української мови.

До 1891 року національне питання залишалось осторонь проблеми державного самовизначення українського народу. Поштовх до його вирішення дало «Братство тарасівців», група патріотично налаштованої прогресивної молоді, що ставило за мету звільнення з під гніту російського царизму. Ключова відмінність громадівців і тарасівців полягала не стільки у формулюванні цілей та задач, скільки у засобах їх досягнення. «Братчики» оцінювали просвітництво мас як засіб підготовки

молодих членів братства, на яких вже мала покладатись задача досягнення національного звільнення України [6, с.57]. Тобто, просвітницька діяльність «Братства тарасівців» являла собою не що інше як інструмент поповнення власних рядів новими активістами і мобілізації частини суспільства для перетворення їх у власну соціальну базу.

Уже в 1893 році у програмній праці тарасівців «Profession de foi молодих українців» ідея «української нації» розглядається як потужна об'єднуюча ідея, яка протиставляється самодержавній ідеології. Зроблено спробу обґрунтувати історичність українського національного руху [12]. Проте, утворити націоналістичну доктрину так і не вдалося. В програмних документах було відсутнє поняття «національної держави», а поняття «національної автономії» розроблялось поверхово, обмежуючись культурною сферою. Братчики наголошували на необхідності замінити централізоване російське самодержавство на федеративний устрій з багатьма національними автономними утвореннями. Переважна більшість членів братства перебувала на федералістських засадах, але у їх середовищі виникають перші самостійницькі тенденції, що проявилися у поглядах М. Міхновського і В. Шемета [6, с.55].

Саме у політичній праці М. Міхновського «Самостійна Україна» яскраво проявилися ідеї «нації» та «націоналізму». Ця політична праця одразу перетворилась на програму Революційної Української Партії.

Кінцева задача українського руху за М. Міхновським – досягти утворення незалежної Української держави. Ця думка обґрунтовується констатацією тривалого історичного існування самої української нації, яка зазнала лише тимчасового пригнічення після Переяславської ради 1654 року [5, с. 18]. Поняття «нація» і «держави» не розглядаються окремо, з посиланням на популярні гаслі європейського націоналізму кінця XIX ст.: «Кожній державі по нації».

Загалом, ідеологічний дискурс М. Міхновського мав більш широкий історичний контекст. В «Самостійній Україні» національний рух початку XX ст. розглядається як правонаступник тривалих державотворчих про-

цесів в українській історії. Політик підкреслює генетичний зв'язок з Данилом Галицьким, Б. Хмельницьким, І. Мазепою і Т. Шевченком. В якості обґрунтування справедливих вимог українського народу на державність, М. Міхновський звертається до історії Гетьманщини за часів Б. Хмельницького, а саме Переяславського договору, який визначається як «Конституція». Подія 1654 року має подвійний зміст: з одного боку, вона доводить факт існування Української держави, з іншого – слугує засобом відділення України від Російської імперії. Переяславський договір розглядався як союз двох незалежних держав. Тому, в умовах недотримання його положень Росією, Україна, з юридичної точки зору, може або вимагати відновлення дотримання існуючих положень, або розірвати з іншим контрагентом будь-які зносини [5, с.22].

Відмежування України від Російської імперії здійснювалось також через протиставлення українського і російського етносів, заперечення культурної та лінгвістичної спорідненості: «Кров, коли вона пролита братською рукою ще дужче благає о помсті, бо то брата кров. Нехай вчені вирішують хто кому був родичем – ображене чуття нації і кривда цілого народу гидує визнати зв'язки з російською нацією [5, с.27]».

Очевидно, що здійснена М. Міхновським символічний розділ між народами у повній мірі обґрунтувала прагнення української нації на створення власної держави. На нашу думку, М. Міхновський достатньо переконливо обґрунтував історичне право українців на власну державу. Але наскільки його концепція нації співпадала з інтересами різних верств населення, що могли скласти соціальну базу національного політичного руху?

М. Міхновський визначав розвиток нації як першочергову задачу української інтелігенції. У своїй концепції «трьох інтелігенцій» він критикував дії українських еліт Речі Посполитої та Російської імперії через їх конформізм, тому вважав їх втраченими для національного руху. Навіть діячі українського культурного відродження XIX ст. (крім Т. Шевченка) отримували негативну оцінку [5, с. 30]. Ідеолог вдається до розриву з українською інтелектуальною традицією та навіть

культурним відродженням XIX ст. Постаті Данила Галицького, Б. Хмельницького, І. Мазепи та Т. Шевченка подавалися як символами політичної боротьби, що створювали основу правонаступництва «третьої інтелігенції», з якою М. Міхновський пов'язує відродження нації. Ось так він висловлювався про своїх сучасників: «Яка вигода з того, що цвіт української інтелігенції потопає вже 50 літ у широкому морі російської революції, яка користь від: Попко, Давиденка, Кибальчича [5, с.48]»?

Таким чином, українська націоналістична ідея в працях М. Міхновського не змогла забезпечити об'єднання більшості української інтелігенції, що перебувала під впливом загальноімперського суспільно-політичного контексту та ідей культурного відродження XIX ст.

У своїх працях М. Міхновський не дає прямого та чіткого визначення поняттю «нація», розуміючи під ним групу людей, наділену спільними культурними, лінгвістичними і ментальними ознаками. Важливим моментом є те, що в доктринальній праці ігнорувалась ідея створення «національної економіки». Тому таке тлумачення терміну «нація» та відсутність економічних ідей мало цікавили буржуазію.

Націоналізм для М. Міхновського не просто ідея, а прикладний засіб для досягнення мети: «Націоналізм – це велетенська і непереборна сила. Під її натиском ламаються кайдани, руйнуються великі імперії і постають нові народи [5, с.45]». Боротьба нації подається як безкомпромісне протистояння з націєгнобителем (росіянами), що має протікати у відкритому силовому протиборстві.

Концепція М. Міхновського навіть ставши програмою РУП, не змогла забезпечити необхідної консолідації українських революційних сил. Партія переживала ряд розколів, тим самим дала початок цілій низці напрямків в національному політичному русі.

В рамках розробки проекту федеративного устрою Росії формується інший погляд на націю. Такий підхід стає компромісним між перевагами спільного існування в великій сильній державі та необхідністю підкреслення національної самобутності кожного наро-

ду імперії. Такі ідеї з'явилися ще в середовищі декабристів і Кирило-Мефодіївського братства, та мали набагато більшу ступінь теоретичної розробки і вважався більш прийнятним з точки зору практичної реалізації в порівнянні з ідеями самостійників [9, с.8].

В українському суспільно-політичному русі концепція федеративного устрою Російської імперії викладена у працях М. Грушевського «Звідки пішло українство і куди воно йде», «Вільна Україна» і «Хто такі українці та чого вони хочуть», що й склали ідеологічну платформу Української революції 1917 – 1921 рр.

Концепція М. Грушевського мала ряд спільних рис з ідеями М. Міхновського саме в структурному відношенні. Вчений так само наполягає на історичності українського народу і використовує Переяславську раду як засіб демаркації від Росії та обґрунтування державотворчих амбіцій українців. Однак їх суть та втілення в життя докорінним чином відрізнялися. На думку М. Грушевського український національний рух бере свій початок з культурного відродження XVI ст., що в період національно-визвольної війни завершився виникненням справжньої «національності», та формуванням тогочасної інтелігенції [2, с.41, 42]. Вчений доводить, що цей зв'язок має чітко виражене правонаступництво: ідея автономії продовжує розвиватись у проекті слов'янської конфедерації Кирило-Мефодіївського братства, працях М. Драгоманова, а також політичній діяльності українських депутатів I та II Державних Дум [2, с. 46]. Отже, якщо М. Міхновський виокремлював процес утворення та формування нації, то М. Грушевський навпаки, подає його як спільну справу українських інтелектуалів XVI – поч. XX ст. Для тогочасної вітчизняної інтелігенції конфедеративна доктрина була більш сприйнятливою та зрозумілою.

У статті «Вільна Україна» іншим чином інтерпретувались події Переяславської ради. Використовувалась для обґрунтування відділення України від Росії невиконання умов договору. Однак безпосереднє відмежування не означало повну сепарацію. М. Грушевський у своєму ідеологічному дискурсі використовує достатньо помірковану полеміку.

Найгостріша критика обмежується виразами на кшталт: «лукава політика царя» [2, с.95]. Україна розглядалась у контексті Російської федеративної республіки, до якої вчений зберігав лояльне ставлення. М. Міхновський напрооти, практично виключав подібний варіант, наполягаючи на повному відокремленні. На нашу думку, така відмінність поглядів на майбутню долю української державності зумовлювались різницею базових культурних основ розглянутих концепції. Так, базою державницьких поглядів М. Грушевського стала спадщина Кирило-Мефодіївського братства, що сповідувало ідею автономії у багатонаціональній слов'янській конфедерації. Цей проект виник у загальноімперському контексті, під впливом тогочасних популярних ідей панславізму і модернізації суспільно-політичного устрою Російської імперії. Україна розглядатись як елемент єдиної державницької системи, а українському народу належала провідна роль в подальших політичних змінах в імперії. Тому М. Грушевський розкриває поняття «нації», в двох вимірах: нація – сукупність людей з спільними культурними, мовними і ментальними ознаками; і нація – як позаєтнічна політична спільність, у яку включене усе населення України, лояльно налаштоване до ідеї її державності [5, с.113]. Вчений був глибоко переконаний у її зрілості та стабільності про, що свідчить наступна цитата: «Національні почуття зв'язали міцно, вхопили національним обручем верстви української громади від буржуазії до пролетаріату» [5, с.50]. Таке тлумачення поняття нація повністю відповідало розумінню української революції у загальному ключі російського революційного руху [5, с.115].

М. Грушевський, на відміну від М. Міхновського, розглядає соціально-економічні проблеми в загальному контексті, але не пропонує конкретні шляхи їх реалізації. Шляхом широкого пролетарського представництва в законодавчих органах пропонується вирішити робітниче питання. Вирішення аграрного питання проектом викупом частини поміщицьких земельоводін та її розпаюванням серед безземельних селян. Як не дивно, але у своїй концепції історик так само ігнорує буржуазію, інтереси якої жодним чином не пред'являються.

Таким чином, суспільно-політичні рухи початку ХХ ст., що боролись за незалежність, або автономний статус України, у той чи іншій мірі використовували націоналізм як політичний інструмент. Однак, в залежності від поставлених цілей та задач, він отримував принципово відмінне тлумачення. Різність поглядів М. Міхновського і М. Грушевського, як основних ідеологів, обумовлювались інтелектуальними традиціями, на яких базувались обґрунтування української нації та державності. У працях М. Міхновського спостерігається запозичення комплексу національних ідей, які вже встигли проявити себе як дієвий засіб духовної боротьби у Європі. Погляди М. Грушевського відображали продовження інтелектуальної традиції представників національно-культурного відродження ХІХ ст. Також очевидним є і вплив західного націоналізму, що проявляється у використанні відповідної термінології: нація, націоналізм, національна єдність, національний дух, тощо.

Оцінюючи ефективність розглянутих ідеологічних концепцій ми дійшли наступних висновків. Доктрина, розроблена М. Міхновським мала ряд рис націонал-етатизму та елітаризму. Неможливим стало широке об'єднання інтелігенції під самостійницькими та навіть націоналістичними гаслами через розрив з українською інтелектуальною традицією та спробами монополізації національного відродження. Вузьке тлумачення поняття «нація», ігнорування буденних економічних інтересів, унеможливило залучення до руху буржуазії і великих землевласників. Єдиною соціальною опорою руху могла стати лише радикально налаштована інтелігенція, переважно студентство.

Погляди М. Грушевського, що мали поміркований та автономістський характер забезпечили консолідацію переважної більшості української інтелігенції. Проте в його концепції, так само ігнорувалися буржуазні верстви населення.

На наш погляд, головним недоліком розглянутих державницьких концепцій стало виключення ідей «національної економіки», що могла бути привабливою для буржуазії і великих землевласників. Дана обставина

пояснюється тим, що переважна більшість лідерів українського руху були прихильниками тих чи інших форм марксизму, що впливало на соціалістичний характер їх соціально-економічного світогляду. Таким чином, в

українському суспільно-політичному русі наприкінці XIX - початку XX ст. націоналізм та ідеї самостійництва мали низьку популярність, що так і не забезпечили очікувану консолідацію нації.

Список використаних джерел

1. Армстронг Дж. Украинский национализм: факты и исследования. М.: Центрополиграф, 2008 р. 368 с.
2. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. К. Т-во «Знання» України, 1991. 240 с.
3. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. К.: Либідь, 1999 р. 352 с.
4. Мангейм К. Идеология и утопия. Москва: Юрист, 1995 р. 700 с.
5. Міхновський М. І. Самостійна Україна. Збірка статей. К.: Діокор, 2003 р. 80 с.
6. Наумов С. О. Братство тарасівців // Український історичний журнал. 1999 р. №5. С. 55-63.
7. Націоналізм: Антологія / Упоряд О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2006. 684 с.
8. Смит Э. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализм. М.: Практикс, 2004 р. 464 с.
9. Солдатенко В. Ф. Теоретичне обґрунтування українських проєктів трансформації Російської централізованої держави у федеративну республіку та революційна практика 1917-1922 рр. // Гілея. 2008. Вип.17. С. 4-25
10. Хоксбаум Э. Нации и национализм после 1790 г. СПб: «Алетейя», 1998 р. 270 с.
11. Шамрай В. Проект Української Конституції Миколи Міхновського // Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. Юридичні науки. №79. 2008 р. С. 37-41.
12. Profession de foi Молодих українців / Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/asambleya/symbol_viry_1893_programa_bratstva.php.

References

1. Armstrong Dzh. Ukraynyskyi natsyonalizm: fakty y yssledovanyia. M.: Tsentropolyhraf, 2008 r. 368 s.
2. Hrushevskyi M.S. Khto taki ukraintsi i choho vony khochut. K. T-vo «Znannia» Ukrainy, 1991 r. 240 s.
3. Kasianov H. V. Teorii natsii ta natsionalizmu. K.: Lybid, 1999 r. 352 s.
4. Mannheim K. Ydeolohiya y utopyia. Moskva: Yuryst, 1995 r. 700 s.
5. Mikhnovskiy M. I. Samostiina Ukraina. Zbirka statei. K.: Diokor, 2003 r. 80 s.
6. Naumov S. O. Bratstvo tarasivtsiv // Ukraynyskyi istorychnyi zhurnal. 1999 r. №5. S.55-63.
7. Natsionalizm: Antolohiia / Uporiad O. Protsenko, V. Lisovyi. K.: Smoloskyp, 2006 r. 684 s.
8. Smyt E. Natsyonalizm y modernyzm: Krytycheskyi obzor sovremennykh teoryi natsyi y natsyonalizm. M.: Praksys, 2004 r. 464 s.
9. Soldatenko V. F. Teoretychne obgruntuvannia ukrainskykh proektiv transformatsii Rosiiskoi tsentralizovanoi derzhavy u federatyvnu respubliku ta revoliutsiina praktyka 1917-1922 rr. // Hileia. 2008. Vyp.17. S. 4-25
10. Khoksbaum E. Natsyy y natsyonalizm posle 1790 h. SPb «Aleteiia», 1998 r. 270 s.
11. Shamrai V. Proekt Ukrainskoi Konstytutsii Mykoly Mikhnovskoho // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni T. Shevchenka. Yurydychni nauky. №79. 2008 r. S. 37-41.

Екатерина Чернявская. Понятие и идея «нации» в украинском общественно-политическом движении в конце XIX - начале XX ст.

В статье рассматриваются ключевые аспекты понятия «нации» и «национализма» в украинской общественно-политической мысли современной эпохи. Идеи украинской государственности достаточно активно разрабатывались в среде украинской интеллигенции в конце XIX - начале XX века и, впоследствии, нашли свое отражение в программах украинских политических партий различных направлений. Проанализированы политические труды М. Михновского и М. Грушевского, как основоположников украинской политической доктрины, проведено сравнение их взглядов на становление государственности на украинских землях и раскрыты главные различия в их взглядах на дальнейшую судьбу украинского народа.

Ключевые слова: «нация», «национализм», общественно-политическое движение, политическая доктрина, самостоятельность, федерализм.

Catherine Cherniavska. Concepts and idea of "nation" in the ukrainian social and political movement at the end of the XIX - early of the XX century

The article discusses the key aspects of the concept of "nation" and "nationalism" that have emerged in Ukrainian socio-political thought of the modern era. The ideas of Ukrainian statehood were quite actively developed in the environment of the Ukrainian intelligentsia at the end of the 19th - beginning of the 20th centuries and subsequently reflected in the programs of Ukrainian political parties in different directions. The political works of M. Mikhnovsky and S. Hrushevsky, as the founders of the Ukrainian political doctrine, are analyzed, their views on the establishment of statehood on the Ukrainian lands are compared and the main differences of their vision of the future destiny of the Ukrainian people are revealed.

Along with the federalist vision of the future of the Ukrainian state, there is another direction - independent. In the early twentieth century, a new ideological doctrine - nationalism - is beginning to emerge. The experience of Ukrainian nationalism is in many respects unique, since this ideological doctrine will appear on the territory of our country quite late, in comparison with other European countries, actively combined with various forms of Marxism, and in the end, did not ensure the formation of a nation-state.

The relevance of this topic is that the problem of the formation of state-building ideas in Ukrainian socio-political thought of the late XIX - early XX centuries, was important for outlining the national and political orientations of the Ukrainian people, which greatly influenced the course and results of the revolution and civil war of 1917 - 1921 in Ukraine.

The purpose of the article is to analyze and contrast two alternative models of Ukrainian statehood that belonged to the leading political figures - M. Hrushevsky and M. Mikhnovsky and to determine the role and meaning of the ideas of "nation" and "nationalism" in their concepts.

Key words: "nation", "nationalism", socio-political movement, political doctrine, independence, federalism.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-59-65

УДК 94 (=411.16) «1881/1914»

МАРІАННА ЛАСІНСЬКА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,
м. Миколаїв, Україна
e-mail: mariannalasinaska@gmail.com

ПОСТІЙНІ ТА ТИМЧАСОВІ МІГРАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В статті розглядаються постійні та тимчасові міграції європейського єврейства, які здійснювались через північно-західний кордон Російської імперії на території західноєвропейських країн, Англії та Північно-Американського континенту впродовж 1881-1903 років. Висвітлено обставини перетину вказаного кордону євреями-іноземцями у зворотному напрямку (імміграції) для перебування в межах Російської імперії. Зазначено, що однією з причин масовості еміграційних рухів єврейського населення за межі Російської імперії виступили активні дії еміграційних агентів та їх товариств. Дослідження побудоване на архівних матеріалах Міністерства внутрішніх справ Російської імперії Віленського Генерал-Губернаторства, які зберігаються в фондах Центрального архіву історії єврейського народу (Держава Ізраїль).

Ключові слова: євреї-емігранти, Перша алія, архіви, постійні міграції, тимчасові міграції, Російська імперія.

Про причини масової єврейської еміграції за межі Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX існує багато наукової літератури. Єврейські погроми 1881-1882 років, які сталися в багатьох містах, містечках та селах південних губерній Російської імперії, традиційно визначають, як основну причину переселення значної кількості мешканців юдейського віросповідання за кордон. Окрім того, приводом до масового виїзду євреїв з обжитих земель були: антисемітизм (як і в інших європейських країнах), правові обмеження юдеїв «Смуги осілості»; низький економічний рівень життя більшої частини населення Російської імперії - в цілому, та євреїв – зокрема; релігійні покликання юдеїв, тощо.

Передумов єврейських міграційних рухів 1881-1914 років в своїх роботах, так чи інакше, торкаються переважно іноземні автори: Дж. Рутер, Обра Н. Ньюман, Николас Дж. Еванс, Дж. Грехам Сміт, Шауль В. Изров, Г. Елрой, Дж. Джордан, Л. Лев, Дж. Шльор, Ю. Шнайдавінд, Джона Д. Клера, А. І. Хаєши та ін. У 2013 році американський дослідник Янай Шпітцер опублікував ґрунтовне дослідження «Погроми, мережі та міграції. Єврейські міграції з Російської імперії до Сполучених Штатів Америки 1881-1914», в якому, на підставі аналізу мап погромів, архівів єврей-

ських земляцтв в США за період з 1861 по 1920 рік, та архівів мореплавних компаній, які перевозили євреїв, визначив, що серед всіх вищезгаданих причин виїзду більше ніж 1,5 мільйонів євреїв з Російської імперії до Північно-Американського континенту, основною слід визначити створену мережу передачі інформації про можливість виїзду за кордон, а також, шляхи реалізації еміграції, а не погроми 1881 і 1903-1906 років [1].

На підставі проаналізованих архівних матеріалів Міністерства внутрішніх справ Російської імперії Віленського Генерал-Губернаторства, які зберігаються в фондах Центрального архіву історії єврейського народу (Держава Ізраїль), певна частина з яких публікується вперше, нами зроблено висновок, що перша потужна хвиля єврейських еміграційних рухів формувалася ще з 1860-х років. Основними причинами для виїзду за кордон, у свідченнях докладених до справ, емігранти називають важке матеріальне становище та прагнення об'єднатися з родичами за кордоном. Цим неодмінно користувалися еміграційні агенти, які масово переправляли євреїв легальними і нелегальними способами до країн Західної Європи та Північної Америки. На постійне проживання, в разі якщо у емігрантів були статки або родина за кордоном,

та на тимчасове перебування, з метою заробітку. Політика вербування євреїв самостійними агентами чи цілими об'єднаннями товариствами еміграційної агентури була достатньо агресивною і дієвою.

На визначення наявності мережі єврейських міграційних агенцій, як ще однієї з вагомих причин здійснення постійних та тимчасових єврейських міграцій 1881-1903 років спрямовано дану статтю.

Значним інформативним джерелом відомостей про єврейські міграції кінця XIX – початку XX століття є архіви Міністерства внутрішніх справ Російської імперії Віленського Генерал-Губернаторства. В справі Політичного відділення Канцелярії віленського генерал-губернаторства за листопад 1900 року йдеться про звернення до Голландсько-Американського пароплавного товариства в м. Роттердамі, яке не мало жодних агентів в Росії, або імперських агентів, які могли б з ними співпрацювати. Пасажири пароплаву вказаного товариства, які прямували з м. Роттердаму до м. Нью-Йорк, отримали білети від своїх родичів. Тим не менш, вони були обдурені, якимось К. Л. Гершановичем або Гершенівичем, який мешкав у Вільно. Шахрай розшукував євреїв, котрі мали емігрувати до Америки. Не зважаючи на те, що всі вони мали білети надіслані родичами для того, щоб переїхати з Європи до Америки коротким і зручним маршрутом, з повним пансіоном під час мандрівки пароплавом, К. Л. Гершанович запевняв євреїв-емігрантів, що ці білети ні до чого не придатні, відбирав їх та надавав інші. Білети від К. Л. Гершановича мали більш довгий маршрут (Вільно-Ревель-Ганго-Ліверпуль-Квебек), за який емігранти мали ще доплачувати власні кошти. Ті ж білети, які К. Л. Гершанович відбирав у євреїв, надсилались його агентам в Америці, де їх надавали назад в контору, в якій їх було придбано. Повертаючи кошти за білети, аферисти віддавали обманутих пасажиром лише дрібну частину, в якості компенсації. Завдані Голландсько-Американському пароплавному товариству збитки змусили поставити заборону на повернення грошей за невикористані квитки, через це кількість подібних афер різко зменшилась. В результаті К. Л. Гершанович отриму-

вав прибутки лише з надлишку, який сплачували обмануті пасажири за білети з довшим шляхом слідування [2].

У свідченнях доданих до справи йдеться про те, що у 1883-1884 роках в м. Вільно діяла зграя таємних агентів, які займались виключно підбурюванням населення імперії до еміграції за кордон. Ними керували віленські міщани Лейзер Гершанович та Ізраїль Кризовський. Їх співучасниками були: Беньямін Беркус, Матієс Кризовський, Мовша Герштейн та інші. Мережа еміграційної агентури була дуже розгалуженою. У Гершановича та Кризовського майже в кожному місті чи містечку були помічники, які агітували місцеве населення до виїзду за кордон, розповсюджуючи чутки про великі заробітки та високий рівень життя на інших континентах. Оцінку діяльності Гершановича поліція надає, називаючи його головним керівником еміграційних рухів по всьому Північно-Західному напрямку імперії. При цьому вповноважені органи ніяк не могли висунути йому обвинувачення в нанесенні збитків приватним особам та державі, оскільки діяв Гершанович достатньо уміло, тільки через агентів, виступаючи, по суті, як посередник, який сприяв переселенню та транспортуванню населення, що не було порушенням законодавства та не підлягало покаранню.

І лише у 1898 році вповноваженим органам нарешті вдалося отримати докази шахрайських дій Гершановича. У 1899 році до прокурора Віленського окружного суду поступила справа заведена на віленського міщанина Лейзера Самсоновича Гершановича, його дружину Песю та еміграційних агентів, які працювали на нього. В результаті дій судової системи Гершанович та його пособник Кризовський були заарештовані та піддані судовому слідству. Під час проведення слідчих дій було встановлено, що діяльність Гершановича та Кризовського досягла безпрецедентно великих масштабів. Зокрема, розпочата Англо-Трансваальська війна вимагала значної кількості робочих рук і до Гершановича звернулись британські еміграційні агенти, з проханням допомогти у вербовці нових мігрантів з території Російської імперії. Гершанович та Кризовський організували

агітацію населення по всій території імперії, після чого до м. Санкт-Петербургу почали прибувати мігранти, яких згодом переправляли до Фінляндії в порт «Ганге», а звідти пароплавам транспортували до Англії. За даними слідства, Гершановичем та Кризовським тільки за один рік через порт «Ганге» до Англії було направлено понад 10 тисяч осіб, а на рахунок фінського пароплавного товариства лише з м. Вільно було переказано грошей 78035 карбованців, не кажучи вже про перекази з інших міст імперії.

Подані запити до фінської поліції показали, що на дії Гершановича та Кризовського і там звернули пильну увагу правоохоронці, через те, що ними багаторазово повертались до емігрантських товариств мігранти з Росії затримані у Фінляндії. Емігрантів заарештовували практично по всіх пунктах переходу західного кордону Ковенської та Сувальської губернії й по деяким портам Росії і Фінляндії. Дії досвідчених аферистів Гершановича та Кризовського були на стільки професійними, включали в себе підкуп свідків, жодного разу не були доведені. В результаті емігранти підлягали лише адміністративні висилці, а до протоколів поліції та судових слідчих органів потрапляли переліки самих тільки агентів, які працювали на Гершановича і Кризовського. Головні ж організатори масштабної мережі еміграційних агентів не отримували офіційних обвинувачень.

Згідно описів доказових листів постраждалих від дій Гершановича та Кризовського, доданих до справи, більшість з ошуканих емігрантів були єврейської національності (М. Гурвич, Рахіль Лобковська, Берки Гальперина та ін.). Така ситуація склалась тому, що євреї мали право на отримання закордонних паспортів. Листи в більшості були написані «єврейською мовою». Покази та свідчення, які оформлювались російськомовними слідчими часто підписані на їдиш. Також, в якості доказів фігурують шифс-карти, фрей-карти і талони підготовані для відправки емігрантів за кордон від різних агентств: «Ландау і Ко», агентства Міллер в Бремені, тощо. В справі подано докладний перелік прізвищ і імен власників фрей-карт: Хая Фальковська, Тауба Геллер, Зельда Алон та багато інших. Загалом

за справою Гершановича й Еризовського пройшли 57 підозрюваних. За переїзд до Америки Гершанович та Кризовський, в середньому, вимагали від емігрантів від 80 до 100 карбованців, при цьому не пояснюючи американських законів, згідно яких, мігранти не могли лишатися на території Сполучених Штатів в разі, як що не мали фінансового забезпечення, або родичів, що проживали там. Таким чином, значна частина бажаючих переселитися була змушена повертатися назад до Російської імперії інколи в ще гіршому матеріальному становищі, ніж до від'їзду.

Гершеневич і Кризовський були не єдиними, хто займався організацією та вивезенням євреїв за межі Російської імперії. В справі «Про осіб, що займалися еміграційним ремеслом, та взагалі по переписці про емігрантські рухи» [3], розпочатій 17 лютого 1903 року мова йде про обставини переселення євреїв Троцького повіту до Америки. Так, селянин Вацлав Францишек Жиров потрапив під слідство Міністерства внутрішніх справ через те, що проводив емігрантів через кордон. Результатом стала заборона на проживання йому в Ковенській, Сувімській, Курляндській губерніях терміном на 3 роки, починаючи з 23 листопада 1902 року. Співучасник Жирова міщанин Мошко-Герш Аронович Піковський потрапив за цією справою під нагляд поліції, без права полишати місце народження в м. Коростишеві Київської губернії на два роки терміном до 1 травня 1904 року. Його дружина Сара-Рейза Берелевна Піковська подала прохання про дозвіл переїхати йому в м. Жижмори Троцького повіту, через зубожіле матеріальне становище. 26-річна дружина Піковського лишилась сам-на-сам з двома малолітніми дітьми, донькою Тилею 5 років та сином Берелем 4 років і не володіла будь-яким майном, але її прохання не було задоволене, через високий рівень небезпеки повернення Піковського до діяльності емігрантського таємного агента.

16 червня 1902 року Міністерством внутрішніх справ розглядалась справа про мешканців м. Шадова Шавельського повіту [4], які утримувалися під вартою. Міщани Гірш Кац, Гірш Ліпшиц та Овсей Фрідландер були звинувачені у таємному переправлянні через

кордон емігрантів. В результаті всім трьом було заборонено місце проживання в Ковенській губернії. Не зважаючи на заборону міщани не полишили своєї справи, а разом з єврейською родиною м. Шадова Фольбами (батько і син), Абелем-Янкелем та Кригером продовжили займатися своєю злочинною діяльністю, сприяючи еміграції місцевих мешканців та селян з сусідніх територій. Кількість емігруючих за кордон з Російської імперії була на стільки значною, що перетворилася на фактичний постійний прибуток, який годував Каца, Ліпшица та Фрідляндера, їх родини, так і багатьох інших мешканців прикордонних містечок. В справі, також, відмічається «деморалізуючий вплив» підслідних на молодші чини місцевої поліції. Шадовський міщанин Гірш Кац мав 56-річну дружину Трайну та двох синів. Родина володіла значними для їх соціального прошарку статками, два дерев'яних будинки з сараями та арендовану ділянку землі в 13 десятин. Гроші на які вочевидь були зароблені на емігрантській справі. Не меншим майном володіли родини Ліпшица та Фрідляндера. Що говорить не лише про те, що справа вербування євреїв для переїзду за кордон була прибутковою, але й про те, що еміграційна хвиля була дуже масштабною. Звісно, що зчиняти незаконні дії по переселенню великої кількості єврейського населення імперії за кордон еміграційні агенти не могли б без сприяння з боку місцевих представників влади. Всі нижчі поліцейські чини, які мали прихильне ставлення до Каца, Ліпшица та Фрідляндера в результаті розслідування були або звільнені від служби, або підлягали адміністративному покаранню.

Окрім індивідуальних скарг на дії агентів одинаків, дана справа, також, містить матеріали селянина Антона Бенедиктовича Гільжиніса від 1902 року про незаконне сприяння емігрантам [5], та докази співпраці його з Францем Варкаєм та Вацлавом Жировим. Гільжиніса характеризують як людину схильну до надмірного уживання алкоголю, але таку що має матеріальні статки, при цьому не займаючись ніякою діяльністю, що приносила б дохід. Всі прибутки Вацлав Гільжиніс мав від переправляння через кордон емігрантів. При цьому подібна діяльність ускладнювала-

ся ще й зіткненням інтересів емігрантських агентів та місцевих контрабандистів, які використовували одні й ті самі маршрути для перетину границі. Емігрантів переводили, переважно, у ночі, використовуючи для освітлення шляху масляний ліхтар, стежками, відомими тільки місцевим мешканцям.

Окрім постраждалих від шахраїв емігрантів на дії вербувальників скаржились місцеві заможні селяни і міщани, оскільки розмах еміграційних рухів набув такого масштабу, що вони втрачали можливість винаймати робітників для обробки земель. Більшість з трударів просто їхала за кордон в надії на більш високі заробітки.

Серед матеріалів справи зберігаються відомості про прикордонне містечко Кретінген [6], яке було місцем переправляння нелегальних емігрантів за кордон. Так, до м. Кретінген 10 жовтня 1903 року прибув начальних Віленської митної округи, колезький асесор Шауман, для розслідування існуючих шляхів таємного переходу емігрантів через кордон. За три дні слідчих дій разом з місцевим поліцейським чиновником Климченко, Шауман провів два безрезультатних обшуки, зібрав відомості про осіб, які взяли собі за ремесло переправляти емігрантів. При цьому, трьом агентам, що прибули разом із ним вдалося шляхом підкупу вартового перевести групу емігрантів на інший бік кордону в Пруссію. Але встановити особу згаданого вартового, чомусь не вдалося. На бездієвості представників влади часто наголошується в матеріалах справи. Таку ситуацію пов'язують з підкупом поліціантів та вартових.

Ситуація з нелегальною еміграцією спостерігалась і в Полоцькій губернії [6]. Так, місцеві мешканці Ян Собехе та Маріан Петровський, були звинувачені у таємному переводі через кордон емігрантів в листопаді 1903 року. Окрім того, про масштаби еміграційних потоків свідчать й інші папери. Місцеві селяни почали писати у поліцію фальшиві доноси по звинуваченню у агентській діяльності на знайомих та односельців з метою вирішити майнові чи особистісні суперечки. Селянина Тадеуша Ломсаргіса підозрювали у зайнятті еміграційною агентурною діяльністю, завдяки наклепам братів Домініка та

Антон Навседасів. Останні діяли так, через бажання заволодіти земельною ділянкою, якою вони користувались поки Ломсаргіс перебував 5 років на заробітках в Америці. Звинувачуючи Ломсаргіса в агентурній емігрантській діяльності, брати сподівалися на його висилку в адміністративному порядку та наступне заволодіння його майном. Проте проведене по даному факту розслідування не дало жодних доказів на користь злочинної діяльності Ломсаргіса. Євреї, як один свідчили, що не мали з ним справи.

Проте, не лише за межі Російської імперії на постійне проживання або тимчасове перебування виїздили євреї. Значна їх кількість прагнула іммігрувати на її територію. Основними причинами згідно вивчених архівних даних були бізнесові справи, а також, сіоністські рухи.

Так, до канцелярії Віленського Генерал-Губернатора у 1891 році було направлено подання від міністра внутрішніх справ, статс-секретаря В. Дурнова відносно порядку візування паспортів іноземних євреїв для в'їзду до Росії. В документі зазначалося, що до останнього часу існував пільговий порядок візування паспортів Російськими місіями і консульствами для євреїв-іноземців на в'їзд до імперії. Закон щодо правил пропуску євреїв-іноземців в межі Росії був незмінним з 1860 року. Міністерство фінансів неодноразово зазначало, що діяльність іноземних євреїв капіталістів є, перш за все, вигідною для держави, саме з цією метою суворі обмеження встановлені законом, мали бути пом'якшеними в деяких випадках. До таких відносились наступні: 1. під час візування паспортів іноземних євреїв відповідні органи мали керуватися правилами встановленими в п. 2 додатку до статті 486 Статуту про паспорти, згідно з якими, без попереднього дозволу Міністерства внутрішніх справ, посольства та місії могли видавати свідоцтва та паспорти на в'їзд до Росії тільки євреям банкірам та головам значних торгівельних домів. 2. виключенням з вищезазначеного правила були ті іноземні євреї, які особисто були відомі посольствам, місіям та консульствам своїм значущим становищем в торгівельному світі, або були уповноваженими першорядних торгівельних та

банкових компаній, якими були наприклад представники фірми Ротшильда та т.ін. 3. про кожну зроблену без попереднього дозволу візу посольства, місії та консульства мали доповідати в Міністерство внутрішніх справ по Департаменту поліції. Термін перебування в межах імперії таких євреїв іноземців без попереднього дозволу та строку встановлювався до 3 місяців, що зазначалося на самій візі. 4. для візування паспортів євреїв-іноземців інших категорій необхідним було отримання попереднього дозволу від Міністерства внутрішніх справ по департаменту поліції. Строк перебування в межах імперії визначався Міністерством внутрішніх справ та позначався на візі.

Суворе дотримання встановлених правил давало можливість міністерству відслідкувати кількість іноземних громадян юдейського віросповідання, які перетинали кордони Російської імперії. В разі не виконання представниками Департаменту поліції покладених на них обов'язків слідкувати за виконанням встановлених норм закону на них накладалося службове покарання.

Надалі, до канцелярії Віленського Генерал-Губернатора 14 березня 1891 року директором департаменту Остеном-Сакеном було спрямовано уточнення до попередніх правил. Консулам було дозволено візувати без попередньої згоди паспорти євреїв іноземців, які стояли на чолі протокольних або ще не зареєстрованих, згідно законів країни торговельних фірм, також, комісіонерам, повіреним, прикажчикам, агентам зазначених фірм при наданні належної документації, що засвідчувала б їх приналежність до компанії. Впродовж строку, встановленого візою на паспорті, або при безстроковій візі тривалістю у 6 місяців єврей-іноземець мав право неодноразово перетинати кордони, за умови дотримання всіх в'їзних та виїзних правил. Паспорти євреїв, іноземних громадян, які мали право на постійне перебування в межах Російської імперії, згідно поправок до статті 1001 зводу законів Т. IX по продовженню 1867 року мали візуватися консульствами, місіями та посольствами без попередньої згоди. У документах, що підлягали візуванню не мало стояти позначки, про те, що єврей

іноземець має право перебування тільки в межах «Смуги осілості». Встановлені правила, також стосувалися візування паспортів представниць жіночої статі єврейської національності.

Архів відділення поліції Віленського Генерал-Губернаторства містить справу «Про отримання з Англії через поштову контору м. Янова, Ковенської губернії євреями Шейгамом і Жижморським заборонених видань революційного змісту» (грудень 1887) [7]. «Забороненими виданнями революційного змісту» поліція називала сіоністські тексти, написані на «єврейській мові», для перекладу яких, було спеціально запрошено місцевого рабина.

В даному контексті цікавою є справа єврея іноземця, Турецького підданого Нафтули Руббіна [8], який був заарештований в м. Очакові та звинувачений в шпигунській діяльності на користь «невстановленої революційної організації». Підставою до появи підозр у правопорушенні стало, гарне володіння російською мовою заарештованого та підозріле прагнення жити в межах Російської імперії. На цій підставі було висунуто обвинувачення. Мірою покарання пропонувалося обрати вислання єврея Нафтулу Руббіна за кордон. Також у справі міститься портретний опис затриманого: «Років - 37, зріст – середній, волосся та брови – темні, очі – сірі, обличчя – велике, ніс – видовжений, рот – помірний, підборіддя звичайне».

Проте траплялися і інші справи по тимчасовим єврейським міграціям, без політичного підтексту. Справа 3-го відділення власної його імператорської величності канцелярії від 1870-1873 років «Про всепідданіше прохання про помилювання Макса Аксельрода, який втік за кордон». В справі єврей М. Аксельрод описує складні обставини власного життя після смерті батька, а також, місяці навчання в Медико-хірургічній академії, скоєння шах-

райства з підробкою свідоцтва про складання екзамену повного гімназичного курсу Віленської гімназії, яке змусило його поїхати за межі Російської імперії, бути виключеним з академії і отримати заборону на вступ до будь-якого вищого навчального закладу. Макс Аксельрод звертався з проханням до імператора дозволити йому повернутися, оскільки полишив «кохану Росію» виключно через бідність та злиденність. Подані за емігранта клопотання, наголошують на тому, що матір М. Аксельрода лишилась удовою ще з п'ятьма малолітніми дітьми і її старший син виступає основним годувальником родини.

Тимчасові та постійні міграції європейського єврейства наприкінці XIX – на початку XX століття носили системний і масовий характер. Імміграції до Російської імперії основними мотивами мали ведення справ та реалізацію сіоністських програм. Емігрантські ж хвилі, згідно архіву Міністерства внутрішніх справ Російської імперії Віленського Генерал-Губернаторства розпочалися ще з 60-х років XIX століття і поступово набирали обертів, через низький рівень життя в Російській імперії та значні правові утиски по відношенню до єврейського населення, в порівнянні з країнами Західної Європи та Америки. Релігійні уподобання євреїв, які втілились у вигляді сіоністських рухів. Мережа інформування про «краще життя» за кордоном, через родичів і знайомих, які виїхали з різних європейських країн, раніше. Можливість мати закордонний паспорт. Все це враховували еміграційні агенти. Масштаби еміграційних потоків зростали, в тому числі, завдяки вибудованій потужній мережі вербувальників, які настирливо агітували євреїв для переїзду за кордон. Погроми 1881-1882 та 1903-1906 років стали лише спонукальним чинником для виїзду євреїв з Російської імперії, при цьому не були основною його причиною.

Список використаних джерел

1. Spitzer Y. Pogroms, Networks, and Migration. The Jewish Migration from the Russian Empire to the United States 1881-1914. September 17. 2013. . Електронний ресурс. Режим доступу. [64](https://docviewer.yandex.ua/view/0/?page=1&*=XhD5aLDDzhVU16R19iBpASAUmo97InVybCl61mh0dHBz0i8vZ WgubmV0L2VoYS93cC1jb250ZW50L3VwbG9h ZHMvMjAxMy8xMS9TcGl0emVyLnBkZiIsInRpdGx1ljoU3BpdHplci5wZGYiLCJub2lmcFtZSI16dHJ1ZSwidWkljoiMCIslmRzljox NTU5NDgwNzE1MT AyLCJ5dSI16IjM3MDCyNzI1NjE1MzE2ODE1ODAiLCJzZXJwUGFyYW1zIjoibGFuZz11biZ0bT0xN TU5NDgwNzAzJnRsZD11Y SZuYW11PVNwaXR6ZlIucGRmJnRleHQ9T3ZlcihK3NpbmxlK2dlbmVyYXRp-b24lMkMrbW9yZSt0aGFuK2ErcXVhcnRlcitvZitqZXdpZGtgcVz2lhbW9uK3dhcytZXRldHRsZWQmdXJsPWh0dHBzjTNBly9laC5uZXQvZWwhL3dwLWNvbnRlbnQvdXBs2fKcy8yMDEzLzEzL1NwaXR6ZlIucGRmJmxyPTE0OCZtaW1lPXBlkZiZmTBuPXJ1JnNpZ249YTwcMmNlZmZlNmY5Zl4NDNmMWUyZTk5Yzk1YTM3ZTYma2V5bm89MCJ9&lang=en;</div><div data-bbox=)

2. The Central Archives for the History of Jewish People Jerusalem (CAHJP) F. 378 P.S. File 28. Red. 12.9. Roll Number Z 171. P. 1-2;
3. CAHJP. F. 378 P.S. File 28. Red. 12.9. Roll Number Z 171. P. 3;
4. CAHJP. F. 378 P.S. File 28. Red. 12.9. Roll Number Z 171. P. 11-12;
5. CAHJP. F. 378 P.S. File 28. Red. 12.9. Roll Number Z 171. P. 50-51;
6. CAHJP. F. 378 P.S. File 28. Red. 12.9. Roll Number Z 171. P. 133-135;
7. CAHJP. F. 109. File 1827. Red. 27. Roll Number HM2/9970.1. P. 1-10;
8. CAHJP. F. 109. File 1860. Red. 141. Roll Number 13. P. 8; CAHJP. F. 109. File 1863. Red. 121. Roll Number HM2/9970.9. P. 8.

Маріанна Ласинская. Постоянные и временные миграции европейского еврейства в конце XIX – начале XX века

В статье рассматриваются постоянные и временные миграции европейского еврейства, которые осуществлялись через северо-западную границу Российской империи на территории западноевропейских стран, Англии и Северо-Американского континента в течение 1881-1903 годов. Освещены обстоятельства пересечения указанной границы евреями-иностранцами в обратном направлении (иммиграции) для пребывания в пределах Российской империи. Отмечено, что одной из причин массовости эмиграционных движений еврейского населения за пределы Российской империи выступили активные действия эмиграционных агентов и их обществ. Исследование построено на архивных материалах Министерства внутренних дел Российской империи Виленского генерал-губернаторства, которые хранятся в фондах Центрального архива истории еврейского народа (Государство Израиль).

Ключевые слова: евреи-эмигранты, Первая алия, архивы, постоянные миграции, временные миграции, Российская империя.

Marianna Lasinska Permanent and temporary migrations of european jews late XIXth - early XXth century

Big part of European Jewry emigrated to other continents in late XIXth – early XXth century. Jews from Russian Empire started their first emigration wave in 1881. The main reason of this wave was Pogroms, according to traditional historiography. Other reasons were: low social level of life in Russian Empire; restrictions on Jewish rights («Pale of Settlement»); religious and ideological ideas of Zionism; networks of relatives and friends with information about wonderful life in other countries; Jewish hometown-based associations in foreign countries with their help to new immigrants etc. One more reason of Jewish migration – the work of recruiting agents network. The Number of recruiting agents was too big in Russian Empire in late XIXth – early XXth century. The business with recruiting of new emigrants was a very profitable. Mass of Jewish people coming out from Russian Empire to other countries and continents with recruiting agents services. There were many scammers in association of recruiting agents. Two waves of Jewish emigration caused irreparable damage economic system and demography of Russian Empire.

Situation with Jewish immigration into Russian Empire was quite different. It's character was not such mass. The main reasons of immigration were: business, finance and Zionism.

This study is based on archival materials of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire of the Vilnius Governor-General, which are stored in the holdings of the Central Archives for the History of Jewish People Jerusalem (State of Israel). These archival materials are about permanent and temporary migration of European Jewry that took place across the northwestern border of the Russian Empire to the territories of Western European countries, England and the North American continent during 1881-1903. Circumstances of crossing the specified border by foreigner Jews in the opposite direction (immigration) for staying within the Russian Empire are covered. It is noted that one of the reasons for the mass emigration movements of the Jewish population outside the Russian Empire was the active actions of emigration agents and their societies.

Keywords: emigrant Jews, First Aliyah, archives, permanent migration, temporary migration, Russian Empire.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-66-71
УДК 930.2(477)

МАРИНА НАУМЕНКО

аспірантка кафедри історії та археології
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна
e-mail: Guardian2017@ukr.net

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1950-і рр.)

У статті на основі дослідження матеріалів періодичних видань розглянуто основні тенденції та змістові аспекти літературного процесу регіону. Проаналізовано особливості розвитку літератури Півдня України 50-х рр. ХХ ст. Звернено увагу на нариси, фелетони, вірші й інші малі художні жанри, що опосередковано відбивають події та проблеми літературного життя вказаного часу. Показано ставлення влади до літераторів і творчої інтелігенції загалом у період глибокого й болісного перевороту в суспільній свідомості. Встановлено ступінь взаємодії між визначеним напрямом культури і пресою.

Ключові слова: періодичні видання, „відлига”, література, критика, письменники, поети, комуністична партія, газети.

Література в СРСР на тлі активних політичних подій 50-х рр. ХХ ст. розглядалася державними структурами як надзвичайне явище культури з важливим громадсько-політичним значенням. Актуальність дослідження літератури через періодичні видання зумовлюється, в першу чергу, тим, що дає змогу повернути в історію української культури багато імен непересічних постатей. Водночас чимало фактів літературного процесу, зафіксованих у пресі, є визначальними і необхідними не лише для розуміння реалій тогочасного літературного життя Півдня України, але й для теоретичного осмислення закономірностей розвитку вітчизняного літературного процесу загалом.

Періодика як історичне джерело, попри суб'єктивний характер, має ряд переваг: це інформаційна невичерпність, повнота, всебічність, оперативність і подієва близькість.

Матеріали української преси як масового історичного джерела знайшли відображення в працях Ю.С. Ганжурова [5], М.В. Грибеник [6], О.В. Левчук [10] та ін. Зокрема, стаття Г. Рудого висвітлює основні аспекти формування й діяльності періодичних видань та розкриває їх основну тематику [21], окремі фрагменти історії літературного життя регіону розглянуто Г. Гусейновим [9], однак у сучасній історіографії відсутні спеціальні дослідження періодичних видань як джерел вивчення літератури Півдня України 50-60-х рр. ХХ ст. Звернення до преси дає можливість

оцінити багатовекторність проблем розвитку літератури зазначеного періоду.

Досліджуючи публікації місцевої періодики – «Південної правди», «Бугської зари» (Миколаїв), «Чорноморської комуни», «Літературного альманаху» (Одеса), «Надніпрянської правди» (Херсон) – авторка статті ставить за мету відповідно до політичних реалій того часу визначити можливості відображення періодичними виданнями літературних рухів у регіоні; виявити в масиві газетних публікацій інформаційний корпус, що заслуговує на використання у процесі науково-історичних досліджень сьогодення.

Розвиток літератури 50-х рр. ХХ ст. необхідно розглядати у форматі двох історичних проміжків. Особливістю першого періоду є посилення ідеологічного тиску на літераторів (постанова ЦК ВКП(б) «Про журнали «Звезда» і «Ленинград»»), другий припадає на час політичних змін і послаблення ідеологічного тиску в державі (рішення ХХ з'їзду КПРС і постанова ЦК «Про подолання культу особи та його наслідків» 1956 р.)

Формуванню головних напрямків розвитку літератури в державі сприяв вихід у серпні 1946 р. постанови ЦК ВКП(б) «Про журнали «Звезда» і «Ленинград»». У контексті зазначених приписів перед редакціями періодичних видань постало питання систематичного висвітлення «втілення принципів партійності в літературі» [24].

На початку 1950-х рр. відгуки на твори словесного мистецтва з'являлися на сторінках «Чорноморської комуни», «Південної правди» – зазвичай, у постійній рубриці «Літературна сторінка», і розміщувалися поряд з оглядами кіноновинок і популярних концертів. Характерною особливістю матеріалів того часу стала критика всього, що не вписувалося в межі так званого контрольованого лібералізму. І якщо республіканська газета «Радянська Україна» критикувала творчість К. Симонова, А. Сафронова й В. Катаєва, то регіональні газети публікували критичні огляди-рецензії на твори місцевих письменників і поетів, звинувачуючи їх, головним чином, у «порушенні правди життя» та в «літературній хибі». Зокрема, в рецензії на збірку одеського поета Е. Бандуренко зазначалося, що поету не вдалося «узагальнити певне негативне явище і створити відповідний літературний тип, притаманний радянській дійсності». Поетичне змалювання природи у вірші «У заметіль» критик А. Котляр узагалі назвав «голим фактом, який не може слугувати матеріалом для поезії» [16].

Об'єктом нападок стала стаття літератора А. Гурвича «Сила позитивного прикладу», присвячена образу героя в літературі. Критикуючи автора, редакція одеської «Чорноморської комуни» мимоволі повторювала його різкі висловлювання про радянську літературу. Наприклад, що «в радянській літературі, в тій чи іншій формі, нерідко в спотвореному вигляді, вимальовувались окремі риси головного героя, але повністю він так і не давався в руки письменникам» [17].

Також у періодичних виданнях Півдня України на початку 1950-х рр. звертали увагу на розвиток дитячої літератури. Підтримуючи гасла XIII-го Пленуму Спілки радянських письменників, херсонська передовиця «Наддніпрянська правда» публікує велику статтю про важливість утілення в дитячій літературі теми праці підлітків на виробництві і селі [12]. У цей час з'являється плеяда письменників, які свою творчість присвятили дітям: Н. Забіла, О. Копиленко, О. Данченко й М. Тардов.

На шпальтах херсонських, миколаївських та одеських газет розпочинається обговорен-

ня творів для дітей місцевих авторів: «Іжаків-футболістів» і «Ластівок» А. Умеренкової, а також «Партизанської іскри» М. Колеснікової та «В білу сніговицю» В. Івановича [10]. За повідомленням редакції одеського «Літературного альманаху», в 1950 р. розпочинає публікуватися авторка дитячих творів М. Овсяннікова [18].

Досліджуючи регіональну пресу заявленого історичного проміжку, необхідно виділити окремий різновид публікацій, що популяризує радянську літературу. Так, із 1949 р. увага в періодиці звертається на проведення так званих «літературних радіоальманахів». Зокрема, за повідомленням «Південної правди», Миколаївський радіокомітет щомісяця практикував радіопередачі «Літературна Миколаївщина». Біля мікрофона виступали поети і прозаїки – члени обласного літературного об'єднання. Кожна передача присвячувалась окремій темі, серед яких були «Щоб ліса шуміли», «Квітуча Радянська Україна», «Могутня Радянська Армія» [14].

Також, на сторінках обласних газет доволі часто з'являються повідомлення про проведення літературних концертів та творчих вечорів з поетами, письменниками та прозаїками [20].

Окремо слід виділити книжкову рекламу, яка, зазвичай, містила небагато інформації, але все ж по-своєму презентувала літературу на сторінках періодики. Саме зі сторінок місцевих газет читачі дізнавалися про початок продажу роману Ю. Смолича «Світанок над морем», збірки віршів О. Уварова, творів І. Гайдено, Н. Лур'є, І. Друкера, Є. Бандуренка, І. Полякова, Л. Волошина, Л. Баришева, М. Владимова, М. Тимохіна й ін. [22].

Після смерті Й. Сталіна, в березні 1953 р., у партії та країні відбулися важливі політичні зміни. Літературна творчість поступово звільнялася від пут догматизму. Рішення XX з'їзду КПРС, а точніше, духовна атмосфера, що сформувалася в суспільстві після читання на закритому засіданні доповіді «Про культ особи і його наслідки», стала потужним імпульсом до майбутніх змін.

У літературі тепер порушували питання, що торкалися безпосередньо проблем узасмін митця і влади, свободи літературної

творчості. Про право письменника бути щирим заговорили О. Ф. Берггольц (Розмова про лірику. Літературна газета. 1953. 16 квітня), Г. В'язовський (Більше уваги літературній критиці. Чорноморська комуна. 1954. 31 серпня) й деякі інші.

На шпальтах місцевих газет розпочали активно обговорювати статтю В.М. Померанцева «Про щирість у літературі», опубліковану в грудневому номері «Нового мира» 1953 р. Місцеві літератори і критики все частіше виступали проти шаблонних творів, закликати письменників брати теми і конфлікти з життя, висловлюватися проти заданого підходу до реалій дійсності. Г. В'язовський писав: «Нещирість – це не обов'язково брехня. Все, що за шаблоном, все, що не від автора, – це нещиро. Шаблон там, де не вдивлялися, не вдумувалися» [3]. Важливо зазначити, що ці нові погляди зачіпали інтереси не тільки літераторів, але й істориків, які не завжди мали можливість спиратися в роботі тільки на результати власних наукових висновків і були змушені орієнтуватися на положення чергового партійного з'їзду.

Вельми актуально для місцевих істориків пролунали і поставлені Г. В'язовським питання про роль у творчому процесі критики і рецензування. Стаття наводила на роздуми і формулювала гострі питання. Незважаючи на те, що основні положення цього матеріалу безпосередньо перегукувалися з проблемами, обговорюваними на XIX з'їзді КППС – критика безконфліктності та «лакування» дійсності, – стаття викликала суперечливі відгуки, що відобразили розташування ідеологічних сил у суспільстві й партії. Написана яскраво, орієнтована на імператив внутрішньої свободи, вона оголила проблеми, що хвилювали тоді як літературну інтелігенцію, так і широку читацьку аудиторію.

Про необхідність скасування державного контролю за розвитком літератури писала редакція «Чорноморської комуни», розпочинаючи цикл статей «Створювати книги, гідні нашої епохи» [4]. У суспільну свідомість читача розпочали повертатися викреслені раніше герої, політичні й культурні діячі. Перед митцями гостро постало питання про можливість і необхідність об'єктивного відображен-

ня дійсності. У літературі відродився інтерес до потреб «простої» людини.

Певне розкріпачення суспільства від «пут сталінізму» найбільш точно віддзеркалила назва повісті І. Еренбурга, яка дала характеристику добі в цілому – «Відлига» (1954 р.).

Журнал «Літературний альманах», реагуючи на нові тенденції в розвитку радянської літератури, давав можливість друкуватися на своїх сторінках молодим авторам, які мали яскравий сатиричний талант. Серед них особливо виділяється ім'я Володимира Івановича. Майже все одеські газети надрукували схвальні рецензії на його дебютну збірку байок і віршів під промовистою назвою «Свиня на пасіці».

Саме на прикладі творчості В. Івановича помічаємо важливу закономірність, що характеризувала свідомість досліджуваної епохи в цілому й яка – у зв'язку з відсутністю необхідної історичної дистанції – ще не могла бути презентована на сторінках періодичної преси. Йдеться про перетин утилітарних критеріїв соцреалістичної культури зі справді художніми, а також фольклорними інтенціями літературної творчості того часу. Так, виникло рідкісне (але далеко не випадкове) поєднання «правди» мистецтва з природною, зрозумілою народу суттю.

Окремо зазначимо, що, починаючи з 1954 р., особливе місце у пресі Одеси, Миколаєва, Херсона відводиться українській класичній літературі. Газети того часу розміщують літературознавчі статті, присвячені творчості І. Котляревського, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки. Найчастіше авторами публікацій виступали письменники і критики, які намагалися висвітлювати роль і місце класиків української літератури в утвердженні комуністичної ідеології й моралі, радянської культури, «у боротьбі з українським буржуазним націоналізмом», релігією. Особливо активно на сторінках «Наддніпрянської правди», «Південної правди» й «Чорноморської комуни» популяризувалися життя і творчість Т. Шевченка.

Також редакції продовжували публікувати твори місцевих авторів. 1958 р. в «Чорноморській комуні» було розміщено новий твір одеського письменника В. Курбатова

«Співачка» [15]. «Бугська заря» часто друкувала вірші М. Угрюмова, А. Шарандака, Е. Шмяковського [13].

Неможливо оминати в дослідженні літературного життя Півдня України мовне питання. Наприкінці 1950-х рр. українським письменникам дозволили «любити й шанувати рідну мову». Саме під такою назвою вийшла стаття головного редактора «Літературної України» А. Хижняка – «Любімо, шануймо рідну мову!».

Більше заговорили про це на з'їзді письменників України в Києві у березні 1959 р. «Наддніпрянська правда», висвітлюючи цю подію, передрукувала на своїх сторінках доповідь голови Спілки письменників М. Бажана: «Перед українськими письменниками стоїть важлива вимога – це вимога чистоти мови, пошани й любові до її законів, лексичних фондів... братерство мов російської і української, яке декларується партійним керівництвом, це знецінення мовної своєрідності, практика безграмотного “суржику”» [1].

На цей заклик «Комсомольська іскра» відгукнулася статтею «Література – мистецтво мови» про необхідність «відтворювати народною мовою життя з позиції комуністичної партії» [20]. І вже другу книгу В. Івановича «Низенько кланяємось», попри загальні схвальні відгуки, редакція «Чорноморської комуні» критикувала за використання «слів не українських, або таких, що вживаються лише в розмовній мові» [19].

Однак, як показує подальший аналіз, більшість місцевих авторів продовжували писати російською мовою. Зокрема, виходять нові повісті миколаївського автора М. Божаткіна «Последний рейс», «Новый командир», «Это считают легендой» [22]. Того ж року побачили світ романи О. Сизоненка «Корабелы», В. Подольського «В курсе дела», Т. Уралова «Путь Алексея Гаврилова». Їм протистояли один роман українською мовою – «Біля вогнища» Л. Куліченко, п'єса М. Владимова і Є. Январьова «Це було в Миколаєві» та нариси О. Бабенка «На доброму коні» і М. Грина «Щаслива доля» [23].

Обурення серед україномовних письменників викликала програма партії 1961 р., яка найближчим завданням ставила формування «радянського народу» й «інтернаціональної культури» та заходи, пов'язані з утіленням цієї мети у життя – широко розгорнений у країні процес русифікації, який шкодив розвитку української літератури. Цей факт красномовно свідчить про непослідовність політики Микити Хрущова як очільника партії.

Літератори, творчість яких не відповідала настановам генеральної лінії Компартії, знову зазнавали на сторінках газет жорсткої критики. Зокрема, «Чорноморська комуна» спочатку надрукувала гумористичне оповідання Б. Андрійченко «В гостях у Сатани», а згодом розкритикувала його за «стилістичні та ідеологічні помилки» [24].

Окрім критичних відгуків на літературні новинки, в тогочасній пресі публікуються рецензії на твори близьких до літератури мистецтв – огляди, присвячені розгляду творів естради, кіно й театру. У частині, яка має відношення до тексту – сценаріїв вистав, фільмів, а також текстів пісень та естрадних мініатюр, – ці матеріали так чи інакше оцінюють літературу.

Отже, систематизація змістовно-інформаційного навантаження матеріалу місцевої періодики 50-х рр. ХХ ст. у контексті розвитку літератури регіону надає можливість зробити певні висновки. По-перше, літературне життя регіону перебувало під жорстким контролем партійно-радянських структур. По-друге, в більшості публікацій простежуються різні види аналізу художнього тексту: філологічний, лінгвістичний і стилістичний, – що пояснюється залученням редакціями газет спеціалістів-критиків до характеристики творчості місцевих літераторів. Зазначимо, що зацікавленість періодичних видань перебігом літературного життя свідчила про культурну інтеграцію регіону в загальносоюзний простір. По-третє, керуючись матеріалами періодики як джерелознавчою базою в дослідженні культурного розвитку, можна чітко визначити притаманні вказаному регіону літературні тенденції.

Список використаних джерел

1. Бажан М. Любімо, шануймо рідну мову! Наддніпрянська правда. 1959. 29 березня.
2. Варшавський А. Це потрібно в ітересах читача. Чорноморська комуна. 1961. 14 лютого.

3. В'язовський Г. Більше уваги літературній критиці. Чорноморська комуна. 1954. 31 серпня.
4. В'язоський Г. Створювати книги, гідні нашої епохи. Чорноморська комуна. 1957. 3 січня.
5. Ганжуров Ю.С. Чорно-біла "відлига" у дзеркалі преси (газетні публікації як джерело вивчення політичної системи України 1956-1964 рр.) : монографія. Київ: Оріяни, 1999. 150 с.
6. Грибенік М. Музична культура Півдня України на сторінках регіональної преси (1950-1960 рр.). Наукові праці: науково-методичний журнал. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. Вип. 215. С. 87–91.
7. Грин М. Друга книга. Чорноморська комуна. 1960. 22 вересня.
8. Гусейнов Г. Література Півдня України – це Атлантида. URL: <http://litakcent.com/2011/04/27/hryhorij-husejnov-literatura-pivdnja-ukrajiny-ce-atlantyda/> (дата звернення 20.11.2019)
9. Дольд-Михайлик Ю. Одеські літератори. Літературний альманах. 1950. №9. С.3.
10. Левчук О.В. Газетна періодика Києва як джерело дослідження міського повсякдення (1905-1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06. Київ, 2018. 280 с.
11. Єжелов Г. Творчість місцевих літераторів. Південна правда. 1960. 12 жовтня.
12. За піднесення дитячої літератури. Наддніпрянська правда. 1950. 29 січня.
13. Літературна сторінка Бугська заря. 1959. 10 березня.
14. Літературні радіоальманахи. Південна правда. 1949. 1 грудня.
15. Курбатов В. Співачка. Чорноморська комуна. 1958. 10 березня.
16. Котляр А. Південна сторона. Чорноморська комуна. 1954. 20 січня.
17. Образ героя в літературі. Чорноморська комуна. 1953. 20 грудня.
18. Обговорення місцевих літераторів Південна правда. 1951. 10 січня.
19. Падалка П. Література – мистецтво мова. Комсомольська іскра. 1959. 29 листопада.
20. Приїз до Миколаїва Д. Медведєва – автора книги «Это было под Ровно». Південна правда. 1950. 5 грудня.
21. Рудий Г. Газетна періодика УРСР 1950-х років: особливості формування, функціонування, контент. Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І.Вернадського: зб. наук. пр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2017. Вип. 48. С. 460–474.
22. Твори місцевих авторів. Південна правда. 1956. 14 січня.
23. Твори місцевих літераторів. Південна правда. 1961. 9 лютого.
24. Фадєєв О. Про літературну критику. Радянська Україна. 1950. 2 лютого.

References

1. Bazhan M. Liubimo, shanuimo ridnu movu! Naddnyprianska pravda. 1959. 29 bereznia.
2. Varshavskiy A. Tse potribno v iteresakh chytacha. Chornomorska komuna. 1961. 14 liutoho.
3. Viazovskiy H. Bilshe uvahy literaturnii krytytsi. Chornomorska komuna. 1954. 31 serpnia.
4. Viazoskiy H. Stvoriuvaty knyhy, hidni nashoi epokhy. Chornomorska komuna. 1957. 3 sichnia.
5. Hanzhurov Yu.S. Chorno-bila "vidlyha" u dzerkali presy (hazetni publikatsii yak dzherelo vyvchennia politychnoi systemy Ukrainy 1956-1964 rr.) : monohrafiia. Kyiv: Oriiany, 1999. 150 s.
6. Hrybenyk M. Muzychna kultura Pivdnia Ukrainy na storinkakh rehionalnoi presy (1950-1960 rr.). Naukovi pratsi: naukovometodychnyi zhurnal. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2014. Vyp. 215. S. 87–91.
7. Hryn M. Druha knyha. Chornomorska komuna. 1960. 22 veresnia.
8. Huseinov H. Literatura Pivdnia Ukrainy – tse Atlantyda. URL: <http://litakcent.com/2011/04/27/hryhorij-husejnov-literatura-pivdnja-ukrajiny-ce-atlantyda/> (data zvernennia 20.11.2019)
9. Dold-Mykhailik Yu. Odeski literatory. Literaturnyi almanakh. 1950. №9. S.3.
10. Levchuk O.V. Hazetna periodyka Kyieva yak dzherelo doslidzhennia miskoho povsiakdennia (1905-1914 rr.): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06. Kyiv, 2018. 280 s.
11. Yezhelov H. Tvorchist mistsevykh literatoriv. Pivdenna pravda. 1960. 12 zhovtnia.
12. Za pidnesennia dytiachoi literatury. Naddnyprianska pravda. 1950. 29 sichnia.
13. Literaturna storinka Buhska zaria. 1959. 10 bereznia.
14. Literaturni radioalmanakhy. Pivdenna pravda. 1949. 1 hrudnia.
15. Kurbatov V. Spivachka. Chornomorska komuna. 1958. 10 bereznia.
16. Kotliar A. Pivdenna storona. Chornomorska komuna. 1954. 20 sichnia.
17. Obraz heroia v literaturi. Chornomorska komuna. 1953. 20 hrudnia.
18. Obhovorennia mistsevykh literatoriv Pivdenna pravda. 1951. 10 sichnia.
19. Padalka P. Literatura – mystetstvo mova. Komsomolska iskra. 1959. 29 lystopada.
20. Pryiz do Mykolaiva D. Medvedieva – avtora knyhu «Это было под Ровно». Pivdenna pravda. 1950. 5 hrudnia.
21. Rudyi H. Hazetna periodyka URSR 1950-kh rokiv: osoblyvosti formuvannia, funktsionuvannia, kontent. Nauk. pr. Nats. b-ky Ukrainy im. V.I.Vernadskoho: zb. nauk. pr. / NAN Ukrainy, Nats. b-ka Ukrainy im. V.I.Vernadskoho, Asots. b-k Ukrainy. Kyiv, 2017. Vyp. 48. S. 460–474.
22. Tvory mistsevykh avtoriv. Pivdenna pravda. 1956. 14 sichnia.
23. Tvory mistsevykh literatoriv. Pivdenna pravda. 1961. 9 liutoho.
24. Fadiiev O. Pro literaturnu krytyku. Radianska Ukraina. 1950. 2 liutoho.

Марина Науменко. Периодические издания как источник исследования литературного процесса юга Украины (1950 гг.)

В статье на основе исследования материалов периодических изданий рассмотрены основные тенденции и содержательные аспекты литературного процесса региона. Проанализированы

особенности развития литературы Юга Украины 50-х гг. XX в. Обращено внимание на очерки, фельетоны, стихи и другие художественные произведения малых жанров, которые косвенно отражали реальные события и проблемы литературной жизни. Показано отношение власти к литераторам и творческой интеллигенции в целом в период глубокого и болезненного переворота в общественном сознании. Установлена степень взаимодействия между определенным направлением культуры и прессой.

Ключевые слова: периодические издания, "оттепель", литература, критика, писатели, поэты, коммунистическая партия, газеты.

Maryna Naumenko. Periodical publications as the source of research on the realities of literary life in southern Ukraine (1950s)

In the article, based on research materials of periodical publications illuminated the literature value in cultural evolution of southern region of Ukraine in 1950-1960 yrs. It is specified that the literature in the USSR against the background of active political events of the 50's-60's yrs. considered by government institutions as an extraordinary phenomenon of culture, which has important socio-political value.

The main value of the literary life of southern Ukraine research play the materials of local periodicals, which contain information missing from other types of sources. Like a historical source the newspaper has several advantages despite of subjective nature – information inexhaustibility, completeness, comprehensiveness, quick delivery of up-to-date information. The literary life of the southern region of Ukraine is presented in local newspapers: "Pivdenna pravda", "Bug'skay Zaray", "Chornomorska komuna", "Literaturnyy almanakh" (Odessa), "Naddnipyrianskaya Pravda" (Kherson).

The Literature in mentioned periodicals occurs as one of the traditional consideration objects – in common with music, theater, cinema and other areas of artistic activity. These sources contain extensive factual and analytical content with important stages in the history of southern Ukraine's literature

The basic tendencies, substantive aspects and peculiarities of the literary life of the region are analyzed. The degree of interaction between a particular industry and the press has been established.

Some conclusions are made. First of all, the literary life of the region was under the strict control of Soviet public association structures. At the second, most publications include the different types of artistic text analysis: philological, linguistic, stylistic, literary.

It's worth to remark that interest of periodicals in the course of literary life say for to the cultural region integration into the Union space. In the third place, using periodicals as a source of knowledge in the cultural development research, can clearly identify the literary trends inherent in this region.

In general, the newspaper periodicals of the 1950-60 th, taking into account certain historical conditions of its functioning, its ideological orientation, are an important systematized and chronological source of study of the cultural life of Ukrainian society during the liberalization of the Soviet regime.

Keywords: periodicals, "thaw", literature, criticism, writers, poets, Communist Party, newspapers.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-72-77

УДК 94 (477) «1940/1950»

ВОЛОДИМИР БУГРІЙ

*доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
м. Суми, Україна
e-mail: bvlst@ukr.net*

УМОВИ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ РОБОТИ ВИКЛАДАЧІВ КАФЕДР ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТІВ УКРАЇНИ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-х – ПОЧАТОК 50-х рр. ХХ ст.)

На основі архівних джерел охарактеризовано матеріальні, фінансові та побутові чинники, які у комплексі формували умови для науково-дослідницької роботи викладачів кафедр історії педагогічних інститутів України у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. Розкрито стан забезпечення літературою історичних кабінетів і бібліотек, з'ясовано рівень фінансування наукової діяльності. Встановлено причини, які впливали на бюджет часу наукової роботи викладачів-істориків, досліджено поліграфічні можливості для оприлюднення результатів наукової праці.

Ключові слова: педагогічні інститути України, науково-дослідницька робота, кафедри історії, викладачі-історики.

Успішний розвиток історичної науки неможливий без створення належних умов для повноцінної дослідницької роботи вченого. Матеріально-побутові, фінансові, соціальні чинники були і залишаються багато в чому визначальними у впливі на результати діяльності як окремого дослідника, так і локально об'єднаних наукових колективів. Вивчення попереднього досвіду функціонування окремих професійних груп істориків, його врахування в сучасних умовах є невід'ємною складовою ефективних реформ у гуманітарній галузі. Показовим у цьому плані є період перших повоєнних років, коли творчій інтелігенції доводилося реалізовувати власні дослідницькі проекти в складних реаліях повоєнної розрухи.

Після проголошення незалежності з'являється цілий ряд досліджень, у яких представлено нове бачення стану освітніх процесів в УРСР у період 1940-х – 1950-х рр. До них належать праці В. Барана, В. Даниленка [1], Ю. Шаповала [17]. Соціальна сфера суспільного життя розкрита у монографії Л. Ковпак [4]. Регіональні аспекти життя педагогічної інтелігенції представлено у доробку В. Курила [5], Т. Марусик [7].

В останні роки з'явилося ряд дисертаційних досліджень присвячених повсякденному життю педагогічної інтелігенції (О. Лук'я-

ненко [6], О. Прохоренко [8]). Аналізу історичної освіти у вищій педагогічній школі України повоєнного періоду присвячено дисертаційне дослідження С. Буряк [2]. Вивчення наукової літератури засвідчує, що на сьогоднішній день умови науково-дослідницької роботи викладачів-істориків педагогічних інститутів детально не розглядалися і не знайшли свого відображення у спеціальних працях.

У даній статті розкриваються матеріальні, фінансові та побутові чинники, які у комплексі формували умови для науково-дослідницької роботи викладачів кафедр історії педагогічних інститутів України у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст.

Відновлення наукової діяльності викладачів кафедр історії після завершення Другої світової війни багато в чому ускладнювалося значною руйнацією матеріальної бази педагогічних інститутів. Навчальні корпуси або потребували капітальних ремонтів, або використовувалися не за призначенням іншими установами. Постійною проблемою перших повоєнних років була також нестача кваліфікованих кадрів. Для проведення ефективних наукових досліджень суттєве значення мало повноцінне функціонування кабінетів та бібліотек. Належні умови для роботи у цих підрозділах були створені лише у Київському

педагогічному інституті. Так, книжковий фонд кабінету історії цього навчального закладу зберігся майже повністю і на 1946/47 навчальний рік нараховував 6400 томів наукової літератури. Кабінет мав абонемент до бібліотеки Академії наук УРСР, звідки отримував необхідну літературу для викладачів і аспірантів [13, с.80]. Крім того, під час евакуації до інститутської бібліотеки поступила велика кількість літератури з фондів Академії Наук та інших закладів [9, с.17].

У провінційних педагогічних інститутах ситуація з науковою літературою виглядала значно гірше. Наприклад, кабінет історії Сталінського (Донецького) педагогічного інституту у перші повоєнні роки нараховував тільки 397 книг і брошур з історії та соціально-економічних проблем [12, с.46]. У бібліотеці Вінницького педагогічного інституту історична література була у великому дефіциті. Лише через міжбібліотечний абонемент викладачі мали змогу ознайомитися з необхідними працями, замовляючи їх із книгосховищ Києва, Москви, Ленінграду та інших міст [14, с.29]. У Сумах усю літературу, що залишилася в місті після окупації, влада централізовано збрала в одному приміщенні, створивши у такий спосіб Обласну бібліотеку. Це несло додаткові незручності для дослідницької роботи викладачів. Інститут добивався повернення до своїх сховищ наукової літератури, яка майже не користувалася попитом у пересічних читачів. Значною проблемою для написання наукових текстів для сумських викладачів-істориків стало і те, що німці у якості макулатури вивезли з міста всю марксистську літературу та радянську періодику [10, с.9]. Враховуючи, що посилення на висловлювання класиків марксизму, не залежно від обраної теми, були основою наукової та ідеологічної аргументації, подавати праці до друку без цього обов'язкового атрибуту ніхто не наважувався.

Для подолання проблем з науковою літературою держава почала виділяти певні кошти для закупівлю вітчизняних та зарубіжних видань. Наприклад, Київському педагогічному інституту у 1947 р. вдалося придбати 1316 екземплярів соціально-економічної літератури [13, с.71-72]. У Ворошиловградському (Лу-

ганському) педагогічному інституті на наукову літературу для кабінету історії у 1947 р. було витрачено 5948 крб., а у 1948 р. вже 12670 крб. [15, с.4]. Поповнення бібліотек і навчальних кабінетів відбувалося і за рахунок безоплатної передачі книг приватними особами. У Сталінському педагогічному інституті такі викладачі, як А. Ісаєнко, Д. Цвейбель передали у загальне користування частину своїх книжкових фондів [12, с.46].

В цілому, із усіх педагогічних інститутів України лише Київський та Ніжинський мали більше 200 тис. книг у своїх бібліотеках. По решті навчальних закладів показники виглядали наступним чином: у 5 педінститутах книжковий фонд становив від 50 до 100 тис., у 9 – від 20 до 50 тис., у 4 – від 10 до 20 тис. При цьому, як свідчать джерела, серед найбільш дефіцитних була література саме з історії [11, с.20].

Викладачі кафедр історії педагогічних інститутів, не маючи під рукою належної наукової літератури та архівних матеріалів, для реалізації власних дослідницьких проєктів потребували відряджень до столичних бібліотек і архівів. Майже завжди такі виїзди приносили значний позитивний результат. Наприклад, завдяки науковим поїздкам протягом 1946/47 навчального року завідувач кафедри методики історії Київського педагогічного інституту Д. Скуратовський захистив кандидатську дисертацію, а завідувачу кафедри середньовічної історії цього ж навчального закладу Г. Левіну вдалося зібрати велику кількість матеріалу для своєї докторської дисертації [13, с.13]. Керівництво Ворошиловградського педагогічного інституту протягом 1947/48 років надало наукові відрядження 30 працівникам. У підсумку це суттєво вплинуло на їх подальше професійне зростання [15, с.14].

Проте, в умовах коли в центрі уваги директорату педагогічних інститутів України стояв у першу чергу навчальний процес та роботи з відновлення зруйнованої війною матеріальної бази, коштів на наукові відрядження було обмаль. Наприклад, у Вінницькому педагогічному інституті на наукову роботу у 1947 р. було асигновано 14 тис. крб., стільки ж і в 1948 р., ще 16 тис. витратили на наукові відрядження.

Цих коштів не вистачало навіть на забезпечення затверджених планів науково-дослідницької роботи. Дирекція не в змозі була профінансувати завершення уже підготовлених дисертацій. Так, залишилися неоплаченими консультації і редагування кандидатської дисертації асистента кафедри історії СРСР та УРСР Л. Кузнєцової, здійснені академіком М. Нікольським. Заборгованість інституту перед відомим науковцем становила 2,5 тис. крб. [14, с.44].

Такою ж була ситуація у цьому та інших педагогічних інститутах України і з асигнуваннями на підготовку до іспитів з кандидатського мінімуму. Здобувачі наукових ступенів, згідно діючого положення, екзамен з іноземної мови та основ марксизму-ленінізму мали можливість скласти у будь-якому вищому навчальному закладі де діяла аспірантура. У ряді педагогічних інститутів (Запорізький, Полтавський та ін.) надавалася допомога бажаючим підготуватися до кандидатських іспитів шляхом організації спеціальних семінарів та консультацій [11, с.10]. Проте через відсутність фінансування їх постійно лихоманило – початок роботи відкладався, заняття проходили не регулярно, а то й взагалі скасовувалися. Ще однією причиною неналежного функціонування підготовчих семінарів і курсів було те, що Вища атестаційна комісія СРСР затягувала видання єдиних програмних вимог до кандидатських іспитів [11, с.10].

Не маючи достатньої кількості власних коштів на стимулювання наукової діяльності своїх викладачів, керівництво педагогічних інститутів України намагалося перекласти частину фінансового тягаря на центральні органи. Так, щорічно дирекціями інститутів складалися і надсилалися до Міністерства освіти УРСР списки осіб, які мали потребу у тривалих творчих відпустках за рахунок держави. Вишукувалися й інші можливості для створення належних умов для науково-дослідницької роботи викладачів. У Херсонському педагогічному інституті дирекція і декан історичного факультету планували навчальне навантаження окремим працівникам на один семестр, щоб іншу половину навчального року вони могли використовувати

для підготовки до складання кандидатського мінімуму або посилено працювати над дисертаційним дослідженням [16, с.86].

Суттєвою перепоною для розгортання наукової роботи викладачів кафедр історії педагогічних інститутів було їх надмірне навантаження навчальною та громадською роботою. Наприклад, доцент кафедри історії СРСР І. Шерман у своєму виступі на нараді викладачів Харківського педагогічного інституту, які працювали над докторськими дисертаціями говорив, що йому для завершення дослідження у запланований термін потрібно щоденно працювати по 5-6 годин. Але при цьому він завантажений навчальною роботою на денному та заочному відділенні, виконує адміністративну роботу і веде серйозну громадську діяльність [3, с.6].

Ще більш складно було займатися наукою молодим викладачам, яких максимально перевантажували різними дорученнями. Розробка курсу лекцій, підготовка виступу на конференцію чи для «Всесоюзного товариства з розповсюдження політичних і наукових знань» вважалися надзвичайно відповідальною справою, а тому займали багато часу. Крім того, неодмінною була участь у таких атрибутах тодішнього суспільного життя, як засідання, збори, наради партійних та громадських організацій. Заважав науковій діяльності викладачів кафедр історії педагогічних інститутів України і потік ділової документації, який потребував оперативного реагування та своєчасних відписок.

Велике навчальне навантаження, громадські доручення, діловодство які доводилося виконувати провідним викладачам кафедр історії не лише відволікали їх самих від наукової роботи, а й породжували інші негативні наслідки. Зайняті рутинною роботою професори і доценти втрачали систематичний контакт із своїми вихованцями. Зокрема, як свідчать звіти педагогічних інститутів того часу підготовка аспірантів часто велася без належного контролю і за межами дослідницького поля керівника та інших науковців даної галузі, що обмежувало можливість аспірантів оволодівати методами наукового дослідження [11, с.14].

Болючою проблемою досліджуваного періоду, яка стримувала наукову діяльність

викладачів кафедр історії педагогічних інститутів була відсутність власної поліграфічної бази. Затримка з друком монографій, статей, авторефератів означала перенесення на більш пізній термін захисту дисертацій. Спробою вирішення цієї проблеми стало відновлення випуску започаткованих ще у 1930-х роках «Наукових записок» педагогічних інститутів. Проте, як відзначав доцент кафедри загальної історії Харківського педагогічного інституту Г. Фрізман справа налагодження регулярного виходу цього видання рухалося дуже повільно. Викладачі цього навчального закладу просили директорат звернутися за допомогою до державного університету [3, с.32]. Однією із причин затримок виходу «Наукових записок» була хронічна нестача паперу, через що редакційна рада викреслювала із списку велику кількість статей.

Серед чинників, які впливали на хід наукової діяльності не слід забувати і про жалюгідний матеріальний стан самих викладачів педагогічних інститутів. Так, в умовах повоєнного голоду літерне харчування по другій категорії і сухий пайок отримували лише ті, хто мав вчену ступінь та наукове звання. Декани факультетів та старші викладачі без звань і ступенів харчувалися по третій категорії без отримання сухого пайка. Решта членів кафедр прикріплювалася до їдальні з одноразовим харчуванням на день [10, с.10]. Звичайно, що при такому харчовому забезпеченні виконувати складну розумову діяльність було вкрай важко. Значна кількість викладачів не могла собі дозволити відрядження та участь у представницьких наукових заходах і через відсутність належного вбрання. Наприклад, дирекція Сумського педагогічного інституту неодноразово зверталася до На-

родного комісаріату торгівлі з проханням виділити промислові товари, щоб забезпечити своїх співробітників одягом та взуттям [10, с.13].

В цілому, на противагу фізико-математичним та природничим наукам, гуманітарні у педагогічних інститутах не створили власні бази у вигляді лабораторій з вивчення історії, археології, етнографії. Це знижувало рівень наукових досліджень та заважало зміцненню матеріальної бази для їх проведення. Не проводилися кафедрами історії педагогічних інститутів і госпрозрахункові дослідження. Наявність госпрозрахункових договорів давало можливість мати значну фінансову підтримку, закупляти необхідну літературу, направляти у наукові відрядження співробітників, організувати конференції і навіть виплачувати надбавки у заробітній платі.

Отже, аналіз матеріальних, фінансових та побутових чинників науково-дослідницької роботи у педагогічних інститутах України у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. дозволив розкрити стан забезпечення літературою історичних кабінетів і бібліотек, з'ясувати рівень фінансування наукової діяльності, встановити причини, які впливали на бюджет часу наукової роботи викладачів-істориків, схарактеризувати життєвий рівень педагогічної інтелігенції, дослідити поліграфічні можливості для оприлюднення результатів наукової праці. Усе це допомагає сформулювати уявлення про умови розвитку історичної науки у педагогічних інститутах України протягом досліджуваного періоду. Подальшого вивчення потребують питання впливу політичних та ідеологічних чинників на науково-дослідницьку діяльність істориків у педагогічних інститутах.

Список використаних джерел

1. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
2. Буряк С. А. Історична освіта в педагогічних вузах Української РСР (1943-1956 рр.): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 200 с.
3. Державний архів Харківської області Ф.Р.-4293. Оп.2. Спр.634 Стенограмма совещаний преподавателей, работающих над докторскими диссертациями, 1955, 100 арк.
4. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині XX ст. (1945–2000 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 250 с.
5. Курило В. С. Освіта та педагогічна дука Східноукраїнського регіону у XX столітті. Луганськ: ЛДПУ, 2000. 460 с.
6. Лук'яненко О. В. Повсякдення колективів педагогічних вишів радянської України кінця 1920-х – початку 1950-х років: історико-культурологічний вимір: Дис. докт. іст. наук: 07.00.01 / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Черкаси, 2019. 630 с.
7. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40 – 50-ті рр. XX ст.). Чернівці: Рута, 2002. 463 с.

8. Прохоренко О. А. Повсякденне життя науково-педагогічної інтелігенції України в другій половині 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст.: Автореф. Дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 20 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України) Ф.166. Оп.15. Спр.33 Доповідні записки та листування про хід відновлення навчання в Київському університеті та Київському педагогічному інституті після закінчення німецької окупації, 1944/45 навчальний рік, 83 арк.
10. ЦДАВО України Ф.166. Оп.15. Спр.34 Доповідні записки та листування з питань відновлення навчання у Сумському педагогічному інституті після німецької-фашистської окупації, 1944/45 навчальний рік, 47 арк.
11. ЦДАВО України Ф.166. Оп.15. Спр.89 Зведений річний звіт про роботу педагогічних інститутів за 1944/45 навчальний рік, 77 арк.
12. ЦДАВО України Ф.166. Оп.15. Спр.96 Річний звіт про роботу Сталінського педагогічного інституту за 1944/45 навчальний рік, 65 арк.
13. ЦДАВО України Ф.166. Оп.15. Спр.307 Отчет Киевского педагогического института за 1946/47 учебный год, 213 арк.
14. ЦДАВО України Ф.166. Оп.15. Спр.442 Річний звіт про роботу Вінницького педагогічного і учительського інститутів за 1947/48 навчальний рік, 54 арк.
15. ЦДАВО України Ф.166. Оп.15. Спр.443 Річний звіт про роботу Ворошиловградського педагогічного інститутів за 1947/48 навчальний рік, 111 арк.
16. ЦДАВО України Ф.166. Оп.15. Спр. 955. Плани науково-дослідної роботи педагогічних вузів на 1951 р., 286 арк.
17. Шаповал Ю. І. Україна 20 – 50-х років: сторінки ненаписаної історії. Київ: Наукова думка, 1993. 351 с.

References

1. Baran V. K., Danylenko V. M. *Ukrayina v umovakh systemnoy kryzy (1946-1980-i rr.)*. Kyiv: Vydavnychyy dim «Alternatyvy», 1999. 304 s.
2. Buryak S. A. *Istorychna osvita v pedahohichnykh vuzakh Ukrayinskoyi RSR (1943-1956 rr.)*: Dys. kand. ist. nauk: 07.00.01 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2015. 200 s.
3. Ковпак Л. В. *Sotsialno-pobutovi umovy zhyttya naselennya Ukrayiny v druhiy polovyni KHKH st. (1945–2000 rr.)*. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2003. 250 s.
4. Kurylo V. S. *Osvita ta pedahohichna duka Skhidnoukrayinskoho rehionu u KHKH stolitti*. Luhansk: LDPU, 2000. 460 s.
5. Lukanenko O. V. *Povsyakdennya kolektyviv pedahohichnykh vyshiv radyanskoyi Ukrayiny kintsya 1920-kh – pochatku 1950-kh rokiv: istoryko-kulturolohichnyy vymir*: Dys.... dokt. ist. nauk: 07.00.01 / Cherkaskyy nats. un-t im. B. Khmelnytskoho, Cherkasy, 2019. 630 s.
6. Marusyk T. V. *Zakhidnoukrayinska humanitarna intelihentsiya: realiyi zhyttya ta diyalnosti (40 – 50-ti rr. KHKH st.)*. Chernivtsi: Ruta, 2002. 463 s.
7. Prokhorenko O. A. *Povsyakdenne zhyttya naukovo-pedahohichnoyi intelihentsiyi Ukrayiny v druhiy polovyni 40-kh – pershiy polovyni 50-kh rr. KHKH st.*: Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2008. 20 s.
8. Shapoval Y. I. *Ukrayina 20 – 50-kh rokiv: storinky nenapysanoyi istoriyi*. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 351 s.

Владимир Бугрий. Условия научно-исследовательской работы преподавателей кафедр истории педагогических институтов Украины в первые послевоенные годы (вторая половина 40-х – начало 50-х гг. ХХ ст.)

На основе архивных источников охарактеризованы материальные, финансовые и бытовые факторы, которые в комплексе формировали условия научно-исследовательской работы преподавателей кафедр истории педагогических институтов Украины во второй половине 40-х – начале 50-х гг. ХХ ст. Раскрыто состояние обеспечения литературой исторических кабинетов и библиотек, выяснен уровень финансирования научной деятельности. Установлены причины, которые влияли на бюджет времени научной работы преподавателей-историков, исследованы полиграфические возможности для обнародования результатов научной работы.

Ключевые слова: педагогические институты Украины, научно-исследовательская работа, кафедры истории, преподаватели-историки.

Volodymyr Bugrii. Conditions of research work of teachers of Departments of History of Pedagogical Institutes of Ukraine in the first postwar years (the second half of the 1940s - the beginning of the 1950s. xx century)

On the basis of archival sources material, financial and household factors are characterized. They formed the conditions for the research work of teachers of the departments of history of pedagogical institutes of Ukraine. The state of providing the scientific literature of historical offices and libraries is revealed. It was found that the proper conditions for work in the history rooms and libraries of pedagogical institutes were created only at the Kyiv Pedagogical Institute. In provincial pedagogical institutes, the situation with the scientific literature seemed much worse. To overcome the problems with the scientific literature, the state began to allocate some funds for the purchase of domestic and foreign publications.

The level of funding for scientific activities has been clarified. It is established that the focus of attention of the Directorate of the Pedagogical Institutes of Ukraine was primarily the educational process and work on the restoration of the destroyed material base. Funds for business trips were not enough. Funds were not enough even to secure approved research plans

The reasons which influenced the budget of time of scientific work of teachers-historians were determined. The major impediments to the scientific work of the teachers of the departments of the history of pedagogical institutes were their heavy workload of teaching and community work.

Typographic possibilities for printing the results of scientific work are investigated. Most pedagogical institutes were found to lack their own printing facilities. Delay with the printing of monographs, articles, abstracts meant the transfer of dissertations to a later date. The pathetic material status of teachers of pedagogical institutes also had a negative impact on scientific activity.

There were no laboratories for the study of history, archeology, and ethnography in pedagogical institutes. This reduced the level of research and prevented the strengthening of the material base. The departments of history of pedagogical institutes and self-calculated researches were not conducted. The conducted research helps to form an understanding of the conditions of development of historical science in pedagogical institutes.

Keywords: pedagogical institutes of Ukraine, research work, departments of history, teachers-historians.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-78-83

УДК 343.17:94(477-074)"1941/1944"

АЛІНА ІВАНЕНКО

*Кандидат історичних наук, доцент кафедри правових дисциплін
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
e-mail: alina.a.ivanenko@gmail.com*

НОРМАТИВНИЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СУПРОВІД РОБОТИ МІСЦЕВИХ ЦИВІЛЬНИХ ТА КРИМІНАЛЬНИХ СУДІВ В РАЙХСКОМІСАРІАТ «УКРАЇНА» (1941 – 1943 РР.)

Важливе місце окупаційної політики відіграла система місцевих цивільних та кримінальних судів, які постали в середині 1942 р. Нормативна правотворчість окупаційної адміністрації РКУ у галузі створення системи цивільного та кримінального судочинства передбачала створення нормативних актів вищого та місцевого (локального) рівнів. За невеликим виключенням, нормативні локальні акти не досить компетентно деталізували конкретні приписи статей постанов райхс-комісара. Особливістю нормативних актів усіх рівнів, а особливо керівників генеральних округ «Житомир», «Волинь та Поділля» був їх вкрай незадовільний переклад з німецької українською мовою. Тому, одним із завдань представників центральної і регіональної окупаційної адміністрації РКУ, які відповідали за створення системи місцевого судочинства, мало постати тлумачення текстів відповідних нормативних актів.

Ключові слова: Райхскомісаріат «Україна», нормативний акт, генеральна округа, суд.

Друга світова війна та період нацистської окупації України стали періодом нещадного нацистського соціального експериментаторства, перетворення місцевого суспільства на суб'єкт викачування сировинних та людських ресурсів. Водночас, задля досягнення мети та завдань окупації, упокорення та нейтралізації учасників руху опору німецькій адміністрації довелося йти на створення певної видимості законності та правопорядку. Важливе місце у цьому сегменті окупаційної політики відіграла система місцевих цивільних та кримінальних судів, які постали в середині 1942 р. Центральне керівництво Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ) спроміглося видати із цього приводу декілька цілісних нормативно-правових актів, які і врегульовували цю сферу функціонування місцевого соціуму.

Окупаційна тематика вже перетворилася на центральний предмет досліджень сучасних вітчизняних істориків. Так, окремі аспекти функціонування місцевих судових установ в РКУ висвітлені в окремих публікаціях О. Гончаренка [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], М. Куницького [13] та Ю. Левченка [14]. Але ці автори, здебільшого, вивчали порядок створення та службові повноваження місцевих судів. У їх працях використовуються переважно нормативні акти центральних відомств РКУ. А от нормативна правотворчість регіональних

адміністративних формувань РКУ репрезентованих генеральними комісаріатами, фактично залишилася поза полем їх зору. Це і є предметом даного дослідження.

Нацистськими керманічами Третього Райху, при формуванні окупаційної системи управління в Україні було створено РКУ та генеральні комісаріати. РКУ репрезентував центральну владу окупаційної адміністрації, а генеральні комісаріати були регіональними відомствами. Суто територіально до їх складу входило по декілька колишніх радянських областей. Місцевим органом німецької влади слід вважати гебітскомісаріати, які включали декілька (зазвичай 2 – 3) колишніх радянських районів.

У своїй нормативній практиці очільник РКУ – Е. Кох мав виконувати директивні вказівки вищого політичного керівництва країни щодо створення системи окупаційного адміністрування. Безпосередньо ж він виконував розпорядження та постанови, які виходили з надр Райхсміністерства східних окупованих територій. Керівником останнього був А. Розенберг. Ні особисті, ні службові стосунки між ними не склались. Фактично вони, як особисто, так і суто службово перебували в стані затяжного конфлікту, причиною якого було різне бачення конкретних форм і засобів втілення окупаційної політики. Але, суто

формально Е. Кох мав виконувати ті нормативно-правові акти, які надходили в РКУ від Райхсміністерства східних окупованих територій.

На виконання нормативно-правових актів Райхсміністерства східних окупованих територій керівник РКУ приймав власні постанови та розпорядження, які й направлялися в генеральні комісаріати, а вже звідти в гебітскомісаріати. Останні ж, мали право лише їх виконувати, видаючи локальні нормативні акти. Надто важливі документи в обов'язковому порядку друкувалися у спеціальних збірниках нормативно-правових актів. Генеральні комісари одержували їх від апарату РКУ, конкретизували їх відповідно до власного адміністративного округу і також офіційно публікували в спеціальних збірниках.

Звісно, що із виданням керівництвом РКУ постанов про створення цивільних та кримінальних судів мала застосовуватися аналогічна практика. Ми маємо на увазі постанову керівника РКУ від 15 березня 1942 р. «Про підсудність і судове переведення в цивільних справах місцевого населення» та постанову райхскомісара від 8 травня 1942 р. «Про покарання за легку провину та непослух в області Райхскомісара на Україні» [11, арк. 1 – 25].

Особливістю окупаційної нормативної правотворчості було наділення генеральних комісаріатів широкими можливостями деталізації приписів вищих за статусом органів влади центрального апарату цивільної адміністрації РКУ. Характерно, що частина генеральних комісарів видавала їх у залежності від особистого бачення ситуації, звертаючи увагу на ті чи інші приписи статей, одержаних від райхскомісара нормативно-правових актів, не порушуючи їх основоположні принципи та конкретні, директивні вказівки.

Так, генеральний комісар округу «Житомир» на виконання відповідної постанови райхскомісара 10 липня 1942 р. видав підзаконний акт під назвою «Попередні директиви про виконання розпорядження відносно покарання про легкі провину та порушення в області Райхскомісара України від 8 травня 1942 р.». Прийнятий документ деталізував постанову райхскомісара та був опублікований в офіційних збірниках розпоря-

жень та постанов генерального комісара [9, арк. 21 – 23].

Керівник генеральної округи «Житомир» сформулював вимоги до кандидатів на посади кримінальних суддів. Вони повинні були мати юридичну освіту та постійно мешкати на території округи. Із їх числа призначалися головні, додаткові та почесні судді, які й розподілялися по гебітскомісаріатах, районах, волостях та частинах міст.

Гебітскомісари зобов'язувалися провести ретельний відбір кандидатів на посади суддів. Вони повинні були мати не лише юридичну освіту, а й за своїми особистісними якостями, політичними переконаннями могли зайняти відповідні посади. Місцеві німецькі керівники мали переконатися у тому, що ці особи «давали б запоруку, що вони увесь час діятимуть на засадах німецької влади». Перед ними ставилася вимога: звертати увагу на національність майбутніх суддів. Звісно, що вони повинні були бути німцями, але в разі відсутності таких осіб, перевага надавалася українцям. Право на відкликання судді мав не лише генеральний комісар, а й гебітскомісар, якщо він вважав це необхідним. Але гебітскомісар звільняв суддю лише попередньо, остаточне ж рішення було за генеральним комісаром.

У разі, якщо на погляд кримінального судді справа, яку він розглядав виходила за межі його компетенції, він мав звернутися до гебітскомісара, який у свою передавав її на розгляд прокуратури або ж німецького суду.

Особлива увага у цьому документі була приділена вирокам, які ухвалювали кримінальні судді. Генеральний комісар зобов'язував суддів направляти їх гебітскомісарам. Лише після відповідної правової санкції гебітскомісарів вироки вступали у законну силу.

Широкими правами наділялася і прокуратура, яка могла у будь-який час ще до оголошення вироку витребувати у своє розпорядження справу, яка перебувала на розгляді у кримінальному суді [9, арк. 25, 26].

У інших генеральних комісаріатах, на виконання постанови райхскомісара також приймалися підзаконні акти, але їх зміст був іншим. Так, керівник генеральної округи «Волинь та Поділля» видаючи власні вказівки

щодо виконання постанови райхскомісара звернув увагу на інші, на наш погляд дріб'язкові, статті цього нормативного акту і деталізував інші його приписи.

Особлива увага у цій генеральній окрузі зверталася на проведення досудового слідства. У цій царині особливими повноваженнями наділялись гебітскомісари або наділені відповідними повноваженнями інші органи слідства. Лише в поодиноких випадках гебітскомісар міг дозволити кримінальному судді самостійно проводити слідство.

Встановлювався і особливий контроль за тими кримінальними справами, суб'єкти якого виправдовувалися або ж суддя вважав, що у діях обвинуваченого були відсутні ознаки злочину. У цьому випадку він зобов'язувався звернутися до гебітскомісара з відповідними матеріалами.

Інші ж положення, які деталізувалися у підзаконному акті генерального комісара округи «Волинь та Поділля» мали суто технічний характер [8, арк. 6]. Так, справу мав розглядати той суддя, на території діяльності якого було скоєно злочин, мешкав винний або його було затримано. У сумнівних випадках місцеву приналежність справи вирішував контролюючий німецький орган.

Судовий розгляд відбувався українською мовою, за потреби суддя міг допустити допит на іншій мові задля зручності. Обвинуваченому, за умови не знання української мови, мали забезпечити переклад.

Кримінальний суддя призначав дату слухання справи, а обвинувачений мав з'явитись до судді, не менше, ніж за три дні до слухання, про що він попереджався окремо. За потреби викликались свідки та експерти. У простих та термінових випадках суддя мав право проводити вирішення справи на місці, у пришвидшеному порядку [8, арк. 4 – 4 зв.]. У разі, якщо особа не прибула на судові засідання після виклику, то суддя мав право звернутись до гебітскомісара про її привід або затримання.

На початку судового засідання суддя вислуховував свідчення обвинуваченого, згодом свідків та експертів, яким пред'являлись речові докази. Обвинуваченому в останню чергу надавали можливість висловитись із приводу зазначених доказів. Після цього суд-

дею виносилось вмотивоване рішення. Основним засобом фіксації перебігу судового розгляду справи був протокол судового засідання, у якому мали зазначатись покази свідків, експертів та обвинуваченого та рішення судді.

Суддя мав право присуджувати покарання передбачене виключно законом. Міра кримінального покарання мала відповідати тяжкості вчиненого злочину. Для письмового оформлення оголошеного вироку надавалося три доби. У вирокі обов'язково вказувалась норма закону, на основі якої було оголошено вирок та визначено міру кримінального покарання [8, арк. 4 зв. – 5 зв.].

Загалом, підзаконний акт генерального комісаріату «Волинь та Поділля», яким вводився в дію нормативний акт райхскомісаріату мав досить технічний характер, а вибірково постатейна його деталізація мала дріб'язковий вигляд. Нами виявлено, що саме у цьому генеральному комісаріаті офіційні переклади нормативних документів на українську мову не відповідали німецьким оригіналам. Так, у прикінцевих положеннях нормативного документу райхскомісара, зазначалося, що положення про українських шефенів та порядок проведення відповідного судочинства буде видано адміністративним порядком [12, арк. 4]. А от із перекладів фахівців генерального комісаріату виходило, що генеральні комісари мали право в адміністративному випадку видавати власні приписи з цього приводу [8, арк. 5].

Зазначимо, що подібних випадків було немало. Один і той же нормативний акт центральних і регіональних відомств РКУ міг бути перекладений із різним, а інколи і взагалі незрозумілим змістом. Але суттєвого спливу на ситуацію із повноваженнями кримінальних суддів це не мало. Німецькі фахівці з юридичних відділів генеральних комісаріатів, які керували роботою кримінальних та цивільних суддів, розуміли рідну мову і з часом помилки виправлялися. Якими б не були переклади німецьких нормативно-правових актів, усі рішення суддів ретельно перевірялися і, в разі необхідності, переглядалися або ж взагалі відмінялися. Нами наведено цей випадок для того щоб унаочнити якість кадрів, які працювали в окупаційному апараті влади.

У генеральному комісаріаті «Київ» ситуація з конкретизацією постанови райхскомісара суттєво відрізнялася від інших регіонів, і потрібно відзначити була виконана досить професійно. Так, 1 вересня 1942 р. генеральним комісаром округу «Київ» було видано «Загальну інструкцію для шефенів Київського генерального округу», відомий також під назвою «Циркуляр шефенам генерального округу Київ». За своїм безпосереднім змістом це були майже ідентичні документи, і лише особливості їх тогочасного перекладу певним чином лише коригували один одного. Але по суті деталізації статей постанови райхскомісара вони були однаковими.

Документи досить детально деталізували роботу кримінальних суддів, процесуальні дії, порядок оформлення справи та окремих документів в ній. Фактично працівники юридичного відділу генерального комісаріату, максимально застосовуючи місцеві умови прокоментували практично всі приписи статей постанови райхскомісара. У ньому віддаються конкретні вказівки німецьким управлінцям у гебітскомісаріатах. У документі містяться і зразки суто процесуальних документів кримінального судочинства – зразки протоколів судових засідань та оформлення відповідних вироків [10, арк. 1 – 7].

У нормативному акті генерального комісаріату вказувалися й конкретні установи, до яких направляли засуджених у кримінальних справах. На прикладі Київського округу можна показати систему установ, до яких направлялись копії вироків для виконання. У гебітскомісаріатах «Біла Церква», «Сміла», «Звенигородка» та «Тараща», за умови винесення вироку про покарання у вигляді позбавлення волі строком до 3 місяців, ці документи направлялися в гебітскомісаріат. У гебітскомісаріаті «Умань», за умови винесення вироку про покарання у вигляді позбавлення волі строком до одного року – документи направлялися до німецької тюрми. У окремих випадках, – зазначалося в інструкції для шефенів, – вирок про позбавлення волі надсилались до німецького карального органу в Києві за адресою вул. Дегтярівська 8, оскільки для областей розташованих на лівому боці Дніпра ще не були видані із цього приводу спеціальні розпорядження [10, арк. 3].

Остання обставина вказує на те, що формування адміністративних меж генерального округу тривало, адже, лівобережні області України лише з вересня 1942 р. передавалися із ВЗО у відання цивільної адміністрації РКУ.

Як видно зі змісту цього нормативно-правового акту, у генеральному комісаріаті передбачалась можливість створення спільних камер шліхтерів-шефенів. В усякому разі у ньому зазначалося, що технічний персонал камер шліфенів, як правило, обслуговує і камери шефенів [10, арк. 1]. Цілком очевидно, що це пов'язувалося із відсутністю достатньої кількості кваліфікованих кадрів.

Єдиною ознакою, яка відрізняла підзаконний акт генерального комісаріату від оригінального тексту постанови райхскомісара – мова судочинства. За актом райхскомісара нею мала бути українська мова, але генеральний комісар вирішив, що якщо суддя володів іншою мовою, то нею він і міг провадити судочинство. Цілком це було пов'язано, як із нестачею суто професійних юридичних кадрів, так і не володіння частиною претендентів на зайняття посад суддів українською мовою.

Отже, нормативна правотворчість окупаційної адміністрації РКУ у галузі створення системи цивільного та кримінального судочинства передбачала створення нормативних актів вищого та місцевого (локального) рівнів. Вищу юридичну силу отримували нормативні акти, прийняті центральним апаратом РКУ. Нормативні акти, прийняті генеральними комісаріатами одержували статус підзаконних актів.

За невеликим виключенням, нормативні акти генеральних комісарів не досить компетентно деталізували конкретні приписи статей постанов райхскомісара. Переважно у нормативних актах генеральних комісарів суто технічно деталізувалися приписи райхскомісара. Інші ж приписи нормативних актів райхскомісара дослівно повторялися.

Єдиним, виявленим нами випадком професійного підходу до створення підзаконних актів стали документи прийняті керівником генеральної округи «Київ», у яких нормативні приписи постанов райхскомісара не лише деталізувалися, а й наводилися приклади протоколів судових засідань, тексти вироків тощо. У нормативних актах генерального

комісара округи «Київ» називалися і конкретні їх виконавці, якими, звісно, виступали гебітскомісари.

Особливістю нормативних актів усіх рівнів, а особливо керівників генеральних округ «Житомир», «Волинь та Поділля» був їх вкрай незадовільний переклад з німецької українською мовою. Подекуди, конкретні

правові приписи нормативних актів, навіть надрукованих у офіційних збірниках документів досить важко зрозуміти. Тому, одним із завдань тих представників центральної і регіональної окупаційної адміністрації РКУ, які відповідали за створення системи місцевого судочинства, мало постати тлумачення текстів відповідних нормативних актів.

Список використаних джерел

1. Гончаренко О. Інститут шлюбу в системі сімейного законодавства окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна»: аналіз нормативно-правової бази (1941-1944 рр.). Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 22. Переяслав-Хмельницький, 2009. 308 с.
2. Гончаренко О. Кримінальне право як засіб регулювання поведінки місцевого населення Рейхскомісаріату «Україна»: огляд нормативної бази та судової практики (1941 – 1944 рр.). Наукові записки з української історії: Збірник наукових праць. Вип. 23. Переяслав-Хмельницький, 2009. 291 с.
3. Гончаренко О. Проблеми функціонування місцевих судових установ Райхскомісаріату «Україна» в 1941 – 1944 рр.: сучасна вітчизняна історіографія. Наукові записки з української історії. Збірник наукових праць. Вип. 35. Переяслав – Хмельницький, 2014. С. 195 – 201.
4. Гончаренко О. Судова та управлінсько-розпорядча практика установ окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна» у сфері припинення сімейних правовідносин (1941-1944 рр.). Часопис української історії. Київ, 2009. Вип. 16. 118 с.
5. Гончаренко О. Українські мирові суди в системі органів правосуддя гітлерівського окупаційного апарату влади Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура, службова компетенція та основний зміст діяльності (1941 – 1944 рр.). Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. Випуск № 202. Частина II. Черкаси, 2011. 151 с.
6. Гончаренко О. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941 – 1944 рр.): монографія. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 600 с.
7. Гончаренко О., Куницький М., Лисенко О. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941 – 1944 рр. / НАН України. Ін-т історії України. К., 2014. 151 с.
8. Державний архів Волинської області, Ф. Р-71. Оп. 1. Спр. 492. 48 арк.
9. Державний архів Житомирської області, Ф.Р-1150. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 21 – 23.
10. Державний архів Київської області, Ф. Р-2302. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3.
11. Державний архів Полтавської області, Ф. Р-8676. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 1 – 25.
12. Державний архів Полтавської області, Ф. Р-8676. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 4.
13. Куницький М. Соціально – правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.): монографія. К.: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.
14. Левченко Ю. Судовий апарат німецьких адміністративно-територіальних одиниць України за роки окупації: 1941 – 1944 рр. Вісник академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України. Науковий збірник. Серія: Політика, історія, культура. 4 (60), 2011. С. 115-120.

References

1. Honcharenko O. (2009), Instytut shliubu v systemi simeinoho zakonodavstva okupatsiinoi administratsii Reichskomissariatu «Ukraine»: analiz normatyvno-pravovoi bazy (1941-1944 rr.). [The Institute of Marriage in the Family Legislation System of the Occupation Administration of the Reich Commissariat of Ukraine: An Analysis of the Legal Framework (1941-1944).] Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei. Scientific Notes on Ukrainian History: Collection of Scientific Articles. Vyp. 22. s. 181-187. .
2. Honcharenko O. (2009). Kryminalne pravo yak zasib rehuliuвання povedinky mistsevoho naseleння Reichskomissariatu «Ukraine»: ohliad normatyvnoi bazy ta sudovoi praktyky (1941 – 1944 rr.). [Criminal law as a means of regulating the behavior of the local population of the Reichskommissariat «Ukraine»: review of the regulatory framework and jurisprudence (1941-1944 rr.)]. Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh prats. – Scientific notes on Ukrainian history: Collection of scientific works. Pereiaslav-Khmelnytskyi. 23, 120–126 [in Ukrainian].
3. Honcharenko O. (2014), Problemy funktsionuvannya mistsevykh sudovykh ustanov Raikhskomissariatu «Ukraine» v 1941 – 1944 rr.: suchasna vitchyzniana istoriografii. [Problems of functioning of local judicial institutions of the Reich Commissariat "Ukraine" in 1941 - 1944: contemporary domestic historiography]. - Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii. Zbirnyk naukovykh prats – Scientific notes on Ukrainian history. Collection of scientific works. 35, 195 – 201. [in Ukrainian].
4. Honcharenko, O. (2009). Sudova ta upravlinsko-rozporiadcha praktyka ustanov okupatsiinoi administratsii Reichskomissariatu «Ukraine» u sferi pryypynennia simeinykh pravovidnosyn (1941 – 1944 rr.) [Judiciary and administrative practice of institutions of the occupation administration of the Reichskommissariat «Ukraine» in the sphere of the termination of family ties (1941 – 1944 rr.)]. Chasopys ukrainskoi istorii – A journal of Ukrainian history. 16. 59 – 64 [in Ukrainian].
5. Honcharenko O. (2011). Ukrainski myrovi sudy v systemi orhaniv pravosuddia hitlerivskoho okupatsiinoho aparatu vlady Raikhskomissariatu «Ukraine»: orhanizatsiina struktura, sluzhbova kompetentsiia ta osnovnyi zmist diialnosti (1941 – 1944 rr.) [Ukrainian peace courts in the system of justice bodies of the Nazi occupation apparatus of power of the Reichskommissariat «Ukraine»: organizational structure, service competence and main content of activity (1941 – 1944 rr.)]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky – Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical Sciences. Cherkasy. 202. II. 36 – 41 [in Ukrainian].

6. Honcharenko O. (2011), Funktsionuvannia okupatsiinoi administratsii Raikhskomisariatu «Ukraina» upravlinsko-rozporiadchi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty (1941 – 1944 rr.) (Functioning of the occupational administration of the Reichskommissariat "Ukraine": administrative and administrative and organizational-legal aspects (1941 - 1944)): monohrafiia. K.: NPU imeni M.P.Drahomanova. 600 s.
7. Honcharenko O., Kunytskyi M., Lysenko O. (2014), Systema orhaniv mistsevoho upravlinnia na terytorii raikhskomisariatu «Ukraina» ta «viiskovoi zony» (The system of local government bodies on the territory of the Rayhskommissariat "Ukraine" and "military zone" 1941 – 1944 rr.). Kyiv, 151 s. [in Ukrainian]/
8. The State Archives of Volyn Region, F. R-71. Op. 1. Ref. 492. 48 sheets.
9. State Archives of Zhytomyr Region, FR-1150. Op. 1. Ref. 3. Ark. 21 - 23.
10. State archive of Kyiv region, F. R-2302. Op. 1. Ref. 1. Ark. 3.
11. State Archives of Poltava Region t, F. R-8676. Op. 2. Ref. 5. Ark. 1 - 25.
12. State Archives of Poltava Region, F. R-8676. Op. 2. Ref. 6. Ark. 4.
13. Kunytskyi M. (2014), Sotsialno – pravovy status mistsevoho naseleння Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941 – 1944 rr.) (Socio-legal status of the local population of the Reichskommissariat "Ukraine" (1941 - 1944)): monohrafiia. K.: PP «NVTs «Profi», 564 s.
14. Levchenko, Yu. (2011). The judicial apparatus of the German administrative-territorial units of Ukraine for the years of occupation 1941–1944 rr. Visnyk akademii pratsi i sotsialnykh vidnosyn federatsii profspilok Ukrainy. Naukovyi zbirnyk.– Herald of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine. Scientific collection). 4 (60). 115–120. [in Ukrainian].

Аліна Іваненко. Нормативное и организационно-правовое сопровождение работы местных гражданских и уголовных судов в Райхскомисариат «Украина» (1941 - 1943 гг.)

Важное место оккупационной политики имела система местных гражданских и уголовных судов, организованных в середине 1942 г. Нормативное правотворчество оккупационной администрации РКУ в области создания системы гражданского и уголовного судопроизводства предусматривала создание нормативных актов высшего и местного уровней. За небольшим исключением, локальные нормативные акты недостаточно компетентно детализировали конкретные предписания статей постановлений райхскомиссара. Особенностью нормативных актов всех уровней, особенно руководителей генеральных округ «Житомир», «Волынь и Подолье» был их крайне неудовлетворительный перевод с немецкого на украинский язык. Поэтому, одной из задач представителей центральной и региональной оккупационной администрации РКУ, которые отвечали за создание системы местного судопроизводства, должен было быть толкование текстов соответствующих нормативных актов.

Ключевые слова: Райхскомисариат «Украина», нормативный акт, генеральная округа, суд.

Alina Ivanenko. Normative, organization and legal support for the local civil and criminal courts in Reichcommissariat "Ukraine" (1941-1943)

World War II and the period of Nazi occupation of Ukraine became the period of severe Nazi social experimentation, the transformation of local society into the subject of pumping of raw materials and human resources. At the same time, in order to achieve the goal and objectives of the occupation, humiliation and neutralization of the resistance movement participants, the German administration had to create a certain appearance of law and order. An important role in this segment of occupation policy was played by the system of local civil and criminal courts that arose in mid-1942. The central government of the Reichcommissariat "Ukraine" succeeded in issuing several completed legal acts that regulated this sphere of functioning of the local society. Occupation topic has already become the central subject of research of contemporary Ukrainian historians. Thus, some aspects of local judicial institutions functioning in the RCU are covered in publications of O. Goncharenko, M. Kunitsky, and Y. Levchenko. But the legal lawmaking of the regional administrative units of the RCU, represented by the general commissariats, has actually remained out of their scientific attention. This is the subject of following study.

The lawmaking process of the occupation administration of the RCU in the field of creating a system of civil and criminal justice envisaged the creation of normative acts of primary and regional (local) levels. The normative acts, adopted by the central department of the RCU, received the highest legal status. Normative acts adopted by the general commissariats received the status of sub-legal acts.

With a few exceptions, the regulations of the general commissioners did not detail competently the specific provisions of the articles of the Reichcommissioner. Mainly, normative acts of the general commissioners contained technical details to the regulations of the Reichcommissioner. Other prescriptions of the Reichcommissar normative acts were simply repeated. The peculiarity of the normative acts of all levels, and especially of the heads of the general districts of "Zhytomyr", "Volyn and Podillya", was their extremely unsatisfactory translation from German into Ukrainian.

Some specific legal instructions of normative acts, even those published in the official collections of documents, are difficult to understand. Therefore, one of the tasks of those representatives of the central and regional occupation administration of the RCU, who were responsible for creating the system of local justice, was to interpret the texts of the necessary normative acts.

Keywords: Reichcommissariat "Ukraine", normative act, general district, court.

Розділ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-84-89

УДК 008+94 (4)+27

НАДІЯ РИЖЕВА

*Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та археології,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна
e-mail: Ryzheva.nadiya@gmail.com*

ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ ЗА ДУХОВНОЮ ПАРАДИГМОЮ

Автором статті проаналізовано найважливіші етапи становлення й розвитку західноєвропейської духовно-культурної парадигми. Акцентовано увагу на ролі християнських цінностей у формуванні європейської цивілізації. Обґрунтовано значення релігійних норм у процесі створення духовних алгоритмів світського типу. Комплексний аналіз впливу християнства на соціум виявляє як об'єктивну зумовленість виникнення релігійних ідей в історії, так і зворотний вплив християнських цінностей на світське життя.

Ключові слова: історична ретроспекція, духовно-релігійна культура, західноєвропейська цивілізація, світська культура.

Період кінця ХХ – початку ХХІ ст. позначений інтенсивним поверненням духовно-релігійного контексту в суспільно-політичне життя України. Нині сформований комплексний науково-історичний фундамент, магістральним алгоритмом якого стало твердження, що духовний стан народу в ту чи іншу добу багато в чому визначає його долю. Одним із найважливіших компонентів при цьому є релігійне життя суспільства, дослідження якого уявляється необхідною умовою цілісного сприйняття історичного процесу й об'єктивного осмислення переломних моментів історії. Як свідчить історія цивілізації, формування духовно-релігійних систем і наступні їх трансформації призводили не тільки до фундаментальних соціально-економічних і політичних змін, але й потужно впливали на свідомість людини. Найбільш змістовно досягнути характер і масштаби вказаних явищ, оцінити їх наслідки, на наш погляд, можливо лише за умови комплексного аналізу європейського духовно-релігійного дискурсу на базисних основах історичних реалій визначених періодів.

У дослідженнях з історії, філософії, соціології й інших галузей наукового знання – Є. Бортнікової, П. Буайе, О. Горбача, К. Кузнецової, М. Паращевіна, Л. Теліженко, Ю. Ткачука – висвітлено специфіку релігії як автономної історико-культурної системи з власними закономірностями [3, 4, 5, 7, 9, 11, 12, 13]. Ми, в свою чергу, робимо спробу визначити певні історичні акценти духовно-релігійної парадигми з домінуванням європейського дискурсу.

Релігія і культура нероздільні з історією становлення людства, саме релігія стала одною з найважливіших сторін культури й сприяла її розвитку, вплинувши в подальшому й на прогрес суспільства в цілому.

Світова історія не знає жодного народу чи суспільства без релігії. Більшість археологів та антропологів припускають, що релігія властива людині з моменту появи [4]. Релігійні вірування первісних людей формувалися поступово. Перед тим як релігія стала відносно самостійною духовною сферою людського життя, їй передували довготривалі процеси

формування й розвитку вірувань і безпосередньо пов'язаних із ними ритуалів у межах первісного міфологічного комплексу. Поступово разом із «примітивними», далекими від реальності, уявленнями про навколишнє середовище людина навчилася отримувати все більш ідеальні знання про світ: рослин і тварин, небесні світила, метеорологічні явища тощо. Навколишній світ паралельно впливав і на релігійну сферу життя людини. Накопичувані знання і практичні навички, передаючись від покоління до покоління, утворювали первісний фундамент науки.

У давнині людина не розрізняла релігію і науку. Сучасні дослідники вважають, що на ранній стадії релігія фактично виникла як основа науки, значно вплинувши при цьому на розвиток останньої. Релігійні й наукові уявлення взаємно впливали, доповнювали й допомагали одне одному в процесі історичного розвитку.

За доби античності в релігії здійснено своєрідне поєднання побутово-онтологічного, надприродного й світоглядно-метафізичного. Від практики людського життя в релігійні погляди і вчення ввійшли цінності та правила повсякденності, моральні норми поведінки, через що релігійні уявлення виявилися близькими й зрозумілими людям у їх реальному житті.

Саме в цей період історичного розвитку мислителі давнини звернули увагу на той факт, що релігія, віра в Бога (чи богів) – явище всезагальне. Плутарх указував: «Ти можеш бачити держави без стін, без законів, без монет, без писемності, але ніхто ще не бачив народу без Бога, без молитви, без релігійних вправ і жертв». Цицерон, розвиваючи це твердження, відзначив: «Між людьми немає жодного народу такого дикого і грубого, який не усвідомлював би, що він повинен мати Бога...» [8]. Відповідно, релігія вже на ранньому етапі розвитку людства мала численні прояви. Вона формувала сукупність ідеалів і переконань, що зумовлювали поведінку і спосіб життя спільноти, визначала систему поглядів на світ у цілому й на місце людини в ньому. Крім того, релігія запропонувала певну систему ідей і концептуальних уявлень про світ та про всі духовні процеси в суспільному житті. У єв-

ропейській античності не вбачали відмінності між релігією й політикою. «Вищий» закон у греків і римлян полягав у релігійних правилах, що мали водночас і статус державних законів: законів полісу у греків і законів держави – у римлян. Божества дому і міста (у греків) і боги держави (у римлян) вимагали ритуалів, проведення яких покладалося на все суспільство. Релігійний культ уважався тотожним державному культу. Не існувало практично жодного розмежування між земною світськістю й релігійною сакральністю.

Зміни соціальних умов життєдіяльності природно супроводжувалися модифікацією вірувань та виникненням принципово нових взаємодій між духовно-релігійними системами і структурами державної влади. Первісні вірування й обряди розвитку суспільства покладені в основу світових релігій, які стали головною рушійною силою змін у суспільстві й культурі.

У Європі домінантою духовно-релігійного розвитку стає християнство, яке формує самобутню світову модель відносин із суспільством, державою, культурою й людиною.

Нагадаємо, Константин Великий став першим римським імператором, який усвідомив, що християнство, як духовно-культурний інститут та держава можуть взаємодіяти. У 313 р. видається едикт про віротерпимість, який надавав «християнам і всім іншим повну свободу (*liberampotestatem*) сповідувати ту релігію, яку вважають для себе найліпшою» [1, с. 163]. У 325 р. християнство проголошується офіційною релігією Римсько-їмперії

У добу Середньовіччя з IV–XV ст. християнство виступає формою і проявом світобачення, ціннісних орієнтацій, переконань, пізнавальних ідей і способу життя народів. У сучасній науковій літературі знайшло широке обґрунтування твердження, що в своєму цілісному вигляді християнство є своєрідною формою культури, а отже, – й формою цивілізації

У галузі політичного, ідеологічного та духовного життя європейських народів християнська церква почала відігравати визначальну роль.

Церква стояла на чолі середньовічної раціональності й стала ядром світоглядного інституту організації й раціоналізації соціальних

структур середньовічних соціумів. Релігійні цінності впроваджували в суспільну свідомість домінанту духу над тілом. Система правил і заборон становила нову систему культурних кодів, що формували тілесно-духовну організацію. В історії людства цей імператив виконував соціально-виховну роль. У соціальну практику були запущені складні процеси формування рефлексів, що контролювали біологічну природу людини. Відповідно, середньовіччя стало новою формацією у фізичній і психічній організації соціуму, яка визначила новий історичний тип у взаємозв'язку з домінантою усвідомленості, моральності й етикету над природними інстинктами людини.

Уходження християнства у світову історію супроводжувалося розумінням у широкому сенсі маркера «світськості», тобто протилежності «сакральності», що стало результатом нового бачення світу, виниклого, на перший погляд, як тенденція суперечлива й парадоксальна: секулярність прийшла у світ як дітище теології – християнської теології.

Одною з найпотужніших ідей цього періоду стає уявлення про свободу. Схильність до абсолютизації цінності свободи для захисту гідності людини походить із самобутньої історії західної цивілізації. Перші кроки до розуміння свободи, зокрема в її політичному прояві, виникають ще до розподілу церков. Після поділу 1054 р. християнства на дві основні конфесії – католицизму і православ'я поступово оформилися два підходи: один став домінантним на Заході, а другий переважав на Сході. Власне проблема свободи стала актуальною для всіх церков після того, як християнство набуло статусу державної релігії. Історія поставила перед християнами проблему щодо застосування політичної влади в питаннях віри. Перш за все, йшлося про можливість використання державної влади для захисту й поширення віри.

Саме релігії в середньовічній Європі належить особлива роль у запобіганні й відсічі «натиску» зі «Сходу», а християнство зіграло вирішальну роль в інформаційній боротьбі з іншим «словом». Церква й монастирі створювали своєрідні інтелектуальні анклавні центри навчання й виховання, що акумулювали духовні й наукові дослідження часу.

Підсумком пошуку і протистояння стає формування нової системи цінностей християнського світу, яка з плином часу набуває статусу традиційної. Церква, вийшовши з латентного періоду існування, стала переслідувати свою мету у стосунках зі світською владою і вкладати новий сенс у розуміння завдань держави й державності. Одночасно з цим тривав процес жорсткого протистояння в боротьбі за вплив на інтелектуальний клімат Європи. Держава і церква на певних етапах історії середньовіччя в різких формах виявляли зацікавленість у використанні тих чи інших досягнень духовної культури.

Інтелектуальні пошуки середньовічної доби супроводжувалися зародженням і маніфестацією соціальної самосвідомості, що наперед визначило в майбутньому державно-національні утворення. Цей процес пришвидшується появою гільдій, братств, цехів, заснованих переважно на горизонтальних лініях рівності, а не на попередніх вертикально-деспотичних відносинах феодалів і васалів. Відповідно, новий порядок у відносинах спирався не на священну обітницю васала в підпорядкуванні до господаря, а на більш «демократичний» консенсус між ними.

У XV–XVI ст. розпочинається трансформація «християнського світу». В умовах десакралізації культури християнство допомогло зберегти цивілізаційну парадигму за допомогою Реформації як механізму Відродження на основі структурування і зміцнення початкового комплексу духовно-світоглядних ідей. Із погляду історії європейської цивілізації, Реформацію можна кваліфікувати як певний історико-культурний феномен. Західна цивілізація зіткнулася з новими реаліями, аналогів яким не було протягом попередньої історії. Посилювана роль грошей у суспільстві, прагнення до збагачення, формована на горизонтальних основах рівності модель суспільства, демократичні цінності, поширення ідеалів світської культури, соціальні конфлікти й революції – усе це вимагало осмислення нових реалій із позицій релігії

Реформація поклала початок новому явищу культури, секуляризації – відмові від релігії в усіх сферах суспільного життя (у перекладі з пізнього латинського *secularus* означає

мирський, світський). У період європейської секуляризації спочатку їй піддавалася церковна власність, а потім й релігійні ідеї. Поступово поняття «секуляризація» набуває політичного сенсу.

У листопаді 1789 р., в період Французької революції відбувається радикальна секуляризація, а саме ухвалюється положення, за яким усі церковні цінності переходили у розпорядження «нації». У Німеччині на підставі постанови рейхстагу (від 25 лютого 1825 р.) також відбувалася експропріація цінностей католицької церкви. Німецькі князі підтримали ідеї Реформації а потім і Просвітництва, звужуючи церковну владу та скорочуючи її господарство. Згодом поняття секуляризації набуває ідеолого-політичного спрямування.

Новий час став важливим етапом у розвитку всіх сфер життя західноєвропейського суспільства. У XVI–XIX ст. відбувається становлення світогляду, відмінною рисою якого є світський характер. У Новий час протест проти практики примусовості лунав із боку засновників сучасної філософії, базою якої стали права і свободи людини. У другій половині XVII–XVIII ст. Дж. Локк, І. Кан, А. Сміт та інші виділили основні підходи до визначення сутності громадянського суспільства. Це сприяло в період «Просвіти» остаточному формуванню нової – раціоналістичної культурної парадигми. Основним засобом пізнання і критерієм істини визнавався розум людини, а не «Божественне одкровення».

Духовний код християнської культури, яка асоціювалася тільки з церквою, поступово втрачає свої позиції, що супроводжується не тільки формуванням ідеї свободи поза християнством, але й появою порухів антиклерикального й антихристиянського характеру. Зусиллями «просвічених мислителів» запускалися процеси ліквідації культурного панування католицької церкви в Європі і формувалася більш індивідуалістичний, світський характер Нового часу. Упродовж буржуазних революцій церква втратила своє попереднє місце в соціально-духовній ієрархії.

XX – початок XXI ст. стають періодом інтенсивного розвитку науки і створення можливості альтернативних шляхів становлення ціннісних відносин – не на сакральній, а на секулярній основі. В зазначений період цивілізаційне піднесення спрямоване на забезпе-

чення матеріально-культурного прогресу й соціальної справедливості, стає більш радикальним і дієвим. Воно сягає якісно вищого рівня завдяки використанню досягнень науково-технічних революцій. Сучасна цивілізація, розвиваючись за власними об'єктивними законами, водночас у культурно-ціннісних, духовно-світоглядних проявах набуває різноманітних форм, як релігійних, так і не релігійних, світських, науково-раціональних. Тим не менше історично склалося так, що саме релігія передала науці алгоритм розвитку цивілізації, базові ідеї, механізми їх трансляції та в теперішній час багато в чому становить своєрідний і необхідний інструмент верифікації наукової «істини».

У цілому історію стосунків релігії з соціокультурним універсумом можна розглядати як ряд парадигмальних конструкцій: єдиний релігійно-культурний контент середньовіччя з фрагментами світської культури; трансформаційні акценти місця й ролі християнства в ситуації переходу до домінування світської культури; радикальна зміна місця християнства в культурі Нового часу – перехід від теоцентричної картини світу до домінування антропоцентризму.

В умовах процесів глобалізації початку XXI ст. релігії змушені реагувати на реальні процеси. Сучасні дослідники, аналізуючи глобалізаційні тенденції, звертаються не тільки до економічних процесів, але й до проблем глобальної культури та глобальних цінностей. У фокусі уваги перебувають і релігії, саме вони, протягом багатьох століть, формували ідею глобального.

У такий спосіб, аналіз основних етапів розвитку західноєвропейської культурно-духовної парадигми показав, що християнська концепція духовності відіграє фундаментальну роль у формуванні світського типу духовності. Нині релігія сприймається як фермент культур і цивілізації. Саме в релігіях відбуваються процеси, подібні до глобальних економічних і фінансових тенденцій, що стимулює осмислення глобалізації як комплексного, а не виключно політико-економічного явища. Аналіз впливу християнства на європейський соціум виявляє як об'єктивну зумовленість виникнення релігійних ідей в історії, так і зворотний вплив духовно-релігійних цінностей на світське життя.

Список використаних джерел

1. Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви: В 4-х тт. Москва: Наука, 1994. 510 с.
2. Бондар С.В. Христианские космологические концепции периода Киевской Руси. *Практична філософія*. 2014. № 4. С. 3-10.
3. Бортникова Е.Г. Методологія дослідження функціонування релігії в соціумі (постановка питання). *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014. № 1. С. 194-205.
4. Буайе П. Объясняя религию: Природа религиозного мышления. Пер. с фран. Москва: Альпина нон-фикшн, 2017. 496 с.
5. Горбач О. Християнський аспект формування міжнародних відносин в епоху Середньовіччя. *Українська національна ідея: реальність та перспективи розвитку*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. Випуск 26. С. 9-14.
6. Сьомін С., Кальниш Ю., Петрик В., Остроухов В. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз): монографія. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. 136 с.
7. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – поч. ХХІ століття. Львів: Видво УКУ, 2013. 504 с.
8. Зубов А. Б. История религий. Книга первая: Доисторические и внеисторические религии. Курс лекций. Москва: Планета детей, 1997. 344 с.
9. Кузнецова К. Ю. Концепція «Постсекулярного суспільства» та ствердження необхідності діалогу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Філософія. Філософські перипетії*. Харків, 2015. Випуск 52. С. 95-101.
10. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Луцьк: Терен, 2010. 96 с.
11. Парашевин М. Теория секуляризации в европейском научном дискурсе. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2006. № 2. С. 90-102.
12. Телиженко Л. Христианские ценности в современной науке и образовании. *Релігія та соціум*. 2015. №4 (20). С. 22-29.
13. Ткачук Ю. Взаємодія держави та церкви: концептуалізація сучасних підходів. *Релігія та соціум*. 2012. №1(7). С. 131-140.
14. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. [пер. с англ. Т. Велишеева]. Москва: Изд-во АСТ, 2015. 571 с.
15. Христианство в общественной, политической и духовной жизни Германии в XX веке: Сборник статей российских и немецких историков / отв. ред. К. Кроуфорд, Т. А. Некрасова. Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2017. 307 с.

References

1. Bolotov V.V. Lectures on the history of the ancient church: In 4 vols. Moscow: Science, 1994. 510 p.
2. Bondar S.V. Christian cosmological concepts of the period of Kievan Rus. *Practical philosophy*. 2014. No. 4. P. 3-10.
3. Bortnikova E.G. Methodologies for the study of the functioning of religion in society (formulation of the question). *Philosophy of Science: Traditions and Innovations*. 2014. № 1. S. 194-205.
4. Boye P. Explaining Religion: The Nature of Religious Thinking. Trans. with fran. Moscow: Alpina non-fiqshi, 2017. 496 p.
5. Gorbach O. Christian aspect of the formation of international relations in the Middle Ages. *The Ukrainian National Idea: Realities and Prospects for Development*. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House, 2014. Issue 26. P. 9-14.
6. Semin S., Kalnysh Y., Petrik V., Ostroukhov V. State-church relations: world experience and Ukraine (historical and political analysis): monograph. Kiev: A view of Europe. Univ., 2002. 136 p.
7. Elensky V. The Great Return: Religion in Global Politics and International Relations at the End of the 20th Century XXI century. Lviv: UCU Publishing House, 2013. 504 p.
8. Zubov A.B. History of religions. Book One: Prehistoric and Extraterrestrial Religions. Course of lectures. Moscow: Planet of Children, 1997. 344 p.
9. Kuznetsova K. Yu. The concept of "Post-secular society" and affirmation of the need for dialogue. *Bulletin of the VN Kharkiv National University Karazin. Philosophy. Philosophical vicissitudes*. Kharkiv, 2015. Issue 52. P. 95-101.
10. Lipinski V. Religion and the Church in the History of Ukraine. Lutsk: Teren, 2010. 96 p.
11. Paraschevin M. The theory of secularization in the European scientific discourse. *Sociology: theory, methods, marketing*. 2006. № 2. P. 90-102.
12. L. Telizhenko Christian values in modern science and education. *Religion and society*. 2015. №4 (20). P. 22-29.
13. Tkachuk Y. Interaction of the State and the Church: Conceptualization of Modern Approaches. *Religion and society*. 2012. №1 (7). Pp. 131-140.
14. Huntington S. The clash of civilizations. [trans. with English. T. Velisheva]. Moscow: AST Publishing House, 2015. 571 p.
15. Christianity in the Social, Political and Spiritual Life of Germany in the Twentieth Century: A Collection of Articles by Russian and German Historians / Ans. ed. K. Crawford, T. A. Nekrasov. Moscow; Berlin: Direct Media, 2017. 307 p.

Надежда Рыжева. Проблемы исторического познания цивилизационного наследия на основе духовной парадигмы

Автором статьи анализируются наиболее важные этапы становления и развития западноевропейской культурно-духовной парадигмы. Акцентируется внимание на роли христианских ценностей в формировании европейской цивилизации. Обосновывается значение религиозных норм в процессе создания духовных алгоритмов светского типа. Комплексный анализ влияния христианства на социум выявляет как объективную обусловленность возникновения религиозных идей в истории, так и обратное воздействие христианских ценностей на светскую жизнь.

Ключевые слова: историческая ретроспекция, духовно-религиозная культура, западноевропейская цивилизация, светская культура.

Nadiya Ryzheva. Issues of the Historical Cognition of Civilizational Heritage according to the Spiritual Paradigm

The article analyzes the most important stages in formation and development of the spiritual and cultural paradigm in Western Europe. Formation of both spiritual and religious systems and their subsequent transformations have considerably influenced human consciousness, accompanied by fundamental social, economic, and political changes. The article emphasizes that it is possible to comprehend the nature and scope of these phenomena only provided a comprehensive analysis of European spiritual and religious discourse based on the basic foundations of the historical realities of definite periods.

The role of Christian values in creating European civilization is emphasized. The significance of religious norms in the creation process of spiritual algorithms is substantiated. A comprehensive analysis of the Christianity impact on society reveals both the objective reasons of the religious ideas emergence in history and the reverse influence of Christian values and beliefs on secular culture. The crystallization of historical contacts between religious and secular types of spirituality is accompanied by a change in their positions: secular spirituality becomes a dominant category.

The article emphasizes that in the modern context religion, largely related to traditional values and outlook, responds to the challenges of globalization. Complex historical and scientific retrospection shows that issues of global culture and global values are the focus of attention due to the religious context which stimulates the complex comprehension of globalization rather than only as a political and economic phenomenon. For many centuries it has been the spiritual and religious paradigm that has formed the global idea. Understanding this algorithm helps to comprehend spiritual and religious values as an enzyme of cultural and secular development.

Key words: historical retrospection, spiritual and religious culture, Civilization of Western Europe, spiritual paradigm, secular culture.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-90-97

УДК 392.3(=163.2:477.74-89)

ОЛЕКСАНДР ГАНЧЕВ

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, психології та педагогіки

Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова

м. Одеса, Україна

e-mail: Alexander_Ganchev@yahoo.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІН В ІНСТИТУТІ СІМ'Ї БОЛГАР ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ У ПЕРІОД СОЦІАЛІЗМУ

У даній статті досліджуються зміни у структурі сім'ї, сімейних взаємовідносинах, соціальних ролей чоловіка та жінки в період соціалізму, що характеризувався порушенням патріархального ладу у болгар Південної Бессарабії, а також про порушення міжпоколінної трансмісії та зміни в етнічному складі болгарської групи регіону у зв'язку з її включенням до індустріального інформаційного радянського суспільства, що призвело до інтенсифікації комунікативної поведінки населення, а відтак і до порушення ендогамності у болгарській групі регіону.

Ключові слова: сім'я, сімейні взаємовідносини, соціальні ролі, між покоління трансмісія, ендо/екзогамія, болгары, Південна Бессарабія.

Сім'я [1, с.4; 2, с.1; 3; 4; 6, с.27; 16, с.61; 20, с.343; 21, с.59] як основна соціальна інституція відіграє важливу роль в історичному і культурному розвитку кожного народу. Базуючись на шлюбних відносинах і кровній спорідненості, вона покликана здійснювати біологічну і соціальну безперервність людського роду. Основні ознаки, що характеризують сім'ю, пов'язані з організацією і характером взаємовідносин її представників, з їх поведінкою і свідомістю [22, с.24–25]. У даній роботі за мету ставиться дослідити як змінилися соціальні ролі в сім'ї болгар Південної Бессарабії у зв'язку з формуванням нового соціалістичного ладу, її структура, функціональні обов'язки та семантичне навантаження щодо збереження та передачі культурного знання.

На початковому етапі будівництва соціалізму болгарське населення проживало у Буджаку вже протягом півтора століття [10, с.67–69]. Воно представляло собою аграрне суспільство з характерною для нього структурою, стабільне та інертне, з мінімальним процентом освіченого населення. На противагу цьому радянський лад передбачав будівництво індустріального, урбанізованого, динамічного суспільства з універсальною системою соціального контролю [8, с.34]. У зв'язку з цим для функціонування болгарської діаспори у такому індустріальному суспільстві необхідно було змінити низку стереотипів поведінки, соціальні структури та системи, що і стало предметом даного дослідження.

Фокус-групою дослідження стало болгарське населення сіл Владичень (Імпуцита) та Криничне (Чешма-Варуїта), Болградського району Одеської області.

Методика дослідження – аналіз архівних матеріалів (ревізських казок та переписів населення по вказаним селам другої половини ХХ ст.), включене спостереження автора та опитування з визначеної проблеми.

Структуру болгарської сім'ї Південної Бессарабії можна досліджувати на основі двох видів джерел – статистичних свідчень та етнографічних матеріалів

Її структурні елементи визначаються за такими показниками як кількість шлюбних пар та поколінь, загальна чисельність, кількість дітей у сім'ї, народжуваність та смертність [7, с.7–9]. Етнографічні матеріали дають можливість типологізувати сім'ї за комплексом внутрішньо сімейних стосунків – енодагамність, локальність та авторитарність [13, с.37]. Кількість шлюбних пар, як основна ознака, ділить форми сім'ї на прості та складні. До простих (нуклеарних, індивідуальних, малих) належать сім'ї з одним шлюбним союзом. Складні форми представлені різними типологічними варіантами одно-багатолінійних батьківських сімей.

Індустріальні та урбанізаційні процеси радянського суспільства вплинули безпосередньо на структуру болгарської сім'ї. Масові міграції у міста та зміна у взаємовідносинах між поколіннями у період соціалізму призвели

до значного збільшення кількості пенсіонерів. Так, у селі Владичень Болградського району Одеської області за період з 1979 по 1985 роки їхня кількість зросла у 3,4 рази.

Загальні тенденції у розвитку простих та складних форм болгарської сім'ї у період соціалізму пов'язані із зменшенням їхньої кількості загалом, а також значним зростом кількості неповних форм.

За кількістю поколінь сім'ї розподіляються на одно-, дво-, три та багатопокілінні. За даними с. Криничного Болградського району на 1979 р. половину сімей становлять трьохпокілінні, але при цьому зростає кількість однопокілінних, за рахунок самотньо проживаючих пенсіонерів та молодих шлюбних пар як окремих домогосподарств.

Така ознака як дітність ділить сім'ї на одно-дво-три та багатодітні. Якщо у першій половині XIX ст., болгарські сім'ї були загалом багатодітними, то, у другій половині XX ст., спостерігається тенденція до збільшення одніодітних сімей. Окрім того, збільшується кількість окремо проживаючих бездітних сімей, а також форма дислокальних шлюбів, коли після одруження пара селиться окремо, а не залишається в батьківській хаті. Це пояснюється декількома причинами: по-перше, внаслідок того, що жінка, почавши отримувати освіту, на рівні з чоловіком, а потім працювати, не мала часу для того, щоб виконати свій безпосередній обов'язок; бажання паржити окремо було реалізуємо, оскільки при радянській владі практикувалася допомога колгоспу у будівництві нового житла. Окрім того, не було індивідуального обробітку землі, для якого було необхідно багато рук у одній сім'ї, всі працювали на колгоспній землі за відповідну зарплатню, що також сприяло можливості дислокальних шлюбів.

У другій половині 1970-их починається стабільний приріст населення, пов'язаний з більш високими показниками народжуваності, переважаючими над показниками смертності. Ситуація приблизно рівна як для чоловіків, так і для жінок. З іншої сторони, за даний період село залишає більше людей, що дає демографічний приріст, тобто загальна чисельність населення в селах зменшується. У період з 1983 по 1985 роки у болгарських

селах починається демографічна криза. Показники смертності перевищують показники народжуваності.

Розглянувши особливості структури болгарської сім'ї Південної Бессарабії, можна окреслити основні тенденції її розвитку у період соціалізму. Передусім, необхідно відмітити зменшення числа сімей у болгарських сім'ях регіону загалом. Збільшується кількість простих нуклеарних сімей, проживаючих окремо, хоча все ж таки превалюючи більшість складають складі трьохпокіління сім'ї. Це свідчить, що з одного боку великий відсоток болгарського населення під впливом низки змін, що відбулися у суспільстві під впливом розбудови соціалізму, змінилися за своєю структурою, але поряд з цим, все ж таки, більший відсоток зберігає традиційну структуру сім'ї, що свідчить про наявність патріархальних пережитків у болгарському суспільстві Бессарабії протягом другої половини XX ст.

Сімейні взаємовідносини болгарській сім'ї у період соціалізму, як і багато інших комплексів традиційної культури, трансформуються під впливом змін, що відбуваються у суспільстві у всіх його сферах. Одним з ключових моментів, що зіграв значну роль у подальшому розвитку сім'ї, є зміна статусу жінки в сім'ї та суспільстві загалом.

У зв'язку з колективізацією та збільшенням культурно-освітнього рівня населення зростає і соціальна роль жінки. Її сімейно-побутова роль розширюється та збільшується, що у більшій мірі впливає на створення у сім'ї взаємовідносин нового типу [9, с.40]. У досліджуваній період свої форми зберігає традиційний розподіл праці в домогосподарстві. Після проведення колективізації він поширюється лише на домашню роботу та роботу на присадибній ділянці. Не дивлячись на це, в сім'ях зберігається традиційний розподіл праці на чоловічу та жіночу [13, с.200], де чоловік виконує роботу, що вимагає фізичної праці, а жінка виконує всю хатню роботу [14, с.425]. У зв'язку з розвитком легкої промисловості та економічних змін у селі, з жіночої роботи вийшли всі обов'язки, пов'язані з виготовленням домотканими. Дані зміни з однієї сторони жіночу працю роблять більш легкою, скорочуючи необхідний час на

домашню роботу, але при цьому збільшується трудовий день. Це пов'язано з тим, що повертаючись з роботи, жінка повинна прибирати, прати, готувати, дивитися за дітьми. На відміну від першої половини ХХ ст., коли діяли патріархальні відносини, у болгарській сім'ї у період соціалізму, чоловік все більше намагається зробити працю жінки все більше легкою [18, с.365]. При цьому, чим менше він задіяний у суспільному виробництві, тим більше часу він приділяє сім'ї. Спостерігається деяка залежність розподілу праці у сім'ї від освітнього рівня чоловіка та жінки. Чим вище освітній рівень, тим розподіл більш демократичний.

Одним з найважливіших визначаючих ознак у сім'ї є главенство. У період соціалізму все більше стає сімей, у яких головою виступає жінка, а не чоловік. З однієї сторони такі зміни є наслідком збільшення соціального статусу жінки, так як низькі показники такого у першій половині ХХ ст., обумовили її другорядну позицію у сім'ї [12, с.62]. У період соціалізму все змінюється. Так службове положення, авторитет дружини у трудовому колективі та суспільстві, надає особливого забарвлення сімейним відносинам. З іншої сторони, більш високий освітній рівень дружини часто виступає причиною того, що вона є головною у сім'ї [15, с.26]. Важливе значення для демократизації сімейних відносин має факт та місце збереження фінансового бюджету сім'ї. У період соціалізму дуже часто жінка не лише зберігає кошти, але і розподіляє їх [14, с.451; 19, с.157]. Проте, не дивлячись на це, бюджет залишається загальним, та доступ до нього має як чоловік, так і жінка в однаковій мірі [17, с.11]. Це в деякій мірі пов'язано з тим, що у колгоспі, жінка отримує заробітну платню вище за чоловіка, що є важливою рисою періоду соціалізму загалом, оскільки у патріархальному суспільстві матеріальна основа була ознакою авторитарності у сім'ї. Цікавим є факт, що егалітарна структура сімейних взаємовідносин, у якій подружжя бере участь в управлінні різними сферами сімейного життя однаково, частіше зустрічаються у сім'ях молодшого покоління.

Таким чином, у другій половині ХХ ст., основна тенденція у розвитку взаємовідно-

син всередині сім'ї є демократизація і тенденція до переходу від авторитарної форми відносин до егалітарної. Жінка отримує рівний з чоловіком статус та включена у всі сфери суспільного життя, що відобразилось у отриманні рівних сімейних прав поряд з чоловіком у болгарських сім'ях періоду соціалізму.

Радянська система, зрівняв статі у правах, а також включив жінку у професійну сферу, змінила традиційну систему передачі інформації у сім'ї між поколіннями, що була характерна для болгарської сім'ї Бессарабії у досоціалістичний період. У зв'язку з чим, вихована функція була передана до дитячих садків та шкіл, що з одного боку, призвело до формування суспільства «нового типу», орієнтованого на урбанізацію та прогрес, а з іншого це призвело до втрати необхідного знання для відтворення традиційного способу життя.

Розглянемо даний процес на прикладі однієї болгарської сім'ї.

Так, на середину ХХ ст. одна середньостатистична болгарська сім'я була трьох покоління, перше покоління було народжене у 40-х-50-х рр., друге (батьки) – у 20-30-ті рр., покоління дідів народилося приблизно на межі століть. Соціалізація цих поколінь пройшла за існування трьох різних державних утворень – Радянського Союзу, Румунського королівства та Російської імперії. Внаслідок чого, світосприйняття та кожного покоління формувалася під впливом традицій того чи іншого державного утворення.

Третє покоління у сім'ї складається з голови сім'ї та його дружини (дідусь та бабуся). Вони пережили Першу світову війну, Століпінську реформу, початок революції та входження Бессарабії до складу королівства Румунії. Дане покоління – це перше покоління бессарабських болгар, які були власниками землі, яку обробляли, вони соціалізувалися у традиційному суспільстві, де звичаєве право визначало традиції життєдіяльності всього суспільства. Сім'ї, у яких дане покоління живе, загалом ендогамні та моноетнічні.

Друге покоління (батьки) народжуються у 20-30-і рр. ХХ ст. Воно переживає Другу світову війну, сталінські репресії, голод 1946-1947 рр. та бере активну участь в колгоспному

будівництві. Соціалізація даного покоління відбувається у традиційній культурі. Зв'язок між трьома покоління не порушений, тому між ними відбувається трансмісія соціального досвіду. Мова комунікації – болгарська. Безпосередньо, беручи участь у обрядових практиках сім'ї, господарстві, під наглядом батьків та дідів, у свідомості дітей формується традиційна картина світу про власний народ та культуру, його історію та героїв, формуються етнічні стереотипи.

У другій половині ХХ ст., з початком будівництва соціалізму у регіоні, з'являються більш інтенсивні транспортні комунікації. Низка інших змін у болгарських селах Південної Бессарабії перетворює місцеві села у більш динамічну систему. Зріст рівня освіти болгар нового покоління створює для них все більше можливостей та шляхів реалізації. Навчання та зріст міграцій у міста у 60-70-ті роки ХХ ст. стають масовими. Суспільство болгар регіону стає значно динамічнішим. Це впливає на зміну механізмів трансляції соціального досвіду. Знання та вміння старшого покоління не є актуальними для молодого покоління, оскільки вони не можуть вирішити їхніх проблем. Найбільше загострюється ця ситуація у 60-их рр., коли виростає перше покоління, - продукт радянської влади та виховання, для них ідеали їхніх батьків вже зовсім чужі. Таким чином, відбувається ослаблення зв'язків у сім'ї, як по вертикалі, так і по горизонталі. Цьому також сприяють і промисловий розвиток, урбанізаційні процеси та зростаюча мобільність населення.

Якщо у традиційному суспільстві покоління бабусь та дідусів було транслятором культурних традицій, воно мало вплив на всю сім'ю та суспільство, займало авторитетні позиції, передаючи соціальний досвід молодим, то у радянському суспільстві їхнє знання та навички втратили свою необхідність, їх місце зайняли державні інституції.

Перше покоління радянських громадян виховується у 50-60-их рр. ХХ ст. 50-і рр. є перехідним періодом до формування нових соціальних структур, колгоспного будівництва та адаптації болгар до радянської системи. Влада ставить їх у визначені часові рамки, тобто колгоспне керівництво визначає дов-

жину робочого дня, який значно перевищує вісім годин. Під час важливих сільськогосподарських періодів, таких як посів та збір врожаю, колгоспники працюють цілодобово, так як у селі на той час була мінімальна кількість техніки, внаслідок чого не встигали зробити необхідну роботу за необхідний час. Люди, як правило, добиралися до місця роботи пішки, що забирало багато часу, беручи до уваги величину сільськогосподарських ланів. Диференційованість колгоспної спеціалізації вимагала також розведення великої та малої рогатої худоби та птиці на фермах, яка вимагала добового догляду.

Колгоспні виноградники та поля оброблялися загалом жінками, які ухили на роботу до сходу сонця та поверталися далеко після його заходу. Після повернення вони ще повинні були виконати всю хатню роботу, тому на виховання дітей зовсім не залишалося часу. Саме ця ситуація і була метою державною політики – необхідно було вилучити час, який був необхідний для сімейного спілкування та виховання дітей. Катрін Вердері, досліджуючи дані процеси у соціалістичному суспільстві Румунії, вводить спеціальний термін для визначення даного процесу – етатизація часу [5, с.39]. Наскільки етатизація часу у Радянському Союзі є усвідомленими діями керівництва чи об'єктивна відповідь суспільства на низку господарсько-економічних змін є складним запитанням, але вона реально вплинула на ситуацію у болгарській сім'ї у 50-60-их рр. ХХ ст. Відсутність часу для виховання дітей у сім'ї цілком переносить соціалізуючи функцію на державні інституції. Починається виховання покоління за ідеологічно правильними текстами та поступове формування особистості с радянською ідентичністю та самосвідомістю без соціального коріння та етнічної приналежності. Виховання дітей, народжених у 40-50-і рр. ХХ ст. показує, що його соціалізація проходить виключно в учбових закладах: дитячому садку, школі, а потім у середньо спеціальних та вищих учбових закладах. Часто дітей віддають у дитячий садок з одного року. У таких випадках роль сім'ї у соціалізації дитини відіграє ще меншу роль. Саме у дитячих садках діти вчаться писати, читати, малювати, саме тут вони

дізнаються про «дідуса Леніна» і саме тут починається ідеологізація особистості.

Наступний період – це школа. Введення системи продовженого дня для виконання домашніх завдань зменшує час, який діти могли б провести дома з батьками. Тобто процес етатизації часу двосторонній. Таким чином, у болгарських сім'ях південної Бессарабії у період соціалізму формується покоління, яке виросло на базі власного досвіду та досвіду однолітків, не маючи соціального досвіду попередніх поколінь. Темп трансформацій, пов'язаний з інтеграцією болгар у радянське суспільство, ставить молодь та дорослих в однакові умови, в яких молодь соціалізувалася, а доросле покоління адаптувалося. У 70-их рр.. болгари уже загалом адаптовані до радянської системи та беруть участь у суспільному житті. У 60-ті рр.. вони отримують паспорти, а відповідно і право вільного пересування державою. У кінці 60-их починаються масові міграції із села у місто, до вищих навчальних закладів та на роботу. Не дивлячись на те, що значна частина залишається жити у містах, все ж таки більша частина повертається додому. Але, повернувшись, вони несуть з собою нові знання про ведення сільського господарства, які вже переймає у них старше покоління.

Таким чином, у період соціалізації змінюється соціальна роль жінки як у сім'ї, так і у суспільстві. Зрівнявши її в правах з чоловіком та залучивши її до суспільного виробництва, радянське суспільство вилучило час, який повинен був бути витрачений на виховання дітей, внаслідок чого, покоління, соціалізація якого пройшла за радянських часів, не отримало традиційного знання та навиків для ведення господарства, внаслідок чого, було сформовано нове покоління радянських людей та сімей болгарського населення регіону, які частково залишалися у містах, але у більшості поверталися до сіл. Вони привносили з собою нові знання та технології, яким навчали доросле покоління, тобто соціальний досвід у культурі передавався у зворотному напрямку. Ці процеси призвели до зміну функціональних обов'язок членів сім'ї. Якщо в традиційній культурі виховна функція була сімейною, то у період соціалізму молоде поко-

ління виховувалося у державних інституціях, це, зі свого боку, обумовило втрату дітьми традиційного етнічного знання та його неактуальність, що вплинуло також, частково, на забуття традиційних обрядових сімейних практик болгарського населення Південної Бессарабії.

У досоціалістичний період болгарська сім'я була як правило моноетнічна. Вибір за чоловіка/жінку представника іншої етнічної групи дозволялося лише у випадках вдівства та психічних порушень у людини [11, с.44]. У другій половині ХХ ст., у зв'язку з порушенням патріархального виду життя, а також під впливом інтенсифікації комунікативної поведінки у суспільстві, для болгар Бессарабії частішими стали міжетнічні контакти, які призвели до знищення енодагамності групи та появи біетнічних шлюбів.

Даний процес яскраво ілюструється свідченнями з книги реєстрації жителів, прописаних на території сільради села Владичень Болгардського району Одеської обл. протягом 70-х рр.. ХХ ст. Статистичні дані ще раз підтверджують енодагамність болгарської групи. Із загальної кількості жінок, що переселилися у село в даний період, (всього 50 чоловік) – 84% болгарки, інші 16% – гагаузки із сусідніх сіл Виноградівки та Котловици. Обидва села у другій половині ХХ ст., можуть бути охарактеризовані як моноетнічні гагаузькі. Тобто, незалежно від транспортних комунікацій між селами та районними центрами у період соціалізму, екзогамні біетнічні шлюбні пари, так само як і у ХІХ - першій половині ХХ ст., утворюються в рамках визначених мікрорайонів етнічної взаємодії.

Тенденції етнічних взаємодій у регіоні у період соціалізму можуть бути досліджені також на основі статистичних даних (табл.1). Мікрорайон, де знаходиться с. Владичень, є біетнічним (болгаро-гагаузьким). Свідчення табл. 1. показують, що за даний період кількість біетнічних шлюбів у болгар села збільшується, превалюючи кількість становлять болгарсько-гагаузькі сім'ї, потім болгарсько-російські, болгарсько-українські ат болгаро-молдавські. Всього біетнічних сімей збільшилося на 6% за 6 років.

Таблиця 1 – Етнічний склад сімей с. Владичень

Рік	1979		1985	
	кількість	%	кількість	%
<i>Моноетнічні сім'ї</i>				
Болгарські	337	71,7	290	64,16
Молдавські	2	0,42	5	1,11
Російські	2	0,42	2	0,44
Гагаузькі	2	0,42	4	0,88
<i>Всього моноетнічних</i>	<i>343</i>	<i>72,96</i>	<i>301</i>	<i>66,59</i>
<i>Біетнічні сім'ї</i>				
Болгаро-молдавські	24	5,1	19	4,21
Болгаро-російські	35	7,45	35	7,74
Болгаро-українські	25	5,33	29	6,42
Болгаро-гагаузькі	25	5,33	48	10,62
Інші	18	3,83	20	4,42
<i>Всього біетнічних</i>	<i>127</i>	<i>27,04</i>	<i>151</i>	<i>33,41</i>
Всього	470	100	452	100

Таким чином, не завчаючи на те, що у період соціалізму болгарська група регіону залишається ендогамною, все ж таки показник біетнічних сімей зростає та складає значний показник.

У період соціалізму відбувається зміна структури сім'ї у болгарського населення Буджака. Якщо в досоціалістичний період загалом сім'ї були великими, то у досліджуваний період зростає кількість простих нуклерних сімей за рахунок самотньо проживаючих пенсіонерів та дислокальних шлюбів молодшого покоління. Внаслідок зрівняння жінки та чоловіка у правах та залучення жінки до трудового та суспільного життя, відбувається зміна у функціональному навантаженні сім'ї та розрив між поколонної соціальної трансмісії. Так, виховна та соціалізуючі функції загалом переходять від сім'ї до державних інституцій,

що, у свою чергу, призводить до формування покоління, яке не володіє знаннями та практиками для відтворення традиційних практик життя, які стають поряд з цим неактуальними, як і роль третього покоління у сім'ї другорядною. Внаслідок чого, формується нова сім'я, де соціальне знання для збереження життєдіяльності у селі відбувається у зворотному напрямку від дітей до батьків.

Окрім того, поступове зменшення народжуваності поряд із збільшенням населення середнього віку в контексті значиних міграцій із села у міста обумовлюють демографічну кризу у болгарському суспільстві Бессарабії у період соціалізму. Також збільшення мобільності та динамічності болгарського населення регіону впливає на активність комунікативних процесів між етнічними групами регіону, формування громадянського суспільства з рівними юридичними правами взамін патріархального зменшує значення «ендогамності» та сприяє «відкритості» місцевого болгарського населення. Результатом цього стає збільшення біетнічних та поліетнічних сімей, але призбережені більшого відсотку моноетнічних болгарських шлюбів, що свідчить про великий вплив патріархальності групи і у період соціалізму. Збільшення кількості дислокальних шлюбів у контексті збереження більшого відсотку великих патріархальних сімей також підтверджує функціонування у болгарського населення Бессарабії у досліджуваний період двох тенденцій – активних прогресуючих змін під впливом нововведень у суспільстві та законсервованість та збереження великого значення для групи старої патріархальної системи сімейного та суспільного життя.

Список використаних джерел

1. Becker G. S. A Treatise on the family. London, 1991. 424 p.
2. Goode J. W. The family. New Jersey, 1964. 120 p.
3. Goody J. W. Histoire de la famille. Paris, 1986. T.2. 551 p.
4. Levi-Strauss Cl. Preface a Histoire de la famille. Paris, 1986. T.1. 448 p.
5. Verdery K. What was socialism, and what comes next. Princeton, 1996. 298 p.
6. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. Москва, 1983. 412 с.
7. Вишневский А. Г. Воспроизводство населения и общество. История, современность, взгляд в будущее. Москва, 1982. 287 с.
8. Гелнър Ъ. Нации и национализъм / прев. Ив. Ватова, Алб. Знеполска. София, 1999. 300 с.
9. Георгиева Ив., Москова Д. Жената в съвременното българско село. София, 1981. 166 с.
10. Грек И. Ф., Русев Н. Д. 1812: поворотный год в истории Буджака и «задунайских переселенцев». Кишинев, 2011. 142 с.
11. Державин Н. С. Болгарские колонии в России (Бессарабская, Херсонская и Таврическая губерния). София, 1914. 259 с.
12. Илиева Н. За семейните отношения. София, 1980. 98 с.
13. Макавеева Л. Българското семейство. София, 1991. 227 с.

14. Макавеева Л. Отражение на социално-демографските процеси върху вътрешната организация на семейството. *Семейство и социално-демографско развитие*. София, 1982.
15. Макавеева Л. Съвременен българско семейство през погледа на етнографската наука. *Българската етнография*. 1990. № 1. 29-37 с.
16. Радклиф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивното общество. София, 1997. 247 с.
17. Симеонова Г. За структурно-функционалните особености на съвременното българско семейство. *Българската етнография*. 1979. № 4. с.
18. Спасовска Л. Демократизиране на съвременните съпружески отношения. *Семейство и социално-демографско развитие* / Българска академия на науките. Институт за социология ; гл. ред. М. Минков. София, 1982.
19. Спасовска Л. Променящият се брак в България. София, 2000. 298 с
20. Токарев С. А. Исследования семьи в зарубежной социологической и этнографической литературе. *Этносоциальные аспекты изучения семьи у народов зарубежной Европы* / отв. ред. О. А. Ганцкая., М. С. Кашуба, С. А. Токарев. Москва, 1987. 15-34 с.
21. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. Москва, 1953. 192 с.
22. Янкова З. А. Городская семья. Москва, 1979. 101 с.

References

1. Becker, G.S. (1991), *A Treatise on the family*. London, 424 p.
2. Goode, J.W. (1964), *The family*. New Jersey, 424 с.
3. Goody, J. W. (1986), *Preface a Histoire de la famille*. Т. 2. Paris, 120 с.
4. Levi-Strauss, Cl. (1986), *Preface a Histoire de la famille*. Т.1. Paris, 551 с.
5. Verdery, K. (1996), *What was socialism, and what comes next*. Princeton, 298 p.
6. Bromley, Yu.V. (1983), *Ocherki teorii etnosa [Essays on the theory of ethnos]*. Moscow, 412 p.
7. Vishnevskiy A.G. (1982), *Vosproizvodstvo naseleniya i obschestvo. Istoriya, sovremennost, vzglyad v budushee [Reproduction of the population and society. History, present, look into the future]*. Moscow, 1982. 287 p.
8. Gelnr (1999), *Natsii i natsionaliz'm [Nations and nationalism]* prev. Iv. Vatova, Alb. Znepolska. Sofiya, 300 p.
9. Georgieva Iv., Moskova D., (1981), *Zhenata v savremennoto balgarsko selo [The woman in the modern Bulgarian village]*. Sofiya., 166 p.
10. Grek I.F., Russev N.D. (2011), *1812 : povorotnyiy god v istorii Budzhaka i «zadunayskih pereselentsev» [1812: a turning point in the history of Budzhak]*. Kishinev, 142 p.
11. Derzhavin N.S., (1914) *Bolgarskie kolonii v Rossii (Bessarabskaya, Hersonskaya i Tavricheskaya guberniya) [Bulgarian colonies in Russia (Bessarabian, Kherson and Tauride provinces)]*. Sofiya, 259 p.
12. Ilieva N. (1980), *Za semeynite otnosheniya [About family relationships]*. Sofiya, 98 p.
13. Makaveeva L. (1991), *Balgarskoto semeystvo [The Bulgarian Family]*. Sofiya, 1991. 227 p.
14. Makaveeva L. (1982) Otrazhenie na sotsialno-demografските protsesi varhu vatrehnata organizatsiya na semeystvoto [Impact of socio-demographic processes on the internal organization of the family]. *Semeystvo i sotsialno-demografско razvitie [Family and socio-demographic development]*. Sofiya.
15. Makaveeva L. (1990) Savremenno balgarsko semeystvo prez pogleda na etnografската nauka [Modern Bulgarian family through the view of ethnographic science]. *Balgarskata etnografiya [Bulgarian ethnography]*. № 1.
16. Radklif-Braun A.R. (1997), *Struktura i funktsiya v primitivnoto obshtestvo [Structure and function in primitive society]*. Sofiya, 247 p.
17. Simeonova G. (1979), *Za strukturno-funktsionalnite osobennosti na savremennoto balgarsko semeystvo [About the structural and functional features of the contemporary Bulgarian family]*. *Balgarskata etnografiya [Bulgarian ethnography]*. № 4.
18. Spasovska L. (1982) Demokratizirane na savremennite sapruzheski otnosheniya. [Democratization of contemporary marital relations]. *Semeystvo i sotsialno-demografско razvitie [Family and socio-demographic development]* / Balgarska akademiya na naukите. Institut za sotsiologiya ; gl. red. M. Minkov. Sofiya.,
19. Spasovska L. (2000), *Promenyashtiyat se brak v Balgariya [The changing marriage in Bulgaria]*. Sofiya, 298 p.
20. Tokarev S.A. (1987) Issledovaniya semi v zarubezhnoy sotsiologicheskoy i etnograficheskoy literature. [Family studies in foreign sociological and ethnographic literature]. *Etnosotsialnyie aspektyi izucheniya semi u narodov zarubezhnoy Evropyi [Ethno-social aspects of the study of the family among the peoples of foreign Europe]* / отв. ред. О. А. Ганцкая., М. С. Кашуба, С. А. Токарев. Moscow, 15-34 p.
21. Engels F. (1953), *Proishozhdenie semi, chastnoy sobstvennosti i gosudarstva [Origin of the family, private property and state]*. Moscow, 192 p.
22. Yankova Z.A. (1979) *Gorodskaya semya [City family]*. Moscow, 101 p.

Александр Ганчев. Об особенностях изменений в институте семьи болгар Южной Бессарабии в период социализма

В данной статье исследуются изменения в структуре семьи, семейных взаимоотношениях, социальных ролях женщины и мужчины в социалистическом обществе, которое характеризовалось разрушением патриархального строя у болгар Южной Бессарабии. Также изучается процесс разрушения межпоколенной трансмиссии и изменения в этническом составе болгарской группы региона в связи с ее включением в индустриальное, информационное советское общество, что привело к интенсификации коммуникативного поведения населения и разрушению эндогамии болгарской группы региона.

Ключевые слова: семья, семейные взаимоотношения, социальные роли, межпоколенная трансмиссия, эндогамия, болгары, Южная Бессарабия.

Alexander Ganchev. Particularities of changes in the bulgarians' family institution in south bessarabia during socialism

Changes in the structure of a family and family interaction are studied in the given article together with social roles of a man and a woman during socialism which was characterized by violation of the patriarchal system of the Bulgarians in South Bessarabia. Besides, it's about violation in intergenerational transmission and changes in the ethnic composition of the Bulgarian group in the region with regard to its involvement from an industrial to an information soviet society. This led to the intensification of the population's communicative behaviour and therefore to violations in the Bulgarian group's endogamy of the region.

During socialism changes of Bulgarian population's family structure take place in Budzhak. Within the set time period a number of simple nuclear families was rising due to living alone retirees and dislocated marriages of younger generation. Family workflow changes take place together with divide between intergenerational social transmission as the result of equalisation of rights between men and women together with inclusion of a woman into working and social life. Thus, both educational and social functions completely moved from a family to the government institution which in turn led to the formation of a generation that didn't own knowledge and practice to resume traditional life praxis. It became irrelevant the same as a role of the third generation. In consequence, a new family was formed where social knowledge for keeping lifestyle was passed from children to parents. Rising Bulgarian mobility and dynamism influenced on process-related activities between ethnic groups of the region, on forming civil society with equal legal rights instead of patriarchal ones. It also reduced the meaning of " endogamy" and contribute to local Bulgarian population's openness.

Key words: family, family relations, social roles, intergenerational transmission, the Bulgarians, South Bessarabia.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-98-102

УДК 94 (439) „16”

ЛАСЛОВ ЗУБАНИЧ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції

Ужгородського національного університету

м. Ужгород, Україна

e-mail: kmoalap@gmail.com

ОТТИЛА ЙОВЖА

аспірант Національного університету державної служби,

м. Будапешт, Угорщина

e-mail: attila@sapientia.ro

ЖІГМОНД (ІІ) ДРУГЕТ (?–1684) – НАРИСИ З НЕВІДОМОГО ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

У науковій роботі висвітлено життєвий шлях та діяльність маловідомого представника дворянства Північно-Східної Угорщини, державного діяча та письменника Жігмонда Другета (?–1684). Угорська історична наука мало уваги приділяла йому, хоча за 27 років свого життя закінчив університет, був учасником великих історичних подій, видав 2 книги. На жаль, Жігмонд Другет став «жертвою» історичної науки. «Помилку» одного з істориків наука прийняла за історичний факт, тому життєвий шлях Жігмонда Другета у більшості видань закінчується ганебною смертю на ешафоті. Наукова робота на підставі доступних джерел має на меті показати реальну людину, яка залишила потужний, але досі невідомий слід в історії Північно-Східної Угорщини.

Ключові слова: Ужанський комітат, Віденський університет, Марія Естергазі, фєйшпан, Жігмонд Другет, Північно-Східна Угорщина, Терезія Кеглевич, замок Унгар, Земплінський комітат.

З нагоди 700-річчя прибуття в Північно-Східну Угорщину (в нашому випадку в Ужанський комітат) сім'ї італійського походження Другетів спостерігається значне зростання інтересу до сім'ї в цілому, та зокрема до деяких її членів, які панували у всьому регіоні протягом майже трьох століть. Цей інтерес не випадковий, оскільки родина Другетів, крім сановників державного рівня (палатини, королівські судді, трансільванські воєводи), полководців [13], давала історії Угорського королівства письменників, поетів, засновників шкіл, лицарів-грабіжників та карбувальників фальшивих монет. Однак історія часто грає у дивну гру її учасниками, адже коли споглядає про деяких осіб вона зберігає незмінними на протязі десятків наступних поколінь, у випадку інших нам доводиться складати «історичну мозаїку», що зображає тогочасних героїв, практично з маленьких уламків.

Майже в кожній науковій роботі, присвяченій історії Північно-Східної Угорщини особлива увага приділяється представникам роду Другетів, але біографічні дані його окремих членів зустрічаються рідко. Серйозним поштовхом до активізації «другетознавства» стали наукові роботи, які були розпочаті за останнє десятиліття на базі Ужгородського національного університету.

За останні роки значним прогресом вважається в угорській істріографії докторська робота Золтана Борбеля [2], яка досліджує біографії видатних представників XVII століття роду. Подібні дослідження вже є у Словаччині [8, 11] та у Сербії [7].

Метою нашої статті є дослідження життєвого шляху видатного, але невідомого представника роду, державного діяча та письменника – Жігмонда Другета (?–1684). Важливим джерелом дослідження є документи, які були опубліковані у монографіях з історії Земплінського [14, 15] та Ужанського комітату [1, 12]. У ході дослідження було використано щоденник Терезії Кеглевич (жінки Жігмонда Другета) [6], в який знайдено декілька важливих деталей, що ставить життя вельможі в цілком новому ракурсі.

Починаючи з XVI століття північно-східна частина Угорщини знаходилася на шляху різних військових шляхів, тому архітектурні та культурні цінності тут постійно знищувалися. Наприклад, в замку Фракно (Австрія) сім'ї Естергазі і сьогодні можна побачити шедеври тогочасного мистецтва, культурна спадщина Другетів (*homonnai és gerényi gróf Drugeth*) була повністю знищена. Тому спостерігається той несприятливий стан, коли серед представників останніх поколінь Другетів залишили-

ся очевидно автентичними тільки портрети Дердя (III) та Яноша (X) (а також Марії Естергазі та Зічі Петерне Другет Клари). Невід'ємною частиною родинного замку, навіть землевласників середньої ланки, була картинна галерея предків, яка мала відображати місце і ранг сім'ї в суспільстві. Це піднімало славу сім'ї представляло авторитет та древність в очах зовнішнього світу, а всередині – це було джерелом гідності для її членів. Припускаємо, що в замках та палацах Другетів (Ужгород, Невицький, Барков, Єсенева, Терешеш) теж були присутні такі галереї, але більшість картин можливо було знищено разом з сімейними архівами.

Коли ми говоримо про «останні дні» багатовікової сім'ї, варто краще роздивитися її представників. Наукова література останніми представниками родини Другетів чоловічої статі вважає Жігмонда (II), феїшпана (наджупан) Ужанського та Земплінського комітату, Балінта (II), титулярного єпископа Крбава (Korbávia) та їх молодшого брата Яноша (XI).

Жігмонд (II) Другет та його брати належали до давньої аристократичної родини, яка крім величезного багатства і володінь, мала ще і розгалужену систему сімейних зв'язків, що значною мірою сприяло їх піднесенню у суспільстві (Батьки: граф Дердь (IV) Другет (1633–1661), верховний головнокомандувач Верхньої Угорщини, феїшпан Ужанського та Земплінського комітату та графиня Марія Естергазі (1638–1684). Дідусі і бабусі: граф Янош (X) Другет (1609–1645) головний королівський суддя, верховний головнокомандувач Верхньої Угорщини, феїшпан Ужанського та Земплінського комітату й Анна Орбоваї Якушіч; граф Міклош Естергазі (1583–1645), палатин Угорського королівства, лицар ордену Золотої руни та графиня Кристина Нярі (1604–1641). Серед предків молодих Другетів знаходимо найвідоміші родини угорської аристократії, включаючи сім'ї Надошді, Турзо, Іллешгазі, Вардої, Довці, Баторі і Форгач.

На основі історичних даних спробуємо прослідкувати життєвий шлях Жігмонда (II) Другета. Інформації про точну дату і місце народження немає, також немає даних про його раннє дитинство. Ймовірно, він почав навчання в єзуїтській гімназії, яка була переведена в Ужгород в 1647 році, а потім продов-

жував його, за сімейною традицією, в іншій єзуїтській гімназії, в його випадку в м. Дьєр. Згідно із записами навчального закладу, Жігмонд та його брат Янош (XI) були учнями цієї гімназії. Брат закінчив курс принципістів (*principista*), а Жігмонд – синтаксистів (*syntaxista*). Наступним кроком було його навчання у Віденському університеті, де продовжував сімейну традицію (Дьєрдь (III) був студентом Празького університету, а Янош (X) навчався у місті Грац). Про його навчання ми дізнаємося із щоденника дружини Терезії Кеглевич (у вільному перекладі): «Мій чоловік граф Жігмонд Гомоннаї 22 липня 1676 року закінчив і склав курс філософії у Відні і після цього у присутності сотень докторів та вчених людей, членів провідних станів був нагороджений дорогим золотим ланцюгом від імені непереможного Його Величності римського імператора і угорського короля Леопольда Першого з рук єпископа Томаша Палфі, канцлера Угорщини» [6]. За традиціями покровителем урочистих екзаменів випускників в єзуїтських університетах був сам правитель (*sub auspiciis imperatoris*), у нашому випадку імператор і король Леопольд I, якого на цих подіях представляв архієпископ Естергомський, або канцлер Угорщини. У такому іспиті могли брати участь 1–2 особи, а конкурсант отримував медальйон із зображенням правителя, прикрашений перлами, або золотий ланцюг. До організованого у такий спосіб іспиту Жігмонда Другета у 1676 році була виготовлена тезова сторінка із зображенням імператора у вигляді бога морів Нептуна, який приборкує бурю і заспокоює хвилі [5]. Тезова сторінка з малюнком барокового стилю була виготовлена фламандським художником Ніколаусом ван Гойом (1631–1679) та викарбувана Бартоломеусом Кіліаном (1630–1696) у формі мідьорит. Особливістю гравюри на міді є те, що тут також зображено і Жігмонда Другета, загорнутого у довгий плащ з сутажем, який спирається на щит із гербом сім'ї.

«Великий тур», тобто подорож по Європі, який виник наприкінці XVII століття в Англії, та був майже обов'язковим для представників молодшої аристократії, знайшов послідовників і серед угорського дворянства. Хоча серед історичних джерел є відносно небагато повідомлень, з великою вірогідністю можемо

констатувати, що багато представників західно-угорських аристократичних сімей відвідували Європу, переважно різні провінції Священної Римської імперії. Завдяки своїм родинним зв'язкам та університетській освіті, Жігмонд Другет теж був учасником такої подорожі. Про враження цих поїздок учасники зазвичай складали невеликий звіт (ітінерарій). Короткий опис подорожі молодого графа міститься у щоденнику дружини, тому, ймовірно, існував і більш докладний письмовий звіт, який з часом був втрачений. Сам тур розпочався 29 вересня 1676 року і тривав до 18 червня 1677 року, коли Жігмонд Другет прибув до Відня. Однією з «родзинок» туру став Рим, де його прийняв Папа Інокентій XI: *«19 листопада 1676 року ... прибув до Рима, де був прийнятий на аудієнції у Святішого Отця, Папи Інокентія XI, який подарував йому прекрасний дорожочинний камінь на золотому варвиці (розарії)»* [6]. Як прояв папської щедрості, Жігмонд Другет отримав моці святого Боніфація (з римських катакомб), які були поміщені в католицькій церкві м. Гомонна в 1677 році. За щоденником дружини також можна реконструювати маршрут подорожі, який пролягав через Карінтію та Крайну, Венецію, Падую, Лорето, Рим та Неаполь в Італії, а потім Мілан, Тіроль, Баварію, Швейцарію, північні провінції імперії, у кінці через Австрію та Штирію повернувся додому.

Влітку 1677 року Жігмонд Другет заручився з графінею Терезією Кеглевич: *«прибув Його Світлість до Хорватії 5 серпня, тобто в день Успіння Богородиці в Лепоглаву до монастиря білих братів, де зі мною, графінею Терезією Кеглевич, вдовою графа Дьєрдя Сечі, помолвившись в церкві перед представниками шановних станів, ми обмінялись кільцями»* [6].

«Року 1677. 9-bris 9 [9-го листопада] відбулися наші весільні торжества в хорватському королівському місті Вараждін ... звідти ми відправилися до Відня, де Його Величність нагородив нашого пана золотим ключем [в нашому випадку «золотий ключ» є символом гідності королівських камергерів]. У тому ж році 8 січня з божою поміччю ми прийшли до Унгвара» [6]. У сім'ї Жігмонда Другета та Терезії Кеглевич народилося багато дітей, але більшість із них померли у ранньому віці. Їх діти: Марія Розіна (28 січня 1679 р. – 15 серп-

ня 1681 р.), Юліанна (2 січня 1680 р. – 1726 р.), Жужанна (5 травня 1681 р. – 1684 р.), Борбала (1682 р.), Клара (14 лютого 1684 р. – 1706 р.). Всі вони поховані в церкві Св. Юрія у замку Унгвар.

Після навчання Жігмонд (II) вступив на політичну стезю. Спочатку, з 1675 року він став феїшпан Земплінського комітату, а з 1682 по 1684 р. феїшпан-прокуратор комітату Боршод. Дотримуючись родинних традицій, Жігмонд та його мати Марія Естергазі, виступаючи проти руху куруців у Верхній Угорщині та Трансільванії підтримували позиції королівського двору. Князь Імре Текелі, керівник куруців, розпорядився конфіскувати їх маєтки, тому Жігмонд Другет був змушений приєднатися до нього, та у 1683 році служив при його дворі, як дипломат. У якості посла Жігмонд Другет відвідав військовий табір короля Речі Посполитої Яна III (Собеського) який, між іншим, намагався виконувати роль посередника між Текелі та імператором Леопольдом I. Після переможної битви польських та імператорських військ при Каленберзі (12 вересня 1683 р.) турецька армія, що йшла на Відень, відступила. У своїй праці «Другети і реформація Гомонни» Ласло Рейз припускає [14], що в цієї битві брали участь війська Земплінського комітату і сам феїшпан. Для зимового помешкання польська армія розквартирувалася у Верхній Угорщині, а через політичну ситуацію, яка склалася, багато із поміщиків Гомонни та й усього Земплінського комітату залишили табір Текелі. Про це феїшпан повідомив князеві у листі від 20 грудня. Як писав, він не приєднався до армії куруців через «несприйняття язичницької нації» (турків), а ще виправдовував своє ставлення безпекою сім'ї та хворобою матері. У той же час Жігмонд Другет звернувся до Текелі (чия молодша сестра Єва Текелі була дружиною дядька Другета – палетіна Пала Естергазі) з мілістю ставиттсь до його персони та володінь. Незважаючи на це замки володарів-роялістів (Теребеш, Варанно, Чічва, Гомонна) були поступово зайняті куруцькими силами, які згодом обложили Унгварський замок, де Жігмонд Гомоннаї помер в квітні 1684 року. Про це його дружина в своїх спогадах пише: *«Після важкої і тривалої хвороби мій коханий чоловік, Його Ясновельмож-*

ність, шановний граф Жігмонд Другет Гомоннаї, радник і камергер Його Величності Імператора Римської Імперії, Короля Угорщини і т.д. благородний феїшпан комітатів Унг і Боршод відійшов з цього світу 19 квітня 1684 року у віці 27 років і спочиває у вічному спокої, з Богом, амінь» [6].

З іменем вельможі, який прожив 27 років, пов'язане також написання і видання двох монографій. Одна з них була опублікована у місті Нодьсомбот (сьогодні Trnava) у 1672 році під назвою: «*Ludovici regis Hungariae II mors insperata poëmate descripta et oblata honori illustrissimi comitis domini Valentini Drugeth de Homonna dum in ... Universitate Tyrnaviensi ... laurea condecoraretur per R. P. Joannem Csernyanski e Societate Jesu ... professorem ordinarium ab ... Sigismundo Drugeth de Homonna, oratoriae facultatis auditore*» («Поетичний розповідь про загибель короля Угорщини Людовика II...»), а інша, «*Nucleus Rerum Hungaricarum, Studio non modico excerptus ex Bonfinio...*», присвячена імператору Леопольду, також надрукована в місті Нодьсомбот в 1681 році [6].

Як бачимо, на підставі джерел, в т.ч. щоденнику Терезії Кеглевич було доведено, що Жігмонд Другет помер після важкої хвороби. Але в сучасній угорській істогіографії панує думка, що його було страчено у м. Кошшо (Кошице). Йозеф Сінеї в книзі «Життя і творчість угорських письменників» наприклад пише: «Жігмонд Другет (граф Гомоннаї), син Дердя Другета і Марії Естергазі – останній представник чоловічої гілки сім'ї. Після закінчення навчання він подорожував за кордоном; в 1677 році відвідав Рим й отримав в подарунок від Папи останки одного з мучеників. Спочатку він стояв на боці Імре Текелі, але пізніше, до самої смерті був прибічником короля. У 1684 році Текелі його схопив і, на думку деяких, йому відтяли голову в місті Кошшо (Кошице)» [6]. На жаль «думка деяких» настільки вкоренилася у науці, що деякі

історики насправді взяли це на віру, та в багатьох енциклопедіях і дослідженнях повідомляють, що у м. Кошшо, за вказівкою Текелі, Жігмонда Другета було страчено. Ця позиція знайшла відображення і в творчості Кароя Месароша у монографії «Історія Ужгорода». Але і він у другій частині книги намагається частково спростувати це твердження: «Принаймні, Сірмаї в своїй роботі «*Notitia historica cottus Zempleniensis*» пише про це, однак, прямих доказів цього немає» [12]. Ці загальноприйняті погляди спростовує Дюла Дудаш у виданні «*Századok*» (Віхи): «Др. Янош Корачоні, член академії наук, відомий угорський історик, у статті для енциклопедії Паллас, згадує Жігмонда Другета, як останнього представника сім'ї, якого князь Текелі в 1684 році стратив. Жігмонд Другет був феїшпаном комітату Земплен, пізніше головним королівським суддею, автором роботи «*Nucleus Rerum Hungaricarum*», помер у 1684 році, але природною смертю. Текелі, в полоні якого, між іншим, в попередні роки був, не стратив його ... » [4]. Антал Сірмаї (Not. Hist. Com. Zempl. 256), посилячись на А. Вагнера, пише: «*Ipsium Supremum Comitum Sigismundum Drugeth per Thökölianos captum, et jussu Thökölii Cassoviae capite plexum*» «Тому, феїшпану Жігмонду Другету, схопленому прибічниками Текелі в Кошшо відтяли голову» [15]. Проте це повідомлення не має жодного іншого письмового підтвердження, так як сам Антал Вагнер пише лише про захват Унгвара (Ужгорода) [3]. Тиводар Легоцький також спростував це хибне твердження у своїй роботі з історії Середнянського замку [10] і повідомляє, що захоплення куруцями Ужгорода і навколишніх замків детально описано в автобіографії полковника куруців Дердя Отліка, але лише згадує, що «прибічник короля Жігмонд Гомоннаї помер від суму в Унгварі» [4]. Тобто висловлювання Антала Сірмої про страту Жігмонда Другета не відповідає дійсності.

Список використаних джерел

1. Adalékok az ungvári vár és tartománya, és Ungvár város történetéhez. Irta Dr. Hodinka Antal. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999. 106 old
2. Borbély Zoltán. *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*. Doktori értekezés, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2015. [Електронний ресурс] // режим доступу http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/2/1/Borbely_Zoltan_disszertacio.PDF
3. Carolus Wagner. *Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum quae jam interciderunt I–IV*. (Pozonii, Pestini, Lipsiae, 1802) Decas III. IV. Drugeth de Homonna // [Електронний ресурс] // режим доступу https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/CsaladHely_AltalanosCsaladtortenet_CollectaneaGenealogicoCarolusWagner/?query=Homonna&pg=348&layout=s

4. Dudás Gyula. Az utolsó Homonnay-Drugeth. /Gy. Dudás. // Századok. 1910. 405-406. old
5. Galavics Géza. Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában. /G. Galavics. //Művészettörténeti Értesítő. 2004. 53. évf. № 1-4. 53-80 pp.
6. Haraszthy Miklós. Adatok a Drugeth-Homonnai grófi család nemzedékrendjéhez. Andrassy Aladár gróf levelestárából. // Adatok Zemplén vármegye történetéhez. 1896. 5. szám – 168-170 old.
7. Hardi Đ. Drugeti: povest o usponu i padu porodice pratilaca anžujskih kraljeva. Novi Sad, 2012. 480 s.
8. Kohútová Mária. Šľachtický rod Drugetovcov // Historická revue. Roč. VII. Č. 10. S. 8.
9. Kissné Bognár Krisztina. Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben, 1526–1789. – Budapest: ELTE Egyetemi Levéltár, 2004. 552 p.
10. Lehoczky Tivadar. A szerednyeji vár. Hadtörténelmi Közlemények 1911. évfolyam (12. kötet. Budapest, 1911) 397. p.
11. Lenčič Štefan. Šľachtický rod Drugetovcov z Humenného. Humenné: Miestny odbor MS. - Vihorlatské osvetové stredisko, 2003. 183 s.
12. Mészáros Károly. Ungvár története, a legrégebb időktől maig. Pest: Ráth Mór Könyvkereskedése, 1861. 114 p.
13. Nagy Iván. Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. kötet (C–D). Pest: kiadja Ráth Mór, 1858. 420 p.
14. Réz László. A Drugethek és Homonna reformációja. Sátoraljaújhely, 1899. 158 p
15. Szirmai Antonius. Notitia historica comitatvs Zempléniensis. Bvdae, 1804. 371 p.
16. Zékány József. Tőke-Terebes város és vára. // Adalékok Zempléni vármegye történetéhez. 1899. № 10. 306-308. old
17. Zubánics László. Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI–XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében./L. Zubánics. – Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó, 2016. 292 p.
18. Wertner Mór. A Drugethek genealógiájához. // Turul. 1891. № 9. 151. p

Ласлов Зубанич, Оттила Йовжа. Жигмонд (II) Другет (? -1684) - очерки неизвестного жизненного пути

В научной работе освещены жизненный путь и деятельность малоизвестного представителя дворянства Северо-Восточной Венгрии, государственного деятеля и писателя Жигмонда Другета (?–1684). Венгерская историческая наука мало внимания уделяла ему, хотя за 27 лет своей жизни закончил университет, был участником великих исторических событий, издал 2 книги. К сожалению, Жигмонд Другет стал «жертвой» исторической науки. «Ошибку» одного из историков, наука приняла за исторический факт, поэтому жизненный путь Жигмонда Другета в большинстве изданий заканчивается позорным казнью на эшафоте. Научная работа на основании доступных источников имеет целью показать реального человека, который оставит мощный, но до сих пор неизвестный след в истории Северо-Восточной Венгрии.

Ключевые слова: Ужанский комитат, Венский университет, Мария Эстергази, феишпан, Жигмонд Другет, Северо-Восточная Венгрия, Терезия Кеглевич, замок Унгвар, Земплинский комитат.

Laslov Zubanych, Attila Józsa. Zsigmond II Druget (? -1684) – sketches from the unknown life path

On the occasion of the 700th anniversary of the Drugeth (of Italian origin) family's arrival to Northeastern Hungary (in our case, to the Ung County), a significant growth of interest is observed in the family as a whole as well as in some of its members who dominated the region for almost three centuries. This interest is not accidental, since the Drugeth family except the state-level dignitaries (palatines, royal judges, Transylvanian governors, commanders), enriched the history of the Hungarian kingdom with writers, poets, school founders, robber knights, and forgers.

However, history often plays a strange game with its participants, since, while memories of some individuals are kept unchanged for dozens of succeeding generations, but for some others we have to assemble the "historical mosaic" depicting heroes of that time, practically from small fragments.

In almost every scholarly work on the history of Northeastern Hungary (present-day Zakarpattia), special attention is paid to representatives of the Drugeth family, but biographical data of its individual members are rare. Scientific researches that began during the last decade at the Uzhhorod National University gave a serious "impetus for the intensification of "studies concerning the Drugeths" in the Ukrainian historiography".

The scientific work covers the life path and activity of a little-known representative of the Northeastern Hungarian nobility, statesman and writer Zsigmond Drugeth (? –1684). He has been paid little attention by the Hungarian historical science paid, although during his 27 years long life he graduated from university, participated in major historical events, and published 2 books.

Unfortunately, Zsigmond Drugeth became a "victim" of the historical science. Science accepted the "mistake" of one of the historians as a historical fact, therefore the life path of Zsigmond Drugeth in most publications ends with a shameful execution on the scaffold.

The aim of our scientific work is to show the real person who has left a powerful but still unknown mark in the history of Northeastern Hungary based on available resources.

Key words: Ung county, University of Vienna, Maria Esterhazy, main ispán, Zsigmond Drugeth, Northeastern Hungary, Theresa Keglevich, castle of Ungvár, Zemplén County.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-103-107

УДК 327-048.87(439+477)

ТІМЕА КУЛЧАР

*старший викладач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції
Ужгородського національного університету, аспірант Дебреценського університету
м. Ужгород, Україна
e-mail: matea2007@freemail.hu*

УГОРСЬКИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ЄВРО-РЕГІОНАЛЬНОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Статтю присвячено досвіду Угорщини у розвитку євро-регіонального транскордонного співробітництва. Особлива увага була приділена динаміці розбудови угорського євро-регіону Західна Паннонія. В ході дослідження ставиться акцент на ініціативи Східного партнерства.

Ключові слова: Угорщина, Україна, Європа, співпраця, євро-регіон, транскордонне співробітництво.

Вагомою подією у розвитку українсько-угорського транскордонного співробітництва після 2004 р., вважається східне розширення Європейського Союзу, тобто по-перше, формуванням нового східного кордону ЄС з Україною і по-друге, приєднанням Угорщини (відповідно і її регіонів) до ЄС. Насамперед потрібно відзначити, що на думку визначного угорського вченого Т. Гарді, внаслідок вступу Угорщини в ЄС її східні кордони «зустрічаються» з соціально-економічними депресивними територіями, тобто «периферія зустрічається з периферією» [3].

У зв'язку із розташуванням вздовж кордонів Євросоюзу східних прикордонних територій країн Центральної Європи помічається занижений соціально-економічний розвиток їх, що призводить до формування нової геоекономічної та геополітичної ситуації, що і дозволяє класифікувати цей випадок, за Й. Рехнітцером, як «подвійну периферію» [13; 9-72, 73-127].

Вітчизняна історична наука лише опосередковано займається питаннями розвитку євро-регіонів, зокрема в контексті досліджень міжрегіональних зв'язків країн Вишеградської четвірки (наукові роботи Є.Б. Кіш) [2], транскордонної співпраці (публікації М. О. Лендъел) [3], питань безпеки (публікації С. І. Мітряєвої) [5]. Більш конкретно, теоретично і практично, вивчають євро-регіони економісти: А. В. Балян [1], Н. Мікула [4], Ю. М. Шолох [7]. Угорська наукова школа вивчення євро-регіонального досвіду презентована перш за все науковими роботами Тамаша Гарді [8], Ласло Данч [10], Дюли Горват

[9], Жужанни Людвіг [11], Яноша Рехнітцера [12, 13], Шюлі Заккара [15].

Метою наукового аналізу є дослідження теоретичних підвалин формування та розвитку угорських євро-регіонів.

Актуальність питання визначається максимальною адаптацією прикордонних українських регіонів до європейських норм транскордонного співробітництва у тісній практичній взаємодії з угорськими прикордонними регіонами, які вже активно діють у правовому полі європейської регіональної політики. Важливою є також і адаптація європейського, угорського досвіду транскордонної співпраці в Україні.

З часу підписання Мадридської Конвенції, Угорщина по всьому периметру кордонів сформувала євро-регіони: євро-регіон Земплен; Карпатський Євро-регіон; Кошіце-Мішкольц Євро-регіон; Шайо-Ріма Євро-регіон; Neogradensis Євро-регіон; Іполь Євро-регіон; Ваг-Дунай-Іполь Євро-регіон; Ister-Granum Євро-регіон; Дунай-Кереш-Марош-Тиса Євро-регіон; West/Західна Паннонія Євро-регіон; Дунай-Драва-Сава Євро-регіон; Трикордоння Дуная Євро-регіон; Драва-Мура Євро-регіон; Гайду Бігар-Бігор Євро-регіон; Бігар-Бігор Євро-регіон. Хвиля інституційного оформлення співпраці прикордонних регіонів Угорщини з регіонами Європи в формі євро-регіонів у подальшому перейшла у русло якісної розбудови співпраці на транскордонному рівні. За розміром, територіальним розташуванням і зв'язками євро-регіони Угорщини можна поділити на два типи. Перший тип – це велика євро-регіональна модель (зокрема, це

Карпатський євро-регіон), і друга – мала більш ефективніша євро-регіональна модель, в більшій мірі двостороннього характеру із домінуванням співпраці саме прикордонних міст [12]. І не слід забувати, що євро-регіони Угорщини, створені наприклад, на угорсько-австрійському кордоні, суттєво відрізнялися і нині на жаль відрізняються від угорсько-українського включно Карпатського євро-регіону.

Зрозуміло, що метою євро-регіонів Угорщини було досягнення якісно високого рівня у співпраці. Як цілком справедливо зазначає Д. Скотт «швидкий інституційний розвиток транскордонного співробітництва забезпечує політичну безпеку і долучається до нових європейських територіальних вимірів» [14]. Визначаються європейські територіальні виміри, де існує розгалужена широка мережа суспільних і культурних зв'язків, існує швидка і розгалужена комунікація, конкурентоспроможна економіка, де зменшується роль і значення периферії, і що найважливіше багатотетнічне населення в цих прикордонних регіонах живе без конфліктів та у взаємоповазі.

Євро-регіони Угорщини на стадії формування, намагались якомога ефективніше адаптувати конкретну західноєвропейську модель євро-регіону. І що цікаво, у порівнянні із західноєвропейськими регіонами, цей процес відбувався пришвидшено, де євро-регіони проходили перевірку часом.

Західний вимір євро-регіонів, за участю прикордонних регіонів Угорщини, фактично був спрямований на поступову європейську інтеграцію країни, ще до набуття Угорщиною повноправного членства в Євросоюзі. Зпоміж євро-регіонів західного прикордоння Угорщини, на нашу думку, вважаємо за доцільне проаналізувати діяльність австрійсько-угорського євро-регіону West/Західна Паннонія. Євро-регіон West/Західна Паннонія було створено у 1998 році з метою вирішення проблемних питань транскордонного характеру. Хоча, зазначимо, що досвід співпраці прикордонних регіонів Австрії (східна федеральна земля Австрії – Бургенланд) та Угорщини (область Дьер-Мошон-Шопрон та Ваш).

Євро-регіон Західна Паннонія був створений на тоді ще східному кордоні ЄС, отже дос-

від євро-регіональної співпраці набутий західними прикордонними регіонами Угорщини представляє значний інтерес для України. Характерними особливостями цього євро-регіону є мультикультуралізм, роль своєрідного мосту, який з'єднавав Захід і Схід у 1990-х роках, досить високий соціально-економічний рівень розвитку прикордонних територій порівняно зі східними регіонами Угорщини, формування центру динамічного розвитку торгово-економічних зв'язків, відсутність проблем в історичній пам'яті жителів прикордонних регіонів, доволі високий рівень проникливості кордону навіть у 1980-90-х роках.

Зважаючи на географічне розташування євро-регіону Західна Паннонія, цей євро-регіон слугував моделлю співпраці прикордонних регіонів ЄС та не членів ЄС. Необхідно також відмітити питання фінансування спільних транскордонних проектів. Після вступу Австрії в ЄС, протягом 1995-1999 років в рамках Програми PHARE з транскордонного співробітництва між Угорщиною та Австрією було використано 42 мільйонів євро з метою реалізації проектів з територіального планування та розвитку, розвитку технічної інфраструктури, економічної кооперації, людських ресурсів, захисту навколишнього середовища, підтримки так званих малих проектів. Організаційна структура євро-регіону Західна Паннонія була створена на взірці моделі інституцій євро-регіону Нейсе-Ніса-Ніса. Утім, були враховані як регіональні особливості, так і досвід співробітництва євро-регіонів Польщі.

В інституційному значенні важливим було створення Транскордонної Регіональної Ради у 1992 році. У 1999 році до євро-регіону приєдналася і область Зала, отже євро-регіон об'єднує три угорських і один австрійський регіони. Рада Євро-регіону складається з 40 делегованих представників чотирьох прикордонних регіонів – партнерів. Президія є найвищою політичною інституцією, серед її основних завдань: розробка стратегій розвитку євро-регіону Західна Паннонія та визначення коротко та середньострокових цілей розвитку. Конкретна робота здійснюється в рамках 8 робочих комісій. Кожна з областей

має власний секретаріат і координує діяльність двох робочих груп. У 2002 році було розроблено Стратегічний документ розвитку євро-регіону Західна Паннонія.

Приєднання Угорщини до ЄС відповідно функціонально поступово змінює євро-регіон Західну Паннонія, тобто змінюються плани територіального розвитку євро-регіону. З точки зору економічного розвитку прикордонних територій, для усього євро-регіону і раніше характерною особливістю був як високий, динамічний розвиток економіки, так і активність економічних зв'язків. Вигідне гео-політичне та гео-економічне розташування у вимірі Схід-Захід, перетин тут міжнародних автомагістралей і швидкісних європейських залізничних сполучень, зокрема це Відень – Будапешт, Венеція – Трієст – Будапешт, наявність логістичних центрів: Дер-Гене, Шопрон, Надьканіжа, і що особливо важливо – висококваліфікованої робочої сили (560.000 осіб), 42.000 підприємств євро-регіону Західної Паннонії в цілому створило сприятливі умови для заснування і розвитку на території євро-регіону Автомобільного Кластеру Паннонія та Гелігенкреус-Сентгортхард транскордонного промислового парку [1].

Особливої уваги заслуговує ініціатива Східного партнерства, котру в травні 2008 року пропонували Польща та Швеція, які пропонували поглиблення взаємин зі східними сусідами, охопленими Європейською політикою сусідства, включно з Україною. Перша зустріч Східного Партнерства на найвищому рівні відбулася 7 травня 2009 року у Празі. Це стало офіційним початком вказаної ініціативи, на якому було ухвалено Спільну Декларацію та підсумовано успішні зусилля щодо встановлення ініціативи як невід'ємної частини політики Європейського Союзу. Східне партнерство по суті, є продовженням політики сусідства, тобто це означає, що наразі не передбачається входження країн – його учасників до ЄС.

Серед офіційних положень Комунікції Східного партнерства можливо відмітити: створення поглиблених зон вільної торгівлі; лібералізацію візового режиму між ЄС та країнами-партнерами з можливістю започаткування безвізового діалогу з ними за умови

попередньої «ефективної імплементації» угод про спрощення оформлення віз та реадмісію осіб; запровадження багатостороннього політичного діалогу між ЄС та країнами-партнерами в рамках Саміту (раз на 2 роки), зустрічей на рівні міністрів закордонних справ (щорічно) та в рамках чотирьох тематичних платформ; створення спеціальної програми допомоги для зміцнення адміністративної спроможності країн-партнерів; зміцнення енергетичної безпеки ЄС та його партнерів на принципах Енергетичної Хартії; вирівнювання регіонального розвитку країн-партнерів; оновлення договірно-правової бази відносин ЄС зі східними сусідами через заміну чинних угод про партнерство та співробітництво на посилені угоди нового формату [6].

Важливість саме поступової розбудови євро-регіонів, застосування методу крок за кроком у інституційній розбудові євро-регіону підкреслює Д.Скотт. Дослідник Д.Скотт даючи аналіз сучасній діяльності та досвіду розвитку євро-регіонів на голландсько-німецькому прикордонні, зазначив спільні риси та характеристики системного розвитку:

- протягом довгих років ЄС та НАТО спонукало прикордонні регіони до міжнародної співпраці;
- в економіці прикордонних регіонів наявними є подібні структурні проблеми «периферійності» (проблеми із працевлаштуванням, реструктуризація економіки, односторонній розвиток сфер діяльності, нерозвиненість сфери послуг, віддалене розташування від економічних центрів);
- спільність національних інтересів, які мають в більшій мірі економічний та культурний виміри, ніж безпеково-політичний;
- між голландськими провінціями та німецькими землями не існує суттєвих відмінностей, вони мають подібну політичну та фінансову автономію;
- формування широкої розгалуженої мережі економічних, суспільних та культурних зв'язків і пошук в них пріоритетів розвитку
- у економічній, суспільній та політичній інституційній системах мало асиметрії, втім є багато спільних екологічних та соціальних проблем [14].

На нашу думку запропонована методика, її імплікація на прикордонні Угорщини та України виходячи власне із внутрішніх характеристик, багато в чому є відмінною, які на жаль є суттєво відмінними навіть на рівні двох периферійних прикордонних регіонів на новому східному кордоні ЄС та України. Звичайно спільних негативних складових на прикордонні Угорщини та України можна і надалі розширити, низький соціально-економічний рівень розвитку, застаріла ін-

фраструктура, низький рівень освіти, як недостатність фінансування тощо. Отже, розвиток євро-регіонів України необхідно розвивати і підтримувати. Вагомим, навіть принципово суттєвим визначаємо важливість на українсько-угорському прикордонні реалізації європейських принципів у розбудові євро-регіонів, а саме, принципу субсидіарності, децентралізації та розробки стратегічного плану розвитку прикордонних територій.

Список використаних джерел

1. Баян А.В. Міжрегіональне, транскордонне співробітництво України за умов розширення Європейського Союзу (на прикладі прикордонних регіонів України та Угорщини). Ужгород: Ліра, 2005. 320 с.
2. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції. Ужгород: Ліра, 2008. 440 с.
3. Лендьел М. Досвід Карпатського Єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів. К.: Логос, 2000. 224 с.
4. Мікула Н. А. Єврорегіони: досвід та перспективи. Львів: ІРД НАН України, 2003. 222 с.
5. Мітряєва С. І. Карпатський єврорегіон – інструмент єврорегіональної стратегії України // Стратегічна панорама. 2005. №1. С. 42-51.
6. Східне партнерство. [SEC(2008) 2974] // Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/>
7. Шолох Ю.М. Стратегічне планування розвитку прикордонного регіону (на прикладі Закарпатської області) // Регіональна економіка. 2007. № 2. С. 131-138.
8. Hardi T. Államhatárok és regionális együttműködések // Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón (szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J.) / T.Hardi. Pécs: MTA RKK, 2000. 595-615 old.
9. Horvát Gy. Európai regionális politika. Dialóg Campus. Bp-Pécs, 1998. 501 old.
10. Dancs L. A határforgalom és a határmenti lakossági kapcsolatok jellegzetességei a magyar-ukrán határ mentén a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig // A határmenti együttműködés lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között. Nyiregyháza-Ungvár, 2004. P. 74-83.
11. Ludvig Zsuzsa. Süli-Zakar István. Együttműködés és felzárkózás a Kárpátok Eurorégióiban. Budapest: Stádium, 2002. 139 old.
12. Rechnitzer J. Eurorégió vázlatok a magyar-osztrák-szlovák határ menti térségben // Tér és Társadalom. 1997. № 2. 29-54 old.
13. Rechnitzer J. Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. Az osztrák-magyar határ menti együttműködés a kilencvenes években // Elválaszt és összeköt – a határ (szerk.: Nárai M., Rechnitzer J.). Pécs-Győr: MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. 9-72 old.
14. Scott J. A határ menti együttműködés nemzetközi rendszerei, Németország, Lengyelország és az EU // Tér és Társadalom. 1997. № 3-4. 117-142 old.
15. Süli-Zakar István. A Kárpátok Eurorégió interregionális szövetség tíz éve. Debrecen, 2003. 357 old.

References

1. Baljan A.V. Mizhregionaljne, transkordonne spivrobitnyctvo Ukrajiny za umov rozshyrennja Jevropejskogho Sojuzu (na prykladni prykordonnnykh reghioniv Ukrajiny ta Ughorshhyny). Uzhghorod: Lira, 2005. 320 c.
2. Kish Je. Centraljna Jevropa v suchasnij systemi jevroreghionaljnoji integraciji. Uzhghorod: Lira, 2008. 440 s.
3. Lendjyel M. Dosvid Karpatsjkogho Jevroreghionu: poshtovkh do pereosmyslennja modeli transkordonnogho spivrobitnyctva // Na shljakhu do Jevropy. Ukrajinsjkij dosvid jevroreghioniv. K.: Loghos, 2000. 224 s.
4. Mikula N.A. Jevroreghiony: dosvid ta perspektyvy. Ljviv: IRD NAN Ukrajiny, 2003. 222 s.
5. Mitrijajeva S.I. Karpatsjkij jevroreghion – instrument jevroreghionaljnoji strateghiji Ukrajiny // Strateghichna panorama. 2005. №1. S. 42-51.
6. Skhidne partnerstvo. [SEC(2008) 2974] // Rezhym dostupu: <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/>
7. Sholokh Ju.M. Strateghichne planuvannja rozvytku prykordonnogho reghionu (na prykladni Zakarpatsjkoji oblasti) // Reghionaljna ekonomika. 2007. № 2. S. 131-138.
8. Hardi T. Államhatárok és regionális együttműködések // Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón (szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J.). Pécs: MTA RKK, 2000. 595-615 s.
9. Horvát Gy. Európai regionális politika. Dialóg Campus. Bp-Pécs, 1998. 501 s.
10. Dancs L. A határforgalom és a határmenti lakossági kapcsolatok jellegzetességei a magyar-ukrán határ mentén a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig // A határmenti együttműködés lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között. Nyiregyháza-Ungvár, 2004. P. 74-83.
11. Ludvig Zsuzsa. Süli-Zakar István. Együttműködés és felzárkózás a Kárpátok Eurorégióiban. Budapest: Stádium, 2002. 139 s.
12. Rechnitzer J. Eurorégió vázlatok a magyar-osztrák-szlovák határ menti térségben // Tér és Társadalom. 1997. № 2. S. 29-54.
13. Rechnitzer J. Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. Az osztrák-magyar határ menti együttműködés a kilencvenes években // Elválaszt és összeköt – a határ (szerk.: Nárai M., Rechnitzer J.). Pécs-Győr: MTA Regionális Kutatások Központja, 1999. S. 9-72.
14. Scott J. A határ menti együttműködés nemzetközi rendszerei, Németország, Lengyelország és az EU // Tér és Társadalom. 1997. № 3-4. s. 117-142.
15. Süli-Zakar István. A Kárpátok Eurorégió interregionális szövetség tíz éve. Debrecen, 2003. 357 s.

Тімеа Кулчар. Венгерський опыт розвитку євро-регіонального трансграничного співробітництва

Статья посвящена опыту Венгрии в развитии евро-регионального трансграничного сотрудничества. Особое внимание было уделено динамике развития венгерского евро-региона Западная Паннония. В ходе исследования ставится акцент на инициативе Восточного партнерства.

Ключевые слова: Венгрия, Украина, Европа, сотрудничество, еврорегион, трансграничное сотрудничество.

Timea Kulchar. Hungarian experience in the development of euro-regional cross-border cooperation

The article is devoted to the experience of Hungary in the development of Euro-regional cross-border cooperation. It is clear that the aim of the Euro-regions of Hungary was to achieve a high level of cooperation. These are European territorial dimensions, where there is rapid and branched communication, a competitive economy, where the role and importance of the periphery are diminished, there is an extensive network of social and cultural ties, and that the multiethnic population in these border regions is particularly important without conflict. At the formation stage, the Hungarian Euro-regions sought to adapt as effectively as possible the specific Western European model of the Euro-region. Interestingly, this was done very quickly compared to the Western European regions where the euro-regions were subject to time-checks. Particular attention was paid to the dynamics of the development of the Hungarian Euro-region of Western Pannonia. The Western Pannonia Euro-region was created on the then-eastern border of the EU, so the experience of Euro-regional cooperation gained by Hungary's western border regions is of considerable interest to Ukraine. Hungary's accession to the EU is functionally gradually changing the Euro-region of Western Pannonia, that is, changing the territorial development plans of the Euro-region. Given the geographical location of the Western Pannonia Euro-region, this Euro-region served as a model for cooperation between EU and non-EU border regions. It should also be noted that funding for joint cross-border projects is important. From the point of view of economic development of the border areas, the high, dynamic development of the economy and the activity of economic ties were still characteristic of the whole Euro-region. The study focuses on the Eastern Partnership initiative. Particularly noteworthy is the Eastern Partnership initiative put forward in May 2008 by Poland and Sweden, which proposed a deepening of relations with eastern neighbors covered by the European Neighborhood Policy, including Ukraine. The Eastern Partnership is, in essence, a continuation of the Neighborhood Policy, ie it means that no EU member states are currently expected to enter.

Key words: Hungary, Ukraine, Europe, cooperation, Euro-region, cross-border cooperation.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-108-113

УДК 94(677):327,5“1960/1977”

АНДРІЙ ПОСПЕЛОВ

кандидат історичних наук, доцент
КЗВО «Одеська Академія неперервної освіти»
м. Одеса, Україна
e-mail: andreas.pospelov@gmail.com

ПЕРШИЙ ПЕРІОД ПОДВІЙНОГО МІЖДЕРЖАВНОГО ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ НА АФРИКАНСЬКОМУ РОЗІ (1960–1977 рр.)

Стаття присвячена першому періоду міждержавного воєнного конфлікту на Африканському Розі. Розкриваються події 1960-1977 рр. в двох конфліктних зонах. З одного боку наростання та прояви міждержавної воєнно-політичної конфронтації між Ефіопією та Республікою Сомалі, а з іншого – аналізуються аспекти появи внутрішньодержавного воєнного конфлікту в самій Ефіопії, пов'язаного з еритрейським питанням. Зазначається, що провінція Ефіопської імперії, а з 1974 р. республіки Еритрея, де-факто була не стільки внутрішньою структурою зазначеної держави, скільки напівлегальною державою, яка боролася за власну незалежність. Причому процес цей був спровокований в 1945-1959 рр. Великобританією, Італією і ООН, які прикладом створення єдиної Республіки Сомалі і намагання мати в якості союзника західних країн (а з 1974 р. соціалістичних) морську державу Ефіопію, реально створили комплекс подвійного міждержавного конфлікту у цьому регіоні Східної Африки.

Ключові слова: міждержавний воєнний конфлікт, сепаратизм, збройні зіткнення, агресія, деколонізація, міжнародні інституції.

Африканський Ріг – прийнята в науковій літературі назва території частини Східної Африки на якій зараз знаходяться такі держави як Ефіопія, Еритрея, Джибуті та квазі-держави колишнього Сомалі. В етно-конфесійному плані Африканський Ріг умовно можна поділити на Сомалійський малий півострів з переважно мусульманським населенням різноманітних племен, прибережну смугу, що є моноетнічною, втім також мусульманською - Еритреєю та внутрішню частину – Ефіопію, населення якої переважно ахмарці-християни. Історичні розбіжності між умовно християнською та мусульманською частинами Африканського Рогу доволі значні і в першу чергу тому, що Ефіопія ніколи, за виключенням відносно короткого (1936-1941 рр.) періоду італійської окупації, не була колоніально-залежною, тоді як увесь півострів Сомалі і еритрейське узбережжя Африканського Рогу були колоніями європейських провідних держав – Великобританії, Франції та Італії [5, с.445, 567].

Через те, що на Африканському Розі постійно, починаючи з 1960 р. і майже до сьогодні відбуваються постійні збройні зіткнення, як в самих вищеназваних державах, так і між ними, то нижче розглянуті події 19-

60-1977 рр. можна умовно назвати конфліктом на Африканському Розі. Тим більше, що всі нижче описані збройні сутички, так або інакше, в значній мірі пов'язані між собою, настільки, що даний конфлікт як в хронологічному, так і в географічно-стратегічному плані був і досі залишається вельми складним явищем. Ця складність характеризується наявністю одночасно як внутрішньодержавних так і міждержавних воєнних конфліктів. Причому, значна кількість саме внутрішньодержавних конфліктів є довготривалими і такими, які ведуть військово-політичні організації, які де-факто створювали державні структури чи навіть «паралельні держави». Саме тому, майже всі воєнні конфлікти на Африканському Розі слід вважати міждержавними і поєднаними логічно між собою, не дивлячись на їх системні відмінності. Причому всі конфлікти на Африканському Розі на наш погляд слід розділити на три значних етапи:

1-й: 1960-1977 рр., пов'язаний з наростанням конфронтації Ефіопія – Сомалі і Ефіопія-Еритрея, як частина Ефіопської імперії (з 1974 р. – республіки);

2-й: 1977-1993 рр. – пік ефіопо-сомалійської та ефіопо-еритрейської конфронтації з

одночасними внутрішніми конфліктами в Сомалі та Ефіопії відповідно;

3-й: з 1993 р. до сьогодні. Цей період характеризується розпадом Сомалі і боротьбою квазідержав, які існують на теренах колишньої Республіки Сомалі з одночасним міждержавним воєнно-політичним конфліктом між вже незалежними і офіційно визнаними світовим співтовариством республіками Ефіопією та Еритреєю.

Як не дивно, але в сучасній українській історіографії, першому періоду міждержавних воєнних конфліктів на Африканському Розі реально не присвячено жодної роботи. Стосовно, радянської, російської та західної історіографії, а також частково української, події 1960-1977 рр. побічно аналізуються в чисельних публікаціях різного характеру не як самостійний історичний процес, а виключно як основа ефіопо-сомалійського конфлікту 1977-1978 рр. чи боротьби еритрейців за незалежність своєї країни.

Саме тому, мета даної статті є комплексний аналіз подвійного міждержавного воєнного конфлікту на Африканському Розі в перший період його розвитку (1960-1977 рр.) з одночасним з'ясуванням його історичних причин.

На протязі усього XIX ст. єдиною незалежною державою в Африці і в тому числі на Африканському Розі, залишалася Ефіопія. В другій половині цього століття, починаючи з 1860-х рр. Африканський Ріг став об'єктом колоніальної експансії з боку Англії, Франції, а з 1880-х рр. і Італійського королівства. Саме воно намагалося як скоріше захопити ті африканські землі, що не були захоплені іншими, більш розвинутими європейськими колоніальними імперіями.

Тільки у 1857 р. Великобританії вдалося захопити північну частину сомалійського півострова, яке відтоді стало зватися Британське Сомалі. Через рік Франція змогла захопити невелику частину північного сомалі (тепер Джибуті) і лише у 1889 р. Італія встановила своє колоніальне панування над півднем Сомалійського півострова, яке було перетворено у Італійське Сомалі. Однак на цьому італійці не зупинилися. Їх війська на початку 1890-х рр. неодноразово входили на терени

Ефіопії, доти, поки у 1896 р. не зазнали поразки в битві при Адуа від ефіопів на чолі з негутом (імператором) Менеліком II. Фактично це була перша поразка європейської армії від військ африканських народів. Тому відстояв свою незалежність, керівники Ефіопії самі почали вести активну зовнішню політику. Так, ще у 1891 р. Менелік II надіслав листа урядам країн Європи про те, що його імперія вважає своїми території Еритреї та пустелі Огаден, а також частину Судану до міста Хартум включно, хоча з усіх цих територій Ефіопія здобула у 1898 р. лише пустелю Огаден [2, с.87-89].

У 1897 р. Еритрею окупувала Італія. Остання разом з Великобританією та Францією пішла на ухвалення договору про кордони з Ефіопією, що був підписаний у 1908 р. в Адіс-Абебі.

Такий стан речей зберігався до 1935 р., коли фашистська Італія розпочала Другу італо-ефіопську війну 1935-1936 рр. Не дивлячись на жорсткий опір ахмарців, італійці. Які мали майже абсолютну перевагу в озброєннях над армією Ефіопії, змогли нарешті захопити територію цієї країни та на деякий час перетворити її у свою колонію. Втім, остаточно опір ефіопів італійці подавити не змогли [6, с.156-167.]. Але ж це не завадило 9 травня 1936 р. Беніто Муссоліні оголосити про створення Італійської імперії.

Під час Італо-ефіопської війни 1935-1936 рр. ефіопський імператор Хайле Селасіє I перебував в Європі, намагаючись отримати допомогу з боку європейських країн, але не вдало. Однак він здобув авторитет серед урядів країн Заходу, завдяки чому, згодом європейські лідери заплющували очі на той геноцид, що творився в підвладній йому країні [3, с.397].

В ході Другої світової війни, у 1941 р. британські війська на чолі з генералами Канінгемом та Платтом, за допомогою місцевого населення, визволили Ефіопію та Еритрею від італійських окупантів. У 1944 р. Хайле Селасіє I повернувся в свою столицю м. Адіс-Абебу, хоча до 1948 р., його країна, разом з Еритреєю та Огаденом і Сомалі перебували під управлінням британської колоніальної адміністрації. В той же період англійці над провінцією

Тіграй (північ Ефіопії) поставили губернатора, який став добиватися відокремлення від Ефіопії.

З 1946 р. британці намагалися вирішити долю Африканського Рогу. План міністра закордонних справ Бевіна, про створення Великого Сомалі не знайшов відгуку і тому з 1950 р. ці території були передані під управління ООН. Остання 15 вересня 1952 р. передала Еритрею та Огаден Ефіопії, а Сомалі знов опинилося під владою Англії та Італії, хоча як і підмандатні території [9, 27]. Тільки після спеціального рішення Генеральної Асамблеї ООН від 14 травня 1959 р. Великобританія змушена була надати незалежність Британському Сомалі 26 червня 1960 р. 1 липня 1960 р. Британське та Італійське Сомалі об'єдналися в єдину незалежну державу – Республіку Сомалі [8, с.160].

Таким чином, Африканський Ріг був розділений за історичними та етно-конфесійними ознаками. Але приєднання Огадена до Еритреї до Ефіопії не було продиктовано вищеназваними принципами. Цей крок був здійснений через стратегічні відносини Заходу з Ефіопією, а також з її імператором Хайле Селасіє I. Більше того, Еритрея для Ефіопії була стратегічно важливою територією, оскільки забезпечувала країні вихід до моря (Червоного), а тому єдиним вільним шляхом для економічних зв'язків зі світом. Не дивно, що відразу ж після приєднання Еритреї до Ефіопії, там розпочалася збройна боротьба під сепаратистськими гаслами, яку підіграла політика Адіс-Абеби, що ліквідувала місцеве самоврядування. У 1958 р. ця боротьба отримала організаційні форми, через створення в Каїрі Фронту Визволення Еритреї (ФНЕ), на чолі з Османом Салехом Сабхе.

Створення в середині 1960 р. Республіки Сомалі стало початком конфронтації з Ефіопією, так як лідери нової держави бажали об'єднати під своєю владою всі землі, населені сомалійцями – Джибуті, Огаден, північний схід Кенії. Оскільки Республіка Сомалі була однією з бідніших країн світу, а про внутрішню стабільність в ній можна було лише мріяти, через постійно-ворогуючі на всіх рівнях між собою племена та клани, засобом зберегти владу для сомалійських лідерів бу-

ло об'єднати країну збройним шляхом. Тим більше, що не зважаючи на перевагу населення та іноземну допомогу, Ефіопія також була доволі бідною і у військовому плані не сильною державою.

Так, 26 грудня 1960 р. 7000 сомалійських військових вперше атакували ефіопський прикордонний пункт. Така значна чисельність сомалійських вояків, які здійснили атаку на вузькій ділянці кордону з Ефіопією, свідчила лише про одне – рішення на проведення цієї акції було прийнято на вищій керівництвом тільки-но створеної республіки. Однак, сомалійські керівники не дооцінили свого супротивника, який відразу ж почав діяти «по-західному». У відповідь на сомалійську атаку, Військово-повітряні сили (ВПС) Ефіопії здійснили кілька рейдів на сомалійські міста, а частини спеціального призначення армії Ефіопії, переткнувши кордон, руйнували селища сомалійців.

5 лютого 1961 р. сомалійські війська увійшли в Огаден і частково окупували цю територію. Більше того, офіційний Могадішо вимагав від Великобританії передати так званий «північний прикордонний район», але британці вирішили цей спір на користь Кенії. У відповідь, уряд Сомалі в березні 1963 р. розірвав дипломатичні відносини з Великобританією.

До 1963 р. жодна зі сторін конфлікту не змогла досягти перемоги в Огадені. А коли країни Заходу відмовилися постачати в Сомалі зброю, лідери республіки звернулися до СРСР. В той же час, Ефіопія не тільки отримувала зброю від США [11], але й розташувала на своїй території 3000 американських військових.

Зміни зовнішньополітичних пріоритетів Сомалі проявилися в лютому 1964 р., коли за допомогою радянської зброї в Огадені з 7 по 15 лютого сомалійці здобули кілька перемог. Лише перевага в чисельності та добрий вишкіл особового складу ВПС Ефіопії допомогли їй не втратити цю територію. 16 лютого 1964 р., при посередництві генерального секретаря ООН У Тана обидві країни домовилися про припинення вогню, хоча до літа 1967 р. на кордоні між двома країнами відбувалися збройні сутички.

Обраний у 1967 р. президентом Республіки Сомалі Абдирашид Мермак намагався припинити конфлікт з Ефіопією через досягнення з нею відповідної угоди. Але 15 жовтня 1969 р. він був вбитий, а 20 жовтня, через військовий заколот до влади прийшли сомалійські генерали, створив Верховну Революційну Раду на чолі з генерал-майором Мохамедом Сіадом Барре.

Його уряд оголосив про соціалістичний розвиток країни, через що, Республіка Сомалі стала прямим союзником СРСР. Від останнього країна почала отримувати значну військову допомогу. Радянський Союз побудував на території Сомалі в порту Бербера військово-морську базу для тимчасового базування кораблів 8-ї оперативної ескадри, та аеродром 1-го класу для базування дальніх бомбардувальників Ту-95 та Ту-16. [7, с.97-101].

Радянська допомога дозволила Сіаду Барре створити доволі міцну армію чисельністю в 40000 осіб, на озброєнні якої була найсучасніша техніка – винищувачі МіГ-17Ф та МіГ-21МФ, танки Т-55, панцерники БРТ-60. Біля 6000 радників з СРСР допомагали в створенні сомалійської армії. А у 1974 р. Сіад Барре ухвалив з СРСР Договір про дружбу та співробітництво, одночасно перейменував свою країну в Союз Сомалійських Соціалістичних Республік (СССР (sic!)) [4, с.401].

На відміну від свого східного сусіда, становище в Ефіопії було набагато гіршим. Країна фактично вела громадянську війну проти сепаратистів Еритреї. Не дивлячись на американську допомогу, ця війна не була вдалою для імператорської армії. Тільки через відсутність єдності у еритрейських повстанців, їх дії не закінчилися успіхами.

Так у 1970 р. ФНЕ розколовся на Повстанські визвольні сили Еритреї, Еритрейські визвольні сили та Народний фронт визволення Еритреї, який очолювали люди з марксистським переконаннями. Військові підрозділи цих угруповань базувалися на території Судану, але діяли терористичними шляхами і в Європі. Так 11 березня 1969 р. у Франкфурті був захоплений літак ефіопської державної авіакомпанії.

Згодом, стало зрозуміло, що перемогу у війні можна отримати лише об'єднавшись,

що і зробили представники трьох вищеназваних еритрейських угруповань у 1975 р., створив знов Фронт визволення Еритреї (ФВЕ) [10, с.412-413]. Слід відмітити, що дії еритрейських повстанців знаходили відгук в соціалістичних країнах, а Республіка Куба суттєво допомагала їм. Все це призвело до того, що дії еритрейців з кожним роком ставали все більш успішними. В значній мірі це пояснювалося також і внутрішнім станом в Ефіопії. Уряд Хайле Селасіє I - довів свою країну до тяжкої кризи. У 1972 р. стався голод, а в лютому 1974 р. повстала армія. 12 вересня 1974 р. імператор був скинутий військовими, які створили Координаційний комітет збройних сил (DERG) на чолі з генералом Аманом Андом.

Новий уряд здійснив низку термінових заходів щодо боротьби з сепаратизмом, надіславши до Еритреї мобілізовану 40-тисячну армію. Але 23 листопада 1974 р. Анд був застрелений групою заколотників на чолі генералом Тефері Беніі, полковником Антафу Абате і майором Менгісту Хайле Маріамом. Їх головною дією, як і у попередників було придушення сепаратизму в Еритреї. Однак досягти тут перемоги і вони не змогли. Повстанці, скориставшись заворушеннями в країні, оточили столицю Еритреї – м. Асмару, а також майже всю ефіопську армію.

Арабські країни, переважно Лівія, серйозно допомагали еритрейцям, які майже повністю встановили свій контроль над всією країною. Все це спонукало DERG звернутися на початку 1975 р. за допомогою до США та СРСР. І хоча ці країни і допомагали Ефіопії, цього було недостатньо. Тому уряд Беніі спробував у 1976 р. налагодити контакти з Османом Салехом Сабхе – авторитетним лідером ФВЕ.

Втім ситуацію ефіопо-еритрейської конфронтації, яка набувала риси напів дипломатичного врегулювання, сприятливого для обох сторін, кардинально змінив прихід до влади, в результаті «міні військового заколоту» 2 лютого 1977 р. полковника Менгісту Хайле Маріама. Він різко змінив курс країни, оголосив побудову соціалізму та відмовившись в травні 1977 р. від американської військової допомоги, одночасно активізувавши бойові дії на просторах Еритреї.

Тепер Ефіопія ставала союзником СРСР на Африканському Розі, тим паче що вже була інформація про налагодження контактів з Заходом з боку уряду Сомалі. Тому збереження територіальної єдності Ефіопії для СРСР ставало головною метою, якій змушена була скористатися проти своєї волі й Куба [1, с.226-227].

Але все ж такі спроби врегулювати конфлікт між Ефіопією та Сомалі, що з 1975 р. вступав в свою нову фазу, коли був створений Фронт визволення Східного Сомалі, що розпочав партизанську війну в Огадені, були. Так в березні 1977 р. Фідель Кастро зустрівся в Адені з Барре та Маріамом, але переконати їх припинити конфлікт та об'єднатися не зміг. Уряд Сіада Барре, вирішивши, що міць сомалійської армії достатня, зробив ставку на війну, яка розпочалася влітку 1977 р.

В значній мірі цьому рішення сомалійського лідера сприяло і те, що згідно американських даних, 75% ефіопської армії з початку 1977 р. були задіяні в боях з еритрейськими повстанцями. Перекидання навіть половини цієї армії в Огаден, була вкрай складною задачею. Саме тому, Сіад Барре вирішив ризикнути і 23 липня 1977 р. оголосив Огаден частиною Сомалі, одночасно віддавши наказ своїй армії повністю захопити цю ефіопську провінцію. Наступного дня сомалійські війська переткнули кордон з Ефіопією, розпочав повномасштабну війну з оголошеною соціалістичною Республікою Ефіопія.

Таким чином, в перший період розвитку конфлікту на Африканському Розі, виявилось дві його складові. По-перше, це протистояння між Ефіопією та Сомалі за Огаден. По-друге, це сепаратистський для Ефіопії рух в Еритреї.

Що стосується першої складової конфлікту, то причинами його було намагання уряду Сомалі об'єднати в єдиній державі всі землі з сомалійським населенням, в тому числі й Огаден. Військовим шляхом у 1960-1977 рр. зробити це було не можливо, оскільки жодна зі сторін не мала суттєвої переваги над своїм супротивником. Більше того, у 1974-1977 рр., завдяки політичним змінам в Ефіопії, Огаденську кризу намагався вирішити СРСР за допомогою Куби на тлі об'єднання двох країн на основі ідей соціалізму, але не вдало, через непримиримість позицій лідерів Сомалі та Ефіопії.

Еритрейське ж питання для Ефіопії було стратегічним. Зберегти вихід до моря – це завдання № 1 для усіх ефіопських режимів. Але у військовому плані на 1977 р. еритрейці, подолавши свої політичні розбіжності, майже досягли перемоги, тим більше, що вони отримували величезну допомогу з боку арабських та деяких соціалістичних країн. Однак політичні зміни в Ефіопії та переорієнтація її на СРСР вирішили долю Еритреї в той час, оскільки збереження єдиної Ефіопії було вигідно в першу чергу Радянському Союзу. Не маючи чисельних військових баз за кордоном, але активно розвиваючи свій флот, який на початку 1970-х рр. вже став другим за потужністю в світі після ВМС США, єдиним шляхом для офіційної Москви надавати пряму і постійну допомогу своїм сателітам залишалося саме море. Виключно тому, при будь якому розвитку подій, союзна СРСР Ефіопія повинна була залишатися державою з виходом до моря, завдяки чому на просоціалістичний рух борців за незалежність Еритреї можна було заплющити очі.

Список використаних джерел

1. Белфор С. Фідель Кастро. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 294 с.
2. Вобликов Д. Эфиопия в борьбе за сохранение независимости (1860-1960). М.: Наука, 1961. 336 с.
3. Вожди и тираны XX века / под редакцией Р. Н. Гришко. Минск: Современный литератор, 1997. 237 с.
4. Войны второй половины XX века / под редакцией А. Н. Гордиенко. Минск: Литература, 1998. 542 с.
5. Географический энциклопедический словарь / под редакцией А. Ф. Трешникова. М.: Советская энциклопедия, 1989. 591 с.
6. История Второй мировой войны 1939-1945 гг. / под редакцией Н. В. Огаркова. Т.2. М., 1975. 479 с.
7. Манойлин В. И. Базирование ВМФ СССР. М., 2004. 256 с.
8. Новейшая история арабских стран Африки / под редакцией А. А. Громыко. М.: Наука, 1990. 346 с.
9. Finkelstein L.S. Somaliland under Italian administration: a case study in United Nations trusteeship New York: Woodrow Wilson Foundation, 1955. 54 p.
10. Lewinski M. Konflikt na wybrzeżu morza Czerwonego – Eritrea 1961-1993 // Zarys dzieł Afriki i Azji 1869-1996. Historia konfliktów. Praca zbiorowa pod redakcją irawkowa Anjea Bartnickiego. Warszawa: Wiedza, 1996. S.409-422

11. "Trade Registers". Armstrade.sipri.org. [Elektronnyi resurs]. Rezhim dostupa: http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php

References

1. Belfor S. Fydel Kastro. Rostov-na-Donu: Fenyks, 1997. 294 s.
2. Voblykov D. Эфиопия в борьбе за сохранение независимости (1860-1960). М.: Наука, 1961. 336 s.
3. Vozhdy u tyragy XX veka / pod redaktsyei R. N. Hryshko. Mynsk: Sovremennyy lyterator, 1997. 237 s.
4. Voyny vtoroi polovyny XX veka / pod redaktsyei A. N. Hordyenko. Mynsk: Lyteratura, 1998. 542 s.
5. Neohrafycheskyi entsyklopedycheskyi slovar / pod redaktsyei A. F. Trëshnykova. М.: Sovetskaia entsyklopedyia, 1989. 591 s.
6. Ystoriya Vtoroi myrovoi voyny 1939-1945 hh. / pod redaktsyei N. V. Oharkova. Т.2. М., 1975. 479 s.
7. Manoilyn V. Y. Bazyrovanye VMF SSSR. М., 2004. 256 s.
8. Noveishaia ystoriya arabskykh stran Afryky / pod redaktsyei A. A. Hromuko. М.: Nauka, 1990. 346 s.

Андрей Поспелов. Первый период двойного межгосударственного вооруженного конфликта на Африканском роге (1960-1977 гг.)

Статья посвящена первому периоду межгосударственного вооруженного конфликта на Африканском Роге. Раскрываются события 1960-1977 гг. в двух конфликтных зонах. С одной стороны наращения и проявления межгосударственной военно-политической конфронтации между Эфиопией и Республикой Сомали, а с другой - анализируются аспекты появления внутргосударственного вооруженного конфликта в самой Эфиопии, связанного с эритрейским вопросом. Отмечается, что провинция Эфиопской империи, а с 1974 г. Республики Эритрея, де-факто была не столько внутренней структурой указанного государства, сколько полулегальной государством, боролась за свою независимость. Процесс этот был спровоцирован в 1945-1959 гг. Великобританией, Италией и ООН, примером создания единой Республики Сомали и попытки иметь в качестве союзника западных стран (а с 1974 г. – социалистических) морскую державу Эфиопию, реально создали комплекс двойного межгосударственного конфликта в этом регионе Восточной Африки.

Ключевые слова: межгосударственный вооруженный конфликт, сепаратизм, вооруженные столкновения, агрессия, деколонизация, международные институты.

Andrii Pospelov. The first period of double interstate military conflict on the African horn (1960-1977)

The article is devoted to the first period of the interstate military conflict in the Horn of Africa. The events of 1960-1977 are revealed. In two conflict zones. On the one hand, the buildup and manifestation of an interstate military-political confrontation between Ethiopia and the Republic of Somalia, and on the other hand, aspects of the emergence of an intrastate military conflict in Ethiopia itself related to the Eritrean issue are analyzed. Moreover, it is noted that the province of the Ethiopian Empire, and since 1974 the Republic of Eritrea, de facto was not so much an internal structure of the indicated state as a semi-legal state, fought for its independence.

This process was provoked in 1945-1959. Great Britain, Italy and the UN. These world players created a situation of the unification of British and Italian Somalia into a single state - the Republic of Somalia, depriving it after the creation of those territories that were inhabited by related tribes. Thus, Western countries pushed Somalia to search for ways to unite with the territories of Ogaden and Kenya exclusively by military means. And Somalia, which was experiencing the shortcomings of all Somalia, was forced to seek a partner who would provide official Mogadishu with the means of warfare, against the background of constant help not to her, but exclusively to neighboring Ethiopia. That is why the Republic of Somalia has become an exclusively Soviet ally since the late 1960s.

An example of the creation of a single Republic of Somalia and an attempt to have Western countries as an ally, and after 1974 the countries of socialism, the maritime power of Ethiopia, actually created a complex of double interstate conflict in this region of East Africa. It was in him that the status of Somalia as a country without related territories and Eritrea as the usual province of Ethiopia was fixed, which did not suit their peoples and leaders.

Key words: interstate military conflict, separatism, armed clashes, aggression, decolonization, international institutions.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-114-118

УДК 327.8:73 "1991-1999"

ЮЛІЯ СЕДЛЯР

доктор політичних наук, професор кафедри політології
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна
e-mail: juliasedlyar@gmail.com

АМЕРИКАНСЬКА ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНИХ САНКЦІЙ ЩОДО КУБИ У 1990-х рр.

У статті охарактеризовано політику санкцій США щодо Куби протягом 1990-х рр., з'ясовано ієрархію американських національних інтересів щодо Куби. Встановлено, що санкції США щодо Куби було упроваджено для повалення кубинського політичного режиму, сприяння демократичним перетворенням на Кубі, протидії геополітичним інтересам Куби в Латиноамериканському регіоні. Розкриваються підвалини американської політики санкцій проти Куби, наводяться фактори, що визначають низьку ефективність стратегії антикубинських санкцій.

Ключові слова: США, Куба, політика санкцій, міждержавні відносини, Акт Торрічеллі, Закон Хелмса-Бертона.

Американсько-кубинські взаємини формують унікальний феномен сучасних міжнародних відносин, адже донині світова політична практика не знала такого тривалого і настільки асиметричного міждержавного конфлікту. Минуло вже більше п'ятдесят років, але клімат у двосторонній взаємодії між США і Кубою залишається стабільно холодним. Зважаючи ж на специфіку ситуації, дослідження еволюції американсько-кубинського протистояння у постбіполярний період набуває доволі важливого значення, адже джерело і учасники конфлікту сформувалися за часів біполярності і виступають своєрідним продуктом антагонізму двох ідеологічних систем.

Аналіз політики санкцій США щодо Куби у постбіполярну добу посідає вагомe місце в історичній науці як у межах вітчизняної, так і зарубіжної школи. Серед усіх робіт фундаментальністю відрізняються наукові розвідки Зб. Бжезинського, Г. Кіссінджера, В. Головченка, Є. Камінського, М. Засядька, С. Романенка, Г. Савельєва. Роль і значення санкцій у міждержавних відносинах Куби і США знайшли своє представлення у широкому колі публікацій з історії міжнародних відносин, серед яких аналітикою і значним масивом фактологічного матеріалу відрізняються праці О. Бендюк, Г. Віарди, Д. Давидова, Д. Домінеса, Т. Ешбі, В. Кременюка, С. Парселла, С. Рогова, В. Согріна, Р. Хаасса.

Фактично відразу після руйнації СРСР Конгрес США 23 жовтня 1992 р. схвалив «Акт про демократію на Кубі», більш відомий як

Акт Торрічеллі. Головним лобістом даного закону виступив впливовий Американсько-кубинський національний фонд (АКНФ) на чолі із Мас-Каносою, який відрізнявся непримирним ставленням до режиму Ф. Кастро. Документ було представлено на 102 сесії Конгресу США республіканцем від штату Нью-Джерсі Р. Торрічеллі і Б. Грехамом.

Сутність нормативного акту зводилась до посилення торговельно-економічного ембарго за рахунок заборони торгівлі з Кубою для іноземних філій американських компаній, заборони на півроку для іноземних суден входити і обслуговуватися у портах США, якщо вони заходили у кубинські порти (§ 1706); передбачалася можливість політичного тиску Вашингтону на держави, які підтримують кубинський політичний режим «фінансово-економічними засобами» [3].

У частині 6 п. 2 документу читаємо: «Крах комунізму у колишньому СРСР і Східній Європі, повне визнання у сучасних умовах країнами Латинської Америки і Карибського басейну того факту, що Куба представляє собою тупикову модель розвитку й управління при очевидній нездатності кубинської економіки встояти, надає США і міжнародному демократичному співтовариству безпрецедентну можливість забезпечити мирний перехід до демократії на Кубі» [6]. Отже, з тексту документу випливало, що він спрямовувався на повалення режиму Ф. Кастро.

Варто вказати на те, що «Акт про демократію на Кубі», за задумом його автора Р. Торрічеллі, повинен був містити ембарго

на поставки товарів гуманітарного призначення, зокрема ліків, медичного обладнання і продовольства. Однак, конгресмени відхили настільки жорсткий проект, увівши до нього поправку Т. Вейсса (§ 1705 «Підтримка народу Куби»), все одно лишивши під санкціями групу продовольчих товарів, що було скасовано лише у 2000 р.

Особливістю Акту Торрічеллі було те, що ним передбачалося сприяти формуванню демократичної опозиції на Кубі через збільшення неформальних контактів між неурядовими організаціями, надання зі сторони США фінансової допомоги кубинським демократичним силам. У § 1705 (b) «Допомога у підтримці демократії на Кубі» зокрема, знаходимо: «Уряд Сполучених Штатів може надавати допомогу через відповідні неурядові організації для підтримки індивідів й організацій, що сприяють ненасильницьким демократичним змінам на Кубі» [6]. Останнє різко негативно сприймалося офіційною владою Ф. Кастро, котрий назвав такий підхід «політичним пранником» і звернувся до населення протидіяти йому [11, Р. 45].

§ 1708 «Політика відносно демократичного кубинського уряду» описує умови зняття санкцій з боку США. У ньому зазначається: «Президент може відмінити обмеження, викладені у § 1706, якщо він ... виступить з доповіддю у Конгресі, в якій вказуватиметься, що уряд Куби: 1) провів вільні і чесні вибори під наглядом міжнародних спостерігачів; 2) надав опозиційним партіям достатньо часу, аби організувати виборчу кампанію, відкрив доступ до ЗМІ всім кандидатам, що беруть участь у виборах; 3) демонструє повагу основним правам і свободам громадян Куби; 4) рухається у напрямку встановлення вільної ринкової економічної системи; 5) вніс зміни до Конституції, які гарантували б проведення вільних і чесних виборів» [6]. § 1707 п. 3 доповнює список ще одним критерієм – а саме, президент США повинен поінформувати профільні комітети Сенату і Конгресу про те, що «діючий уряд Куби не надає зброю, фонди буд-якій групі, країні, що прагне здійснити силовий переворот у даній державі» [6].* У

разі ж задоволення вище вказаних вимог, президент США на знак поваги до кубинського уряду, обраного у результаті демократичних виборів, «сприятиме вступу або відновленню у членстві такого уряду в міжнародних організаціях і міжнародних фінансових інститутах; здійснить кроки на завершення торговельного ембарго США проти Куби» [6].

Міжнародна реакція на даний документ була неоднозначною. Більшість держав Латинської Америки зустріли «Акт про демократію на Кубі» із насторогою. Мексика, Колумбія, і особливо Бразилія розкритикували екстериторіальний принцип Акту Торрічеллі. Венесуела та Чилі акцентували увагу на значній потенційній важливості Куби для розвитку латиноамериканського континенту, тим самим непрямо засудивши політику Білого дому на кубинському напрямі [4]. Проте, далі дипломатичного демаршу дані країни не пішли і утримались від конфронтаційної лінії поведінки у відносинах із Вашингтоном. Свідченням цьому є й відмова держав регіону у вересні 1992 р. підтримати проект резолюції ГА ООН, запропонований Кубою, в якій засуджувалася нова жорстка політика санкцій Білого дому. Серед держав регіону найбільшу політичну підтримку Акту Торрічеллі демонструвала Аргентина, тодішній президент якої К. Менем під час проведення Іberoамериканського саміту 1992 р. в Іспанії заявив про свою готовність зробити все можливе, аби встановити на Кубі демократичне правління.

Разом з тим, деякі країни, як наприклад Мексика, попри тиск Вашингтону продовжували нарощувати свою економічну присутність на Кубі [10, Р. 47]. У 1995 р. мексиканський бізнес на Острові Свободи було вже представлено 200 компаніями, серед яких діловою активністю і розміром капіталу вирізнялися нафтогазовий концерн «Petroleos Mexicanos», телекомунікаційне підприємство «Grupo Damos», авіакомпанія «Mexicana de Aviacion», «Семех» банк «Bancomext».

Євросоюз, хоча у цілому і підтримав американський курс на посилення ізоляції Куби, все ж таки не зміг виробити консолідовану позицію по даному питанню. Наприклад,

* Дана політична вимога США щодо Куби була вказана в «Акті про іноземну допомогу» від 4 вересня 1961 р., уведеного в дію проти Куби 7 лютого 1962 р. – Авт.

Іспанія та Португалія у межах реалізації Ібероамериканського процесу у 1992 р. засудили новий політичний підхід Вашингтону відносно Гавани. Користуючись посиленням політики ізоляції, Іспанія, всупереч сподіванням американських дипломатів, взяла курс на розширення присутності своїх інтересів на Кубі у межах концепції «демократичного іспанізму». Іспанська корпорація «Melia» вирішила навіть згорнути свій бізнес у США, аби розширити економічні контакти з Гаваною. До середини 1990-х рр. на Острові Свободи було створено 104 спільних підприємств з Іспанією, 57 – з Італією, 34 – з Португалією. Загальний товарообіг Куби з державами-членами ЄС станом на 1995 р. досяг 1,5 млрд. дол. США [3, с. 93].

Разом з тим, інші країни Європи офіційно встали на бік США. Р. Хаас пояснює даний факт двома обставинами: по-перше, Акт Торрічеллі націлювався на обмеження торговельних зв'язків між кубинськими та американськими компаніями, яким пропонувались натомість субсидії і фактично не забороняв торговельно-економічну діяльність європейських підприємств на Кубі; і, по-друге, європейські політики розраховували на скасування документу новою президентською адміністрацією Б. Клінтона [10, Р. 47].

Пожвавленню роботи іноземного капіталу на кубинському економічному просторі попри уведені США торговельно-економічні санкції слугували й системні реформи народного господарства країни, які легалізували приватне підприємництво (Закон № 141 1993 р.), дозволили вільний обіг долара (Закон № 140 від 13 серпня 1993 р.), забезпечили пільги і гарантії іноземним інвесторам (Закон № 73 «Про податкову систему» 1994 р.), демонополізували зовнішню торгівлю, скоротили частку державного сектора, проклали шлях для подальшого створення індустріальних парків і вільних економічних зон [12].

Важливим для функціонування кубинської економіки в умовах санкцій США першої половини 1990-х рр. стало скасування режимом Ф. Кастро заборони на візити на Кубу і надання фінансової допомоги емігрантськокубинцям своїм родичам на острівній державі. За деякими даними, загальна сума таких гро-

шових переказів досягала 500 млн. дол. США на рік.

Більше того, у цей час кубинське керівництво здійснило декілька кроків задля посилення в країні позицій правлячої Комуністичної партії. Насамперед, у 1990-1991 рр. пройшло масове вивільнення Комуністичної партії Куби (КПК) від старої прорадянської номенклатури. Зі складу Політбюро були виведені найближчі союзники Ф. Кастро, ветерани «Руху 26 липня» В. Еспін, П. Мирет, Х. Рискет, Х. Фернандес, А. Харт. Одночасно склад ЦК і Політбюро було суттєво омолоджено, до нього увійшло 60% молодих членів, налаштованих на проведення соціально-економічних реформ при збереженні існуючої політичної системи [993, Р. 47].

Покращенню іміджу правлячої партії, популяризації її керівної ролі послугувало і прийняття «Закону про вибори» 1992 р., яким остаточно закріплювався порядок проведення прямих, таємних й альтернативних виборів при обранні органів влади всіх рівнів. Закон № 147 дозволив реорганізувати виконавчі органи влади, зокрема Раду Міністрів, під нові політичні вимоги конституції, адаптувати структуру державного апарату до здійснюваних соціально-економічних реформ [8].

Чергове загострення американсько-кубинського конфлікту спричинилося ухвалою США 12 березня 1996 р. закону Хелмса-Бертон («Акт про свободу і демократичну солідарність із Кубою»). Документ вперше було представлено у Конгресі 14 лютого 1995 р., де його було прийнято 21 вересня 1995 р. 294 голосами «за», «проти» - 130. Сенат, зі своєї сторони, підтримав законопроект 19 жовтня 1995 р. Слід вказати, що адміністрація Б. Клінтона із самої появи документу усіяло прагнула його заблокувати. Напередодні голосування акту у Конгресі тодішній державний секретар У. Крістофер направив листа до спікера Н. Гінріча, в якому висловив «своє глибоке занепокоєння» документом, і попередив конгресмена, що він рекомендуватиме президенту вето закону, у разі його ухвали Палатою представників.

Закон «Про свободу і демократичну солідарність з Кубою» складався із чотирьох

головних частин: I - посилення міжнародних санкцій проти уряду Кастро; II - допомога вільній і незалежній Кубі; III - захист прав власності американських громадян; IV - позбавлення права на проживання в США іноземців, які надають підтримку кубинському режиму.

Особливістю нового акту став принцип екстериторіальності його дії, що дозволяло Вашингтону інтернаціоналізувати свій двосторонній конфлікт із Гаваною. Зокрема, розділ 1 характеризує систему та правила накладання санкцій, що можуть бути застосовані США проти іноземних компаній. Важливим у даному контексті є п. 104 b, яким «забороняється надання фондів фінансовим організаціям, які здійснюють допомогу Кубі» [7, Р. 32]. Примітним стало й те, що головною умовою скасування санкцій стала демократизація Куби, критерієм ж демократичності визначалась здатність нового кубинського уряду повернути конфісковану власність, у тому числі і ту, що належала кубинцям, які емігрували з країни після 1959 р. Як відзначалося, після відновлення двосторонніх контактів торговельно-економічні зв'язки регулюватимуться спеціальним органом – «Американсько-кубинською радою», сформованою із представників американського уряду і бізнесу. Більше того, передбачалося поступове скасування ембарго протягом невизначеного у законі терміну, якій розумівся як «перехідний період» [7, Р. 32].

Документ призвів до ефекту «бомби, що вибухнула», адже унілатералізм прийняття

рішення США по новому пакету санкцій залишив їх без політичної підтримки на міжнародній арені, відштовхнувши навіть найближчих союзників.

Про свій намір не дотримуватися положень акту відразу заявив Європейський Союз [12, РР. 108-112]. Відштовхуючись від вказаної негативної оцінки політики ембарго, європейські компанії продовжили свою роботу на Кубі, активністю відрізнялись іспанські, італійські, французькі, бельгійські, португальські підприємства [12, РР. 109-110]. Висхідну динаміку економічному співробітництву між ЄС і Кубою забезпечило і приєднання останньої у 2000 р. до групи країн Африки, басейну Карибського моря і Тихого океану, які відповідно до Ломейських угод мають преференції у торгівлі з Євросоюзом; отримання у тому ж році статусу спостерігача під час підписання Договору Котону.

Таким чином, попри те, що США продовжують застосувати примусові механізми задля розв'язання двосторонніх протиріч, що призводить до тяжких наслідків для Куби, у ході дослідження було встановлено, що тотальне міжнародне неприйняття американської політики ізоляції, поєднані із системними внутрішніми перетвореннями, націленими на лібералізацію економічного життя й одночасне зміцнення позицій Комуністичної партії Куби, визначили низьку успішність політики військово-політичного та торговельно-економічного ембарго США у 1990-х рр.

Список використаних джерел

1. Батчиков С., Кононученко С. Экономические отношения России и Кубы: прошлое, настоящее, сценарии будущего. М.: РЭЖ, 1997. 206 с.
2. Бэлфор С. Фидель Кастро. Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. 320 с.
3. Латинская Америка в современной мировой политике / отв. ред. В. Давыдов. Институт Латинской Америки РАН. М.: Наука, 2009. 584 с.
4. Необходимость прекращения экономической, торговой и финансовой блокады Кубы, введенной США 1992 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.un.org
5. Constitucion de la Republica de Cuba. La Habana, 1992. 29 p.
6. Cuban Democracy Act of 1992. The Library of Congress. Public Law 102-484S/1704-1705.
7. Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act of 1996 (Helms-Burton Law) // Proyecto Cuba. 1997/1998. P. 32.
8. // Gaceta Oficial de la Republica de Cuba. 1994. 21 de Abril.
9. Granma. 1991. 12 de Octubre.
10. Haass R. Economic Sanctions and American Diplomacy / R. Haass: A Council on Foreign Relations Book, 1998. 222 p.
11. Lopez J. The US Economic Embargo and Transition in Cuba // Cuban Studies. London, 1998. P. 45.
12. Portela C. EU Sanctions and Foreign Policy. When and why do they work? London: Routledge, 2010. 206 p.
13. Thomas Leonard Castro and Cuban Revolution. Westport, London, 1999. 224 p.

References

1. Batchykov S., Kononuchenko S. Ekonomicheskiye otnosheniya Rossyy u Kuby: proshloe, nastoiashchee, stsenaryy budushchoho. M.: REZh, 1997. 206 s.
2. Belfor S. Fydel Kastro. Rostov-na-Donu: Fenyks, 1997. 320 s.

3. Latynskaia Ameryka v sovremennoi myrovoi polytyke / otv. red. V. Davydov. Ynstytut Latynskoi Ameryky RAN. M.: Nauka, 2009. 584 s.
4. Neobkhodnost prekrashcheniya ekonomicheskoi, torhovoї y fynansovoї blokady Kuby, vvedennoi SShA 1992 h. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: www.un.org

Юлия СЕДЛЯР. Американская политика экономических санкций против Кубы в 1990-х гг.

В статье охарактеризовано политику санкций США против Кубы в 1990-х гг., определена иерархия американских национальных интересов относительно Кубы. Установлено, что санкции США против Кубы были введены для свержения кубинского политического режима, продвижения демократических преобразований на Кубе, противодействия геополитическим интересам Кубы в Латиноамериканском регионе. Излагаются основы американской политики санкций против Кубы, раскрываются факторы, определяющие низкую эффективность стратегии антикубинских санкций.

Ключевые слова: США, Куба, политика санкций, межгосударственные отношения, Акт Торричелли, Закон Хелмса-Бертона.

Yulia Sedliar. US policy of economic sanctions against Cuba in 1990s years

The US economic embargo against Cuba has been in place for fifty years. During that period, its rationale and goals have not changed. As it is stressed in the article, principal purpose of the US sanctions strategy is either to modify the international behavior of Cuba, which Washington regarded as a threat to US strategic interests in the Latin America region, or to eliminate the Cuban political regime entirely. Measured against these goals, the sanctions clearly have failed. Author examines key factors having restricted sanctions' ability to achieve American proclaimed goals regarding to Cuba. In this context, it is underscored that controversial maintenance of the US embargo against Cuba among US allies directly affected the results of sanctions strategy against Cuba.

It is stressed that since the early 1960s, when the United States imposed a trade embargo on Cuba, the centerpiece of U.S. policy toward Cuba has consisted of economic sanctions aimed at isolating the government. The United States embargo against Cuba is a commercial, economic, and financial embargo imposed by the United States on Cuba. An embargo was first imposed by the United States on sale of arms to Cuba on the 14th of March 1958, during the Fulgencio Batista regime.

On October 19, 1960 the U.S. placed an embargo on exports to Cuba except for food and medicine after Cuba nationalized American-owned Cuban oil refineries without compensation. On February 7, 1962 the embargo was extended to include almost all imports.

Currently, the Cuban embargo is enforced mainly through six statutes: the Trading with the Enemy Act of 1917, the Foreign Assistance Act of 1961, the Cuban Assets Control Regulations of 1963, the Cuban Democracy Act of 1992, the Helms-Burton Act 1996, and the Trade Sanctions Reform and Export Enhancement Act of 2000.

The stated purpose of the Cuban Democracy Act of 1992 is to maintain sanctions on Cuba so long as the Cuban government refuses to move toward democratization and greater respect for human rights.

The article emphasizes that The Helms-Burton Act further restricted United States citizens from doing business in or with Cuba, and mandated restrictions on giving public or private assistance to any successor government in Havana unless and until certain claims against the Cuban government were met.

Key words: USA, Cuba, sanctions policy, interstate relations, The Cuban Democracy Act, The Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act.

Розділ 3

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-119-123

УДК 930.2. «1918-1919»

ВЛАДИСЛАВ ПАРХОМЕНКО

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна
e-mail: vlad10031974@gmail.com*

СПОГАДИ П. БІЛОНА ПРО РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ 1918-1919 рр. В УКРАЇНІ

У статті на матеріалах мемуаристики П. Білона висвітлюється процес становлення та розвитку збройних сил Директорії УНР (1918-1919 рр.). Розглядаються такі явища як «отаманщина», об'єднання Галицької армії та Дієвої армії УНР, створення української військової авіації. Наголошується на важливості студіювання мемуаристики як унікального джерела з історії Української революції.

Ключові слова: мемуари, Директорія, отаманщина, збройні сили.

Висвітлення історії національних збройних сил 1917-1921 рр. неможливо без залучення важливого інформативного джерела – мемуарних свідчень сучасників тих буремних подій. Адже спогади часто містять ту фактологічну та аналітичну інформацію, яка відсутня в інших видах джерел, зокрема офіційних документах. Звичайно, мемуарна література не може бути цілком об'єктивною. Адже кожен із авторів через призму політичних та ідеологічних уподобань, так чи інакше намагався показати власне бачення подій. Часто не маючи під рукою ніяких інших джерел, окрім власної пам'яті, мемуаристи допускалися помилок і неточностей, які вимагають під час досліджень перевірки і уточнень. Порівняння мемуарів, пошук у них спільних рис і відмінностей дозволяє не лише підтвердити чи заперечити певні концепції, а й перевірити достовірність наведених історичних фактів. Важливе значення серед мемуарних свідчень про революційні події 1918-1919 рр. посідають спогади Петра Білона.

У передмові до своєї книги він писав: «Мої спогади обмежені й я не беру на себе завдання дати повну й всеохоплюючу картину українського визвольного руху, однак всюди й у всьому, де мені довелося брати

участь, я старався передати точно всі події, маючи на думці допомогти й тим, хто буде пізніше укладати історію цього великого переломового періоду в житті України» [1, с.4] Автор мемуарів відзначав, що на прохання редактора військово-історичного журналу «За Державність» генерал-хорунжого М. Садовського, він ще напередодні Другої світової війни розпочав писати спогади про створення української авіації у 1917-1918 рр., але у 1939 році ці матеріали втрачені у Львові [1, с.36].

Мета статті – на підставі мемуарних свідчень Петра Білона висвітлити створення та функціонування українських військових формувань доби Директорії (кінець 1918 - 1919 рр.).

Петро Павлович Білон (1879 - 1959) народився у місті Васильків на Київщині. Служив квартирмейстером 132-го Бендерського піхотного полку, приймав участь у Першій світовій війні. В роки Української революції у 1918 р. був старшим діловодом в Інспекції Повітряного флоту УНР. А потім настоятелем похідної церкви 6-ї Січової стрілецької дивізії. Після поразки визвольних змагань, опинився в Польщі. З 1930 р. мешкав у США. Залишив мемуарні свідчення: «Спогади» (у 3-х частинах, 1952; 1956; 1959). У першій частині

цих спогадів [1] через призму галереї портретів українських військових та громадських діячів, мемуаристом, розкрито деякі аспекти розбудови національних збройних сил за часів Директорії.

Одним із ключових завдань для керівництва Директорії восени 1918 р. стало формування збройних сил для повалення Гетьманату та подальшого захисту УНР від зовнішніх викликів. Незамінним джерелом при дослідженні цієї проблеми виступає саме військова мемуаристика. Проте навіть чисельність військ Директорії напередодні повалення режиму П. Скоропадського подаються сучасниками на власний розсуд. Так, полковник УНР В. Прохода вказує, що республіканська армія Директорії налічувала 130 тис. осіб [2, с. 137], генерал М. Капустянський вважав, що наприкінці грудня 1918 р. збройні сили нараховували близько 300 тис. осіб [3, с. 72]. На значній чисельності військових сил (150-тисячної армії) на початковому етапі повстання Директорії наголошував й генерал О. Удовиченко [4, с. 51].

Однак стихійне виникнення численних селянських повстанських загонів не сприяло боєздатності українського війська. Після переможного повстання значна кількість цих загонів розпалася, адже селянство знову повернулося до своїх домівок.

П. Білон, один із небагатьох мемуаристів, хто розповідає про становлення та функціонування повітряних сил Директорії. За його свідченнями перші власне українські аероплани, стали здійснювати польоти на Волинському аеродромі Києва в січні 1918 р., напередодні приходу радянських військ. За Гетьманату вже формувалося 50 авіазагонів, а за Директорії лишилося тільки чотири. Ситуацію погіршив наступ радянських, а потім денікінських військ. Частина офіцерів-авіаторів влітку 1919 р. перейшла до табору білогвардійців [1, с. 40].

Цікаві свідчення залишив мемуарист про відносини командування УНР з «літунами» Галицької Армії. Так із Красного (Львівщина) прилетів льотчик із проханням передати кошти повітряним силам ЗУНР, які декілька місяців не отримували платню і не мали фінансів на технічне утримування своїх літаків.

П. Білон виписав 100 тисяч карбованців і передав документ на підпис командувачу повітряним флотом УНР полковнику Віктору Павленку. Той прийшов у лють, і погрожуючи зброєю, звинуватив Білона, що той бездумно роздає кошти Галицькій армії. Але аргументи мемуариста про необхідність надання допомоги галичанам, були переконливими, і полковник врешті решт підписав документ про передачу грошей. Як відзначав мемуарист, у Проскурові, де на той час перебувала Директорія, було зосереджено чимало авіаційного майна. Туди згодом прибула делегація Галицької армії, якій командування УНР передало 60 літаків [1, с. 41].

Також чимало льотчиків наддніпрянців перейшли служити до ЗУНР, і стали прославленими «літунами» української авіації: полковник Губер, сотники Євський та Єгорів, поручик Шеремецинський [1, с. 44-45].

Декілька сторінок своїх спогадів Білон присвятив безпосередньо начальнику Повітряних сил Директорії Віктору Павленку, характеризуючи його як людину рішучу, сміливу, але позбавлену організаторських здібностей. Після поразки визвольних змагань той опинився в Чехословаччині, але у 1926 році повернувся на батьківщину, був колгоспним сторожем і помер на Кубані в роки голодомору [1, с. 42].

Добрими словами автор спогадів згадує полковника Павла Крицького, який з січня 1919 р. був інспектором повітроплавання УНР. Аеростати спостереження надавали значну допомогу армії. Служба спостереження «ігнорувала всякі небезпеки, підіймалась вгору до 500 метрів і давала Штабові Дієвої Армії найцінніші звідомлення як про розташування ворога, так і про його силу і рухи» [1, с. 47]. Штаб повітроплавання також 100 аеростатів спостереження передав Галицькій армії.

Білон згадував, що літаки були старі, і на них небезпечно було літати, тому штаб Повітряного флоту направив до Відня делегацію для закупівлі авіаційної техніки. Місія завершилася нічим. Надіслали другу делегацію, і лише потім стало зрозумілим, що країни Антанти заборонили вивіз будь якого австро-німецького військового майна в Україну [1, с. 46].

Ці свідчення підтверджує у своїй праці дослідник історії Української революції 1917-1921 рр. Я. Тинченко. Так, він зазначає, що декілька аеропланів придбано у Відня для УНР, однак в умовах Зимового походу, вони виявилися для армії вже непотрібними, і у грудні 1919 р. їх перепродано військовому міністерству Чехословаччини [5, с. 43].

Описуючи наступ об'єднаних Наддніпрянської та Галицької армій влітку 1919 р. на Київ, мемуарист відзначав, що єдиний на той час, Запорізький авіазагін Директорії та «літунська сотня» ЗУНР вдало діяли на комунікаціях більшовиків та здійснювали розвідку на сотні км у тилу ворога. Однак після переходу Галицької армії на бік збройних сил А. Денікіна, все майно «літунської сотні» захопили білогвардійці, і вона фактично припинила існування [1, с. 46].

Створенню боездатних регулярних збройних сил Директорії, і на цьому наголошували майже усі мемуаристи, завадило таке явище, як «отаманщина». Директорія практично втратила контроль над місцевими отаманами, перетворивши їх у самовладних правителів, які керували губерніями на власний розсуд.

Так, П. Білон у спогадах вказує про трагічні події пов'язані з виступом проти Директорії отамана Володимира Оскілка, який у квітні 1919 р., після встановлення «лівого» кабінету Б. Мартоса спробував здійснити державний переворот і заарештувати Директорію та її уряд [1, с. 133-134].

Найбільшу зацікавленість у цьому перевороті відігравали праві українські партії, зокрема Українська партія самостійників-соціалістів, які втратили владу і планували цим кроком позбавитися і Директорії, і її уряду. Саме таку думку висловлює у мемуарах Є. Коновалець, наголошуючи на тому, що у заколоті зацікавлені галицькі політики, відомі своїми консервативними поглядами [6, с. 328]. За свідченнями П. Христюка, після виступу, В. Оскілко відразу надіслав телеграму лідеру ЗУНР Є. Петрушевичу з пропозицією, щоб той став президентом усієї України [7, т.4. с. 126].

Початком повстання вважається відмова В. Оскілка виступити з військом на схід проти

більшовиків. 28 квітня 1919 р. С. Петлюра видав наказ про зняття отамана з посади, а наступного дня, віддані отаманові війська зайняли Рівний і взяли під варту частину уряду, серед яких був і прем'єр Мартос. Однак члени Директорії на чолі з С. Петлюрою перебували тоді в Здолбунові, що й врятувало їх від арешту. Сил захопити Здолбунів у В. Оскілка не було, і саме це дало можливість С. Петлюрі 30 квітня придушити бунт.

Про ці події залишив власні свідчення і Оскілко. Необхідність заколоту він пояснював в усуненні від влади українських соціалістів – прихильників союзу з радянською Росією. «Червона Москва заслонила в їх вузьколобих соціалістичних головах Самостійну Селянську Українську Державу» [8, с. 47]. Він також звинувачував Головного отамана у повному нерозумінні військових справ та в тому, що той не погодився на поступки дипломатії Антанти, як наслідок УНР залишилась без зовнішньої підтримки. «Петлюра в ім'я свого власного егоїзму відкинув від себе могоутню Францію» [8, с. 25].

В. Оскілку вдалося втекти в розташування польських військ. У спогадах П. Білон писав, що у 1924 р. Оскілка вбито у Рівному «українською революційною організацією» [1, с. 134]. Для УНР цей заколот мав доволі шкідливі наслідки – він настільки послабив армію, що уряд 5 травня змушений був залишити Рівний і згодом перебратися в Галичину. Війська Директорії у цей час спиралися на Збруч, утримуючи лише декілька повітів на схід від річки.

Перебуваючи настоятелем похідної церкви 6-ї Січової стрілецької дивізії, мемуарист часто спілкувався з командиром М. Безручко, і залишив про нього свої спостереження. Білон доволі високо оцінює військові якості генерала Безручка та його дивізії, яка в 1920 р. зупинила під Замостям наступ радянської кінноти С. Будьонного. «Хай же оцих моїх пару, убогих стилем і змістом рядків... будуть вплетені у великий вінець Слави на могилу вірного Сина нашої обездоленої Батьківщини» [1, с. 74]. Мемуарист відзначав, що серед розстріляних під Базаром у 1921 р. 359 українських полонених, чимало було військових із 6-ї Січової стрілецької дивізії.

П. Білон декілька сторінок своїх спогадів присвятив і українському військовому духівництву [1, с. 122-128], зокрема священику А. Матеюку, який був призначений протопресвітером армії УНР, і у листопаді 1919 р. розстріляний денікінцями, та священику М. Мариничу, учаснику Другого Зимового походу, схопленого та страченого більшовиками.

У мемуарах автор наводить один кумедний епізод пов'язаний зі священиком П. Табінським. У 1920 році Головний отаман С. Петлюра прибув до Кам'янця-Подільського. Розпочався урочистий молебень, і перехвильований Табінський вітаючи Петлюру словами: «Благочестивішого, самодержавнішого, великого государя імператора», викликав у храмі сміх присутніх [1, с. 52]. З теплою автор згадує про подвижницьку службу духовенства у таборах для інтернованих військових армії УНР в Польщі [1, с. 55-60]. Висвітлюючи важкий матеріальний побут інте-

рнованих, П. Білон вказував, що за 1921-1924 рр. одержано від Міжнародного Червоного Хреста 100 тисяч доларів, та від римського папи ще 100 тисяч доларів, коли їх розподілили серед військових, то автор спогадів одержав 25 центів, а деякі стрільці лише по 5 центів міжнародної «допомоги» [1, с. 144].

Розповідаючи про поразку Другого Зимового походу 1921 р., мемуарист звинувачує в цьому генерала Ю. Тютюнника та поляків, які «обіцяли дати багато зброї, а не дали майже нічого, а що найгірше, то ніби навмисне відтягнули повстання аж до страшних морозів» [1, с. 79].

Оцінюючи в цілому визвольну боротьбу 1917-1921 рр., П. Білон відзначав, що християнська Європа повинна бути вдячна армії УНР, яка вела виснажливу боротьбу і внесла свій вклад у захист європейської цивілізації від загрози більшовизму [1, с. 73].

Список використаних джерел

1. Білон П. Спогади. Ч. 1. Пітсбург: До Світла, 1952. 164 с.
2. Прохода В. Вождь та військо // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879-1926). К.: МП «Фенікс», 1992. С. 109-148.
3. Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році. // Україна: 1919 рік. К.: Темпора, 2004. С. 19-286.
4. Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921. К.: Україна, 1995. 206 с.
5. Тинченко Я. Герої українського неба. Пілоти Визвольної війни 1917-1920 рр. К.: Темпора, 2010. 200 с.
6. Коновалець Є. Спомини й уваги // Історія січових стрільців. К.: Україна, 1992. С. 287-346.
7. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. Київ: Академкнига, 2011. Т. 3-4. 354 с.
8. Оскілко В. Між двома світами. Рівне: Накладом Української Народної партії, 1924. Ч. 1. 72 с.

References

1. Bilon P. Spohady. Ch. 1. Pitsburgh: Do Svitla, 1952. 164 s.
2. Prokhoda V. Vozhd ta viisko // Zbirnyk pamiati Symona Petliury (1879-1926). K.: MP «Feniks», 1992. S. 109-148.
3. Kapustianskyi M. Pokhid ukrainiskykh armii na Kyiv – Odesu v 1919 rotsi. // Ukraina: 1919 rik. K.: Tempora, 2004. S. 19-286.
4. Udovychenko O. Ukraina u viini za derzhavnist: Istorii orhanizatsii i boiovykh dii Ukrainiskykh Zbroinykh Syl 1917-1921. K.: Ukraina, 1995. 206 s.
5. Tynchenko Ya. Heroi ukrainского neba. Piloty Vyzvolnoi viiny 1917-1920 rr. K.: Tempora, 2010. 200 s.
6. Konovalets Ye. Spomyny u uvahy // Istorii sichovykh striltsiv. K.: Ukraina, 1992. S. 287-346.
7. Khrystiuk P. Zamitky i materialy do istorii ukrainsoi revoliutsii 1917-1920 rr. Kyiv: Akademknyha, 2011. T. 3-4. 354 s.
8. Oskilko V. Mizh dvoma svitamy. Rivne: Nakladom Ukrainsoi Narodnoi partii, 1924. Ch. 1. 72 s.

Владислав Пархоменко. Воспоминания П. Билона о революционных событиях 1918-1919 гг. в Украине

В статье на материалах мемуаристики П. Билона освещается процесс становления и развития вооруженных сил Директории УНР (1918-1919 гг.). Рассматриваются такие явления как «атаманщина», объединение Галицкой армии и Действующей армии УНР, создание украинской военной авиации. Отмечается важность изучения мемуаристики как уникального источника по истории Украинской революции.

Ключевые слова: мемуары, Директория, атаманщина, вооруженные силы.

Vladislav Parkhomenko. Memoirs of P. Bilon on the revolutionary events of 1918-1919. In Ukraine

The article, based on the memoirs of P. Bilon, highlights the process of formation and development of the armed forces of the UPR (Ukrainian People's Republic) Directory (1918-1919). Such phenomena as

“atamanism”, the unification of the Galician army and the UPR army, and the creation of Ukrainian military aviation are considered. The importance of studying memoirs as a unique source on the history of the Ukrainian revolution is noted.

Military memoirs in fact often is the only source for the history of certain military units, conducting combat operations and their direct participants.

Considered is the degree of understanding in the memoirs transformational processes of the Ukrainian revolution under the influence of domestic- and foreign-policy situation during of 1918-1919.

Lighting of the period of the Ukrainian revolution of 1917-1921 through the prism of memoir literature, comparing it with data from other information sources, and most importantly with official historical doctrine of both the Soviet and modern periods, not only provide a qualitative highlight the main aspects of the research, but also to reveal the "moral feature" of the era. Namely, the mood of specific individuals who have left us memoirs. Thanks to them you can see the many facets of the mentality of that society, which fell into the whirlpool of tumultuous political events.

It is noted that the active involvement of the memoir heritage will contribute to a maximum of an objective picture of historical events, to intensify the study of processes in early XX century by representatives of academic historical scholarship.

Key words: memoirs, Directory, atamanism, armed forces.

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-124-126

УДК 94(477) «1920»

АНАСТАСІЯ ГЕВКО

аспірантка кафедри історії

*Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна*

ВИДАННЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО ІСТПАРТУ 1920-х рр. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ НА МИКОЛАЇВЩИНІ

У статті аналізується мемуаристика, пов'язана з подіями 1917–21 рр. Охарактеризована діяльність Істпарту у 1920-х рр. спрямована на збір мемуарних свідчень. Проаналізовано видання миколаївського Істпарту в якості джерела з історії політичних подій на Миколаївщині в добу революції та Громадянської війни 1917-1921 рр.

Ключові слова: мемуарна спадщина, ідеологія, радянська Україна, публікації.

Важливою джерельною базою для дослідників революційних подій 1917–1921 рр. в Україні посідає мемуарна спадщина свідків тих бурхливих років. Після поразки визвольних змагань і встановлення в Україні радянської влади, у 1921 році створено Істпарт (Всеукраїнську комісію по історії Жовтневої революції і комуністичної партії). Цю комісію протягом 1921–23 рр. очолював народний комісар внутрішніх справ УСРР М. О. Скрипник.

В свій час Істпарту зайняли провідне серед наукових установ України. Істпарту мав свій журнал «Літопис революції», видано 57 номерів, у якому публікувалися мемуари переважно прихильників радянського табору. За підрахунками дослідника «Літопис революції» у 1922–1935 рр. опублікував 168 спогадів про революційні події в Україні, серед авторів було 123 безпосередніх учасників тих подій [1].

Діяльність Істпартів на регіональному рівні сприяла дослідженню та оприлюдненню матеріалів з історії революції та Громадянської війни в Україні. Також, на місцях, у 1920-х рр. стали з'являтися місцеві видання регіональних Істпартів. Переважно це були збірки документів та спогадів, які часто містять унікальний матеріал, що не потрапив до офіційної документації. Наприклад, важливим джерелом для історії вивчення революційного руху на Півдні України стала книга «Сторінки боротьби. Збірка матеріалів з історії революційного руху в Миколаєві», підготовлена миколаївським Істпартом у 1923 році [2]. Одержавши завдання – підготувати до

5-річчю Жовтневого перевороту збірку мемуарів, бюро місцевого Істпарту провело відповідну роботу по пошуку документальних джерел та збору спогадів учасників тих подій.

Хронологічно книга розпочинається з 1897 р., коли у Миколаєві створено Південно-російський робітничий союз, активну участь в його організації приймав Лев Бронштейн (Троцький). Активними учасниками стали О. Соколовська, І. Мухін, Р. Коротков, В. Немченко. У січні 1898 р. союз розгромлено, активісти заарештовані. Це був перший арешт Л. Троцького (тодішній псевдонім «Львов»), якого відправили на чотири роки на заслання. Старі робітники згадували революційний темперамент, сміливість, освіченість, ораторські здібності «молодого левеня» [2, с.22-25]. В 1930-ті роки подібні видання із вихвалянням заслуг Л. Троцького, передавалися до спецховищ і зараз є бібліографічною рідкістю.

Далі у виданні представлено матеріали революційної газети «Іскра», де розповідається про перші страйки у Миколаєві на початку ХХ століття [2, с.59-70]. Відлуння революції 1905-1907 рр. в Миколаєві (маніфестації та страйки, діяльність Ради робітничих депутатів, арешти) висвітлюють спогади активних її учасників [2, с.79-90]. Миколаївський більшовик В. Шицевалов розповів про діяльність більшовиків у місті протягом 1917 р. У перші післяреволюційні роки мемуаристи ще могли собі дозволити критично описувати революційне минуле, визнавати невдачі, більш менш толерантно описувати своїх опонентів – меншовиків та есерів.

Про популярність саме цих партій серед миколаївських робітників протягом першої половини 1917 р. відверто вказав цей мемуарист [2, с.165-168].

Доба Української революції 1917-1921 рр. в книзі висвітлена, із зрозумілих причин, в контексті лише більшовицького сприйняття. Згадується збройне протистояння місцевої червоної гвардії проти військ УНР у січні 1918 р. [2, с.161]. На початку січня 1918 року миколаївські більшовики взяли курс на здобуття влади. 14 січня після бурхливих дискусій Радою робітничих і військових депутатів в Миколаєві проголошено радянську владу. Однак боротьба між прихильниками УНР та більшовиками тривала. 22–23 січня на вулицях міста відбулися збройні сутички між військами Центральної Ради і загонами червоної гвардії. 23 січня війська УНР склали зброю та визнали у місті радянську владу.

Мемуари (М. Солтанова, А. Ряппо), представлених у цій збірці, в якості джерела про антинімецьке повстання в березні 1918 р. в Миколаєві, вже проаналізовано в статті В. А. Пархоменка [3]. Спогади засвідчили, що повстання все ж таки не було виключно пробільшовицьким, як на цьому наголошували радянські історики. І для самих більшовиків воно виявилось стихійним.

17 березня 1918 р. німецькі війська увійшли до Миколаєва. Німецька адміністрація закрила місцеві суднобудівні заводи «Наваль» і «Руссуд», захопила усю заводську інфраструктуру, внаслідок чого десятки тисяч миколаївських робітників опинилися без роботи. Це значно загострило політичну напруженість у місті. 22 березня відбулося об'єднане засідання заводських робітничих комітетів за участю колишніх фронтовиків, на яких лунали гасла: виступити зі зброєю проти іноземних військ. Однак спільного плану дій вироблено не було. За свідченнями радянських мемуаристів, цього дня у Миколаєві в різних районах почалося стихійне повстання [3, с. 87-88].

Наступного дня повстанці розпочали свій наступ із району Слобідки на завод «Руссуд», проте кулеметним вогнем німців були відбиті. Окупаційна влада поступово стала планомерно придушувати виступ. Ввечері 23-го із

Одеси залізницею почали прибувати нові резерви австро-німецьких сил. 24 березня вони перейшли у наступ. А наступного дня Миколаїв вже повністю перейшов під контроль кайзерівських військ. У робітничому районі – Слобідці почалися обшуки – за знайдену зброю, чоловіки розстрілювалися, а будинки спалювалися.

Денікінський режим на Миколаївщині представлений низкою мемуарних свідчень. Так, про радянське підпілля в місті згадує М. Біншток [2, с.195-200]. Умови перебування у в'язниці за білогвардійської влади описує більшовик Н. Мілюков [2, с. 200-203]. Боротьбу Баштанської селянської республіки у 1919 р. проти денікінців висвітлюють спогади українського есера П. Тура, який був начальником штабу повстанських військ [2, с. 207-214].

У серпні 1919 р. Миколаївщина перейшла під контроль денікінських військ, розпочалася реставрація поміщицького землеволодіння. Відразу оголошено мобілізацію до лав Добровольчої армії Денікіна. Селянство відповіло повстанською боротьбою. Так, за свідченнями мемуариста в ніч на 16 вересня 1919 р. мешканці Баштанки розпочали збройну боротьбу проти денікінців – виник загін у складі 60 осіб [2, с. 211].

А станом на 30 вересня діяло вже п'ять загонів і сформовано штаб повсталого селянства. Загальна чисельність збройних сил «республіки» становила біля 3,5 тисяч [2, с. 208]. Керівниками повстанського штабу стали представники різних політичних партій: більшовики, боротьбисти, есери, анархісти. Повстанці відбили ряд атак денікінських військ і самі провели доволі значні бойові операції. Зруйнували залізницю між станціями Явкіне і Лоцкіне, яку денікінська адміністрація не могла налагодити протягом двох місяців. Незабаром повстанці взяли під контроль села Горохівку, Калинівку, а також залізничну станцію Водопій поблизу Миколаєва. П. Тур відзначав, що повстанці підтримували зв'язок лише із радянським командуванням і відмовляли на пропозиції про спільні дії представникам Махна та Петлюри. «Загони у 200-300 білогвардійців побоювалися з'являтися у місцях нашого розташування» [2, с. 212]. Через налагоджений зв'язок, селяни

завжди перебільшувати присутність повстанських сил, що викликало паніку у денікінській адміністрації.

Проте на початку листопада 1919 р. білогвардійці, зібравши резерви, розпочали операцію проти повсталих. І 12 листопада війська під командуванням генерала Я. Слацова розгромили Баштанську республіку. «Так завершилось розпочате мною повстання, що збрало під свої знамена до 20 000 повстанців» – підводить підсумок у спогадах П. Тур [2, с. 214].

Завершується видання мартирологом «полеглих в революційній боротьбі» – пафосними нарисами-спогадами про І. Чигрина,

Й. Скляра, І. Мірінгофа, Л. Фельдмана, М. Онищенка [2, с. 217-229].

Таким чином, в радянській Україні після встановлення диктатури більшовиків, написання мемуарів (із нерадянським сприйняттям минулого) про революційні події 1917 р. та Громадянської війни, а тим більше їхня публікація, були справою фактично неможливою, і не тільки із за обмежень до архівів, а й через жорстку цензуру за друкованим словом. Мемуари, які видавалися в ті роки за «марксистським підходом», характеризуються радянським схематизмом та ідеологічно вивіреною оприлюдненою матеріалом.

Список використаних джерел

1. Комаренко Н. В. Журнал «Літопис революції» (Історіографічний нарис). К.: Наукова думка, 1970. 170 с.
2. Страницы борьбы: сборник материалов по истории революционного движения в Николаеве. Николаев: Николаевское бюро Истпарта, 1923. 245 с.
3. Пархоменко В. А. Березневе повстання 1918 р. в Николаєві у спогадах сучасників // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. Історичні науки: зб. наук. праць. Вип. 1(45) червень 2018. Миколаїв: МНУ, 2018. С. 87-89.

Reference

1. Komarenko N. V. Zhurnal «Litopys revoliutsii» (Istoriografichnyi narys). K.: Naukova dumka, 1970. 170 s.
2. Stranytsy borby: sbornyk materialov po istoryyi revoliutsyonnoho dvyzheniya v Nykolaevе. Nykolaev: Nykolaevskoe biuro Istparta, 1923. 245 s.
3. Parkhomenko V. A. Berezneve povstannia 1918 r. v Mykolaievi u spohadakh suchasnykiv // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu im. V.O. Sukhomlyns'koho. Istorychni nauky: zb. nauk. prats. Vyp. 1(45) cherven 2018. Mykolaiv: MNU, 2018. S. 87-89.

Анастасія Гевко. Видання Николаевского Истпарта 1920-х гг. как источник по истории революционных событий на Николаевщине

В статті аналізується мемуаристика, пов'язана з подіями 1917-21 рр. Охарактеризована діяльність Истпарта в 1920-х рр., направлена на збір мемуарних свідчень. Проаналізовано видання николаєвського Истпарта в якості джерела по історії політичних подій на Николаевщині в епоху революції та Громадянської війни 1917-1921 рр.

Ключевые слова: мемуарное наследие, идеология, советская Украина, публикации.

Anastasia Gevko. Publications of the nikolaevski Istpartu of the 1920s. as a source on the history of revolutionary events in Nikolaev region

This article analyzes the domestic memoirs related events 1917–21. Characterized Istpartu activity aimed at collecting evidence memoir. An important key base for researchers of the revolutionary events of 1917-1921 in Ukraine, it occupies a memorial legacy of witnesses of those turbulent years. After the defeat of the liberation struggle and the establishment of Soviet power in Ukraine, Istpartu was created in 1921.

At one time, Istpartu took a leading place among the scientific institutions of Ukraine. Istpartu had its own journal, Chronicle of the Revolution, 57 issues were issued, in which memoirs were published mainly by supporters of the Soviet camp. "Chronicle of the revolution" in 1922-1935 published 168 memories of revolutionary events in Ukraine, among the authors there were 123 direct participants in those events.

The activities of Istpartu at the regional level contributed to the study and publication of materials on the history of the revolution and the Civil War in Ukraine. Also, in the field, in the 1920s. local editions of regional Eastparts began to appear.

Mostly these were collections of documents and memoirs, which often contain unique material that did not appear in official documents. For example, the book "Pages of the struggle. The collection of materials on the history of the revolutionary movement in Nikolaev", prepared by the Nikolaev Istpartu in 1923.

In Soviet Ukraine, after the establishment of the dictatorship of the Bolsheviks, writing memoirs (with a non-Soviet perception of the past) about the revolutionary events of 1917 and the Civil War, and even more so publishing them, was practically impossible, and not only because of restrictions on archives, but also because hard censorship behind the printed word. The memoirs that were issued in those years for the "Marxist approach" are characterized by Soviet schematics and ideologically verified published material.

Key words: memoir heritage, ideology, Soviet Ukraine, publications.

Розділ 4

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

DOI: 10.33310/2519-2809-2019-48-2-127-133

УДК 94(477.73)«19/20»

ВІТАЛІЙ КУЧЕР

аспірант кафедри історії та археології
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна
e-mail: sventoslavkot@gmail.com

МЕДИКОДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У пропонованій статті проаналізовано актуальну проблему розвитку медикодемографічної ситуації в Миколаївській області наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Визначено рівень розповсюдження хвороб на території області, з'ясовано їх витоки й рівень захворюваності населення. Проаналізовано матеріально-технічний стан закладів охорони здоров'я та здійснені спроби покращити медикодемографічну ситуацію в області. Виявлено причини, що негативно вплинули на розвиток медичної сфери.

Ключові слова: Миколаївщина, медикодемографічна ситуація, рівень захворюваності, охорона здоров'я, лікувально-профілактичні установи.

Медицина є однією з найважливіших складових соціальної сфери життєдіяльності населення. У період проголошення незалежності України активізувалися численні негативні фактори, що гальмували розвиток національної медицини і спричиняли збільшення рівня захворюваності. Згідно з результатами дослідження вчених Національного інституту стратегічних досліджень Л. Д. Яценко і О. О. Коломієць, області України розподілені на три рівні: високої, середньої та слабкої напруженості. Якщо за рівнем матеріальної забезпеченості Миколаївська область відноситься до слабкого типу напруженості, а умови життя, сфера зайнятості й комплексна оцінка соціально-економічних факторів у ній характеризуються середнім рівнем, то медикодемографічна ситуація Миколаївщини сягає високого рівня напруженості [20, с. 13–15].

Отже, труднощі розвитку даної галузі надають актуальності даному дослідженню. Об'єкт роботи: стан розвитку медицини та рівень захворюваності населення області у 1991-2016 рр. Цілі: осягнення причин високого рівня напруженості вказаної галузі на су-

часному етапі та ретельне вивчення витоків питання, яке постає в кінці ХХ ст.

Мета: проведення об'єктивного комплексного аналізу медикодемографічної ситуації у складний період становлення і розвитку незалежної України задля вирішення проблем соціальної сфери Миколаївської області та її подальшого розвитку.

Дослідженню розвитку медицини та рівня захворюваності Миколаївщини присвячені наукові розвідки багатьох учених. Зокрема, у статті Кісельова А. Ф., Черно В. С., Наконечного І. В. і Руденко А. О. [9] подається короткий опис рівня захворюваності населення на розповсюджені у регіоні хвороби. У колективній монографії за редакцією А. Ф. Кісельова «Туберкульоз Миколаївщини: події, факти та особи в діяльності протитуберкульозної служби області (1900-2011 рр.)» [17] на основі значного статистичного матеріалу подано інформацію про рівень розвитку туберкульозу в означений період. В іншій роботі за редакцією цього ж вченого [6] фокус спрямовано на найбільш болючі проблеми сьогодення, а саме: захворювання на алкоголізм, наркоманію й

інші захворювання психічного характеру. Не обійдено увагою і ступінь захворюваності серед дітей області [7]. Названі вище дослідження присвячені конкретним проблемам, але не дозволяють здійснити загальний аналіз медикодемографічної ситуації області в досліджуваний період.

Зазначимо, що перехід України на ринкову економіку на початку 90-х рр. ХХ ст. негативно відобразився на медичному забезпеченні населення, зокрема, постійно скорочувалися фінансові витрати на охорону здоров'я та інші соціальні потреби. В Україні медицина перестала бути безкоштовною, а платна її форма виявилася занадто дорогою для населення. У лікарнях спостерігалася постійна нестача ліків і медичних засобів, які пацієнти змушені були купувати за власний рахунок [5, с. 9]. Аптечні ліки значно подорожчали, відбулось і скорочення лікарняних ліжок до 5 тис. на всій території Миколаївщини [19, с. 38]. Заробітна плата лікарів за весь період незалежності не досягла рівня високорозвинутих країн Європи, що мотивувало досвідчених лікарів, особливо молодого покоління, шукати роботу закордоном або у приватних клініках, послуги яких коштують занадто дорого для більшості населення області. Відповідно до наявних джерел, серед лікарів Миколаївщини, як і по всій Україні, типовим стають хабарництво, халатність, бюрократія. У місцевих поліклініках переважно триває використання застарілого медичного обладнання, причому рівень профілактичної роботи серед населення знижується [19, с. 38].

Звернемо увагу на динаміку зростання рівня захворюваності серед населення області. У 1991 р. показники сягали 1046,2 на 1000 населення; у 2005 р. відбулося зростання до 1432, 5; 2010 р. – до 1661,2; а в 2013 р. цей показник уже склав 1737,7 [9, с. 33].

За період 1991–2013 рр. динаміка поширеності захворювань характеризувалася зростанням показників у класах новоутворень, хвороб ендокринної системи, розладів харчування й обміну речовин, розладів психіки та поведінки, хвороб системи кровообігу, органів травлення, хвороб сечостатевої й кістково-м'язової систем. Значно зросли показники ускладнень вагітності, пологів і післяполого-

вого періоду, вроджені аномалії та вади розвитку новонароджених. Проте в цей самий період відбулося зменшення захворювань у класах номенклатури хвороб інфекційних і паразитарних захворювань, хвороб крові та кровотвірних органів, захворювань нервової системи, органів дихання, хвороб шкіри та підшкірної клітковини. Скоротилася чисельність травм, отруєнь та інших причин захворювань [9, с. 33].

Незадовільні житлово-побутові умови життя негативно впливають на здоров'я. Найбільш складні ці умови в сім'ях з двома і більшою кількістю дітей. За нормою житлової площі 13,6 м² 63 % населення області має лише 7 м², ізольоване житло зі зручностями мають лише 51 % жителів області [9, с. 33].

Варто наголосити, що недоліки сучасного стану охорони здоров'я сприяли поширенню тенденції на лікування за допомогою нетрадиційної (альтернативної) медицини. Ця хвиля не оминула й Миколаївщину. Окрім розповсюдження так званих народних цілителів, знахарів, гіпнотерапевтів, екстрасенсів і т.п., в одному Миколаєві діє 7 клінік, що практикують лікування за допомогою нетрадиційних методів [4].

Миколаївщину характеризує високий рівень захворюваності дітей. Так, наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. середній рівень хворих дітей сягав 983,2 на 1 тис. [7, с. 33].

Негативно впливає на здоров'я населення Миколаївської області екологічна ситуація. В атмосферному повітрі міститься підвищена доля двоокису вуглецю, що сприяє формуванню гострих респіраторних інфекцій. Ризик захворювання підвищують такі елементи, як сірчаний ангідрид, окис азоту, фтористий водень, свинець, аміак, сірчавуглець, хлористий водень та ін. Неякісною залишається питна вода. Бар'єрну функцію водогінних споруд міста не забезпечено спеціальними методами очищення та знезараження, з питної води не знешкоджуються метали [11, с. 37].

Розпочинаючи з 1990-х рр., загострена в Миколаївщині ситуацію з захворюваністю на активний туберкульоз серед осіб різного віку. Причинами розповсюдження цієї хвороби стали різке падіння життєвого рівня населення, зростання кількості хворих на алкоголізм

і наркоманію, недостатній рівень диспансерної та профілактичної роботи серед населення області [7, с. 41]. Загалом, на рубежі ХХ–ХХІ ст. Миколаївська область мала в цій сфері в 1,1–1,4 рази вищі показники, ніж по Україні. Зауважимо, що такий рівень захворюваності спостерігається ще у п'яти областях [17, с. 142].

Говорячи про здоров'я психічного плану населення Миколаївщини в досліджуваній період, підкреслимо, що рівень захворюваності на розлади психіки та поведінки зріс у 1,4 рази і на 0,2 % менший, ніж загалом в Україні [6, с. 111]. Показники психічного здоров'я населення стабільні й не виявляють тенденції до зниження. Розлади психіки спостерігаються частіше в міських жителів, переважно у підлітків і дітей [6, с. 124]. Для покращення психічного здоров'я мешканців області потрібно створити висококваліфіковану мережу соціальної допомоги з організації психологічних прийомів роботи поглибленої психодіагностики, психокорекції, психотерапії й реабілітації – спеціальної підготовки соціальних працівників.

Що стосується поширення алкоголізму на теренах області, то його пік припадає на 1985 р. З 1981 по 2008 рр. у 1,7 рази знизився рівень хронічного алкоголізму, але з 2005 р. він поступово зростає. Цей тип захворювання в Миколаївщині складає 71,09 на 10 тис. населення, що нижче, ніж в Одеській (154,9) і Херсонській областях (169,3) і значно менше, ніж в Україні загалом – 134,4 [6, с. 141–142]. Найбільш поширений хронічний алкоголізм по Миколаївській області у місті Первомайськ і таких районах, як Казанківський, Новобузький, Снігурівський, Кривоозерський, Жовтневий, Очаківський [6, с. 146].

Соціально-економічна криза в період розпаду СРСР і становлення нових форм ринкових відносин негативно позначилися не лише на матеріальному становищі мешканців області, але й призвели до зростання алкогольних психозів на 30 % [6, с. 144]. Наголосимо, що стимулює рівень алкоголізму безробіття. Так, у Миколаївській області найбільший рівень хворих на алкоголізм – 58 % становлять особи, які не мають роботи і не навчаються в середніх чи вищих закладах освіти [6, с. 146].

Окрім соціально-економічних факторів поширення алкоголізму, є інші. Наприклад, в українському законодавстві, на відмінну від радянського, не забороняється самостійно виготовляти самогонні вироби. Заборонена лише нелегальна торгівля алкоголем. Але на державному рівні не вжито достатніх заходів задля прискінення таких спроб; розпочалося масове виробництво алкогольних сурогатів, уживання яких небезпечно для здоров'я. З 1999 р. в Україні не функціонують витверезники, крім того, українське телебачення заохлинула хвиля реклами алкогольних напоїв.

Лише в 2004 р. розпорядженням голови облдержадміністрації затверджено план комплексних заходів щодо посилення боротьби з реалізацією на внутрішньому ринку області незаконно виготовленої та імпортованої алкогольної й тютюнової продукції низької та підірваної якості [1, с. 28], проте означену проблему вирішити остаточно не вдається.

Загалом, Україна перебуває на 5 місці у світі за рівнем уживання алкогольних напоїв (15,60 л чистого спирту на рік), поступаючись Російській Федерації [15]. Як зазначалося вище, якість алкогольних напоїв часто не відповідається високою якістю.

Що стосується зростання рівня наркоманії в Миколаївській області, протягом 1981–1999 рр. кількість наркозалежних зростала у 31 раз, але з 2000 р. намітилася тенденція до зниження рівня цієї хвороби [6, с. 147]. У 1990-х рр. Миколаївська область стала однією з перших, що впроваджує наркологічні профілактичні огляди учнів навчальних закладів, адже займала перші місця за рівнем поширеності наркоманії в Україні. Організована робота дала певні результати: з 2000 р. показник зменшувався, що дало можливість області вийти на 8 місце [6, с. 149–150]. Серед підлітків 15–17 років рівень наркотоксикоманії знизився з 1,9 % у 1996 р. до 0,3 % – у 2003 р. [7, с. 54]. На жаль, згідно з даними прес-служби МВС України Миколаївщина з 2009 р. знову займає перше місце по країні за вказаним показником (79 чол. на 10 тис.) [12].

Зростання рівня наркозалежності має об'єктивні причини. Однією з них є депресивне становище населення, викликане низьким

економічним розвитком держави, що змушує людей не тільки вживати наркотики, але й продавати їх задля власного збагачення. Поширює наркоманію також збільшення кількості безпритульників, сімейних конфліктів, недостатня увага вихованню дітей. До того ж наркотичні засоби стали більш легкодоступними, на відміну у від радянських часів. Унаслідок високого рівня корумпованості наркобарони мають зв'язки з представниками органів правопорядку. Багато кримінальних елементів серед нелегальних мігрантів із країн третього світу та ромських таборів активно займаються поширенням наркотичних засобів. Також варто зауважити, що, продаючи наркотичні речовини легкого характеру, їх часто маскують під виглядом курильної суміші, яка офіційно не задокументована як наркотична речовина. Деякі елементи масової культури часто пропагують уживання наркотиків.

У наш час лікування наркоманії залишається малоефективним, незважаючи на досягнення медицини [6, с. 54].

Згідно зі статистикою ООН Україна станом на 2014 р. займала 6 місце у світі за рівнем смертності від наркотичних речовин – 104,9 на 1 млн. мешканців [16].

Не менш значною проблемою для Миколаївської області є розповсюдження захворювання на ВІЛ-СНІД. Уперше цю хворобу в регіоні зареєстровано в 1985 р. [6, с. 44]. Проте вже станом на 1995 р. нараховувалося 706 ВІЛ-інфікованих [6, с. 44]; на січень 2005 р. їх кількість збільшилася до 3390, з яких 322 дитини [6, с. 44]. Максимальна кількість інфікованих спостерігалася в Миколаєві, Вознесенську, Жовтневому і Миколаївському районах [6, с. 45]. У цілому на жовтень 2016 р. кількість ВІЛ-інфікованих на території Миколаївщини сягає 713,8 на 100 тис. чоловік, виводячи область на третє місце по Україні після Одещини і Дніпровщини [13].

Відзначимо, що аварія на Чорнобильській атомній електростанції розповсюдила променеву хворобу. На теренах Миколаївської області спостерігалася збільшення кількості осіб, прибулих із зони Чорнобильської катастрофи. Якщо в 1990 р. їх нараховувалося 1501 особа, то в 1996 р. чисельність досягла 7659

[10, с. 17]. Але кількість виданих посвідчень особам, постраждалим унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС сягала 9221. Станом на 1994 р. рівень розповсюдженості променевих хвороб серед дорослих на території Миколаївщини сягав 1008,3 [10, с. 21]: цей показник нижчий порівняно з двома іншими областями України, які мають чинні атомні енергетичні комплекси: 1353,0 – у Київській, 1165,0 – у Житомирській; але вищий, ніж у Рівненській, – 825. Захворюваність серед дітей же найнижча від аналогічної у згаданих трьох областях [10, с. 22].

Звернемо увагу, що початок ХХІ ст. характеризувався певними позитивними зрушеннями у медичній сфері. Так, галузь охорони здоров'я Миколаївщини розвивається відповідно до ухваленої рішенням обласної ради Концепції розвитку охорони здоров'я населення Миколаївської області та Заходів виконання Концепції, затверджених розпорядженням голови облдержадміністрації від 8 грудня 2000 р. Концепція приймалася відповідно до виконання Указу Президента України № 1313 «Про концепцію розвитку охорони здоров'я населення України» від 7 грудня 2000 р. У медичній сфері розпочалося активне фінансування найбільш проблемних програм. У період 2001–2003 рр. активно фінансувались заходи: «Діти України», «Цукровий діабет», «Боротьба з туберкульозом», «Профілактика і лікування артеріальної гіпертензії», «Онкологія», «Здоров'я нації» та інші [1, арк. 18]. Загалом було виділено коштів на суму 3,4 млн. грн., що ці кошти пішли на придбання товарів довгострокового користування для лікувально-профілактичних закладів області (медичне обладнання, оргтехніка, автомобілі швидкої допомоги) [2, арк. 19].

Завдяки запровадженню Програми в 2000–2003 рр. фінансування заходів охорони здоров'я зросло в 1,6 рази, заробітну плату працівникам медичної галузі збільшено у 2 рази, закупівлю медикаментів – на 32,5 %, харчування – у 2,2 рази [1, арк. 19].

Задля формування цілісної системи соціальної реабілітації дітей-інвалідів у Миколаївській області введено в дію новий Центр дитячої ортопедії та реабілітації у складі Державного комплексу ранньої соціальної

реабілітації дітей-інвалідів із найсучаснішим медичним обладнанням [3, арк. 30].

Протягом дії Програми в 2000–2004 рр. збільшилося фінансування пільг на 48,2 %; водночас фінансування субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг зменшилося на 45,2 %. Ці скорочення пов'язані зі змінами в чинному законодавстві України та зростанням доходів і пенсій громадян [3, арк. 31]. Ветеранам-інвалідам Другої світової війни до 60-річчя закінчення війни було видано 19 автомобілів марки «Таврія» [3, арк. 37].

З грудня 2001 р. функціонує Центр реінтеграції бездомних громадян, розрахований на 50 ліжко-місць. Діяльність Центру спрямована на відновлення втрачених прав і повернення до самостійного, повноцінного життя бездомних громадян та осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі. Створення такого центру дає можливість реалізувати їх громадянські права, гарантовані Конституцією України, а також запобігання поширенню інфекційних захворювань. Надаються відповідні послуги: тимчасове проживання, триразове харчування, медична допомога, комплекс побутових послуг (користування лазне-пральним комплексом та оброблення речей у дезкамері), б/к одяг і взуття, юридичні послуги (відновлення паспортів, реєстрація, отримання ідентифікаційного номеру) – сприяння у призначенні пенсій і держдопомоги, сприяння у встановленні групи інвалідності, сприяння в оформленні в будинки-інтернати [18].

Попри деякі покращення в галузі охорони здоров'я Миколаївщини, загалом не розв'язано багато проблемних питань сфери. Так, Програма економічного і соціального розвитку Миколаєва на 2017 р. наголошує,

що найбільш актуальною проблемою закладів охорони здоров'я залишається незадовільний стан матеріально-технічної бази. Також зберігається тенденція до збільшення показників поширеності та розповсюженості хронічних захворювань, що стимулює зростання контингентів тих хворих, яким держава гарантує отримання медичної допомоги на пільгових умовах. Таке явище потребує значного грошового забезпечення з обласного бюджету. Проте виділення коштів на охорону здоров'я все ще не достатнє [14, с. 69].

У дослідженні «Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації», поряд із висвітленням розвитку медичної системи Миколаївщини, звернено увагу на наявні проблеми. Зокрема, зроблено висновок про неможливість забезпечення належного рівня надання медичної допомоги населенню області. Залишається ряд завдань і проблемних питань, що потребують вирішення у процесі реформування галузі охорони здоров'я області: вирішення кадрового питання; подальший розвиток мережі амбулаторій загальної практики сімейної медицини в м. Миколаєві, обладнання сімейних амбулаторій відповідно до табеля оснащення, оптимізація ліжкового фонду, подальше вдосконалення роботи денних стаціонарів [8, с. 37].

Отже, в досліджуваній період стан медикодемографічної ситуації Миколаївщини, дійсно, сягає високого рівня напруженості й потребує відповідних реформ. Крім того, в області спостерігається високий рівень захворюваності населення на туберкульоз, наркоманію, ВІЛ-СНІД, захворювання дітей та ін. Попри певні позитивні зрушення, не вжито достатніх заходів для належного покращення ситуації в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Державний архів Миколаївської області (Далі – ДАМО): Ф.: 6121, оп. 1, спр. 416. 209 арк. [Рішення тринадцятої сесії Миколаївської обласної ради четвертого скликання від 17 грудня 2003 р. N 1-3. Том 1].
2. ДАМО: Ф.: 6121, оп. 1, спр. 464. 186 арк. [Рішення двадцять першої сесії Миколаївської обласної ради четвертого скликання від 30 грудня 2004 р. N 1-10. Том 1].
3. ДАМО: Том 1. Ф.: 6121, оп. 1, спр. 742. 203 арк. [Рішення двадцять сьомої сесії Миколаївської обласної ради п'ятого скликання від 26 березня 2009 р. N 1-10].
4. Альтернативная медицина. Клиники нетрадиционной медицины в Николаеве [Електронний ресурс]. URL: http://www.medicina.mk.ua/service/alternativnaja_medicina/.
5. Гаркуша О. М. 65-та річниця утворення Миколаївської області: історія, сучасність, перспективи. Миколаївщині – 65: становлення, розвиток, перспективи. Матеріали обласної науково-практичної конференції 19 вересня 2002 р. Миколаїв: Атол, 2002. 138 с.;
6. Громадське психічне здоров'я населення Миколаївщини: витоки, події і особи в діяльності обласної психіатричної служби (1830-2009 рр.) / А.Ф. Кісельов, С. Г. Хотіна, В. І. Очколяс, А. А. Педак. Миколаїв: Іліон, 2010. 332 с.

7. Діти Миколаївщини. Витоки і розвиток медичної і соціальної допомоги дітям (1789-2004 рр.) / укл.: А. Ф. Кісельов, С. Г. Хотіна, В. О. Єремчук, В. Б. Шатохін. Миколаїв: МДУ імені Сухомлинського, 2006. 143 с.
8. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження // ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. Київ, 2017. 71 с.
9. Кісельов А. Ф., Черно В. С., Наконечний І. В., Руденко А. О. Демографічна ситуація та захворюваність населення Миколаївської області (1991-2013 рр.) // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Біологічні науки. 2015. № 1. С. 32–35.
10. Киселев А. Ф., Шишкин В. Н., Стадніченко А. В. Оценка здоровья лиц, пострадавших в результате аварии на Чернобыльской атомной электростанции, по материалам Николаевской области 1990–1996 гг. Николаев, 1998. 66 с.
11. Кисельов А. Ф., Клочко В. И. Распространённость и эпидемиологическая характеристика инфекционных болезней Николаевской области в динамике за 200 лет (1789–1998 гг.). Николаев 1999. 79 с.
12. Николаевская область заняла первое место в стране по числу зарегистрированных наркоманов [Електронний ресурс]. Преступности NET. URL: <https://news.pn/ru/criminal/31266>
13. Поширення ВІЛ-інфекції в Україні. Слово і діло. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2016/11/08/infografika/suspilstvo/poshyrennya-vil-infekcziyi-v-ukrayini>.
14. Програма економічного і соціального розвитку міста Миколаєва на 2017 р. Миколаїв, 2016 р. 86 с.
15. Рейтинг стран мира по уровню потребления алкоголя на душу населения. Рассчитан по методике Всемирной организации здравоохранения (World Health Organization). [Електронний ресурс]. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-alcohol-consumption/info>
16. Рівень країн світу за рівнем смертності від наркотичних речовин. Статистика Організації об'єднаних націй. [Електронний ресурс]. URL: https://stats.unodc.org/sys/rpt?reportfile=wdr-mortality-all®ION=ALL®ION_label=All&SUBREGION=__ALL&SUBREGION_label=All&COUNTRY=__ALL&COUNTRY_label=All+%2894%29&format=html&fullscreen=true&showtoc=true#state:0
17. Туберкульоз Миколаївщини: події, факти та особи в діяльності протитуберкульозної служби області (1900-2011 рр.): монографія / А. Ф. Кісельов, С. Г. Хотіна, П. В. Георгієв, О. О. Пархоменко. Миколаїв: Іліон, 2013. 304 с.
18. Центр реінтеграції бездомних громадян. Миколаївська міська державна адміністрація. [Електронний ресурс]. URL: <https://mkrada.gov.ua/content/centr-reintegracii-bezpritulnih.html>;
19. Шишкін, В. М. Розвиток системи охорони здоров'я на Миколаївщині за роки існування області Миколаївщині – 65: становлення, розвиток, перспективи. // Матеріали обласної науково-практичної конференції 19 вересня 2002 р. Миколаїв: Атол, 2002. 138 с.
20. Яценко Л. Д., Коломієць О. О. Регіональний аспект соціальної напруженості в Україні: стан, фактори формування та шляхи подолання. Аналітична доповідь. Київ: Нац. ін.-т стратегічних досліджень, 2015. 23 с.

References

1. Al'ternativnaya medicina. Kliniki netradicionnoj mediciny v Nikolaeve [Elektronnij resurs]. URL: http://www.medicina.mk.ua/service/alternativnaja_medicina/.
2. Garkusha O. M. 65-ta richnitsya utvorenniya Mikolaïvs'koï oblasti: istoriya, suchasnist', perspektivi. Mikolaïvshchini – 65: stanovlennya, rozvitok, perspektivi. Materiali oblasnoï naukovopraktichnoï konferencii 19 veresnya 2002 r. Mikolaïv: Atol, 2002. 138 s.;
3. Gromads'ke psihichne zdorov'ya naseleння Mikolaïvshchini: vitoki, podii i osobi v diyal'nosti oblasnoï psihiatrichnoï sluzhbi (1830-2009 rr.) / A. F. Kisel'ov, S. G. Hotina, V. I. Ochkolyas, A. A. Pedak. Mikolaïv: Ilion, 2010. 332 s.
4. Diti Mikolaïvshchini. Vitoki i rozvitok medichnoï i social'noï dopomogi dityam (1789-2004 rr.) / uкл.: A. F. Kisel'ov, S. G. Hotina, V. O. Eremchuk, V. B. SHatohin. Mikolaïv: MDU imeni Suhomlins'kogo, 2006. 143 s.
5. Infrastruktura regioniv Ukraïni. Prioriteti modernizacii. Analitichne doslidzhennya // GO «Polis'kij fond mizhnarodnih ta regional'nih doslidzhen'», Fond imeni Fridriha Eberta. Kiïv, 2017. 71 s.
6. Kisel'ov A. F., CHerno V. S., Nakonechnij I. V., Rudenko A. O. Demografichna situaciya ta zahvoryuvanist' naseleння Mikolaïvs'koï oblasti (1991-2013 rr.) // Naukovij visnik Mikolaïvs'kogo derzhavnogo universitetu imeni V. O. Suhomlins'kogo. Seriya : Biologichni nauki. 2015. № 1. S. 32–35.
7. Kiselev A. F., SHishkin V. N., Stadnichenko A. V. Ocenka zdorov'ya lic, postradavshih v rezul'tate avarii na CHernobyl'skoj atomnoj elektrostancii, po materialam Nikolaevskoj oblasti 1990–1996 gg. Nikolaev, 1998. 66 s.;
8. Kiselyov A.F., Klochko V.I. Rasprostranyonnost' i epidemiologicheskaya harakteristika infekcionnyh boleznej Nikolaevskoj oblasti v dinamike za 200 let (1789–1998 gg.). Nikolaev 1999. 79 s.
9. Nikolaevskaya oblast' zanyala pervoe mesto v strane po chislu zaregistrirrovannyh narkomanov [Elektronnij resurs]. Prestupnosti NET. URL: <https://news.pn/ru/criminal/31266>
10. Poshirennya VIL-infekcii v Ukraïni. Slovo i dilo. [Elektronnij resurs]. URL: <https://www.slovovidilo.ua/2016/11/08/infografika/suspilstvo/poshyrennya-vil-infekcziyi-v-ukrayini>.
11. Programa ekonomichnogo i social'nogo rozvitku mista Mikolaeva na 2017 r. Mikolaïv, 2016 r. 86 s.
12. Rejting stran mira po urovnyu potrebleniya alkogolya na dushu naseleniya. Rasschitan po metodike Vsemirnoj organizacii zdavoohraneniya (World Health Organization). [Elektronnij resurs]. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/rating-countries-alcohol-consumption/info>
13. Riven' kraïn svitu za rivnem smertnosti vid narkotichnih rechovin. Statistika Organizacii ob'ednanih nacij. [Elektronnij resurs]. URL: https://stats.unodc.org/sys/rpt?reportfile=wdr-mortality-all@ION=ALL@ION_label=All&SUBREGION=__ALL&SUBREGION_label=All&COUNTRY=__ALL&COUNTRY_label=All+%2894%29&format=html&fullscreen=true&showtoc=true#state:0
14. Tuberkul'oz Mikolaïvshchini: podii, fakti ta osobi v diyal'nosti protituberkul'oznoï sluzhbi oblasti (1900-2011 rr.): monografiya / A. F. Kisel'ov, S. G. Hotina, P. V. Georgiev, O. O. Parhomenko. Mikolaïv: Ilion, 2013. 304 s..
15. Centr reintegracii bezdomnih gromadyan. Mikolaïvs'ka mis'ka derzhavna administraciya. [Elektronnij resurs]. URL: <https://mkrada.gov.ua/content/centr-reintegracii-bezpritulnih.html>;

16. Shishkin, V. M. Rozvitok sistemi ohoroni zdorov'ya na Mikolaivshchini za roki isnuvannya oblasti Mikolaivshchini – 65: stanovlennya, rozvitok, perspektivi. Materiali oblasnoi naukovo-praktichnoi konferencii 19 veresnya 2002 r. Mikolaiv: Atol, 2002. 138 s.;
17. Yacenko L. D., Kolomic' O. O. Regional'nij aspekt social'noi napruzhenosti v Ukraïni: stan, faktori formuvannya ta shlyahi podolannya. Analitichna dopovid' / Kiïv: Nac. in.-t strategichnih doslidzhen'. 2015. 23 s.

Віталій Кучер. Медикодемографическая ситуация в Николаевской области конца ХХ - начала ХХІ в.

В предлагаемой статье проанализированы актуальные проблемы развития медикодемографической ситуации в Николаевской области в конце ХХ - начале ХХІ в. Определен уровень распространения болезней на территории области, установлены их истоки и уровень заболеваемости населения. Проанализированы материально-техническое состояние учреждений здравоохранения и предпринятые попытки улучшить медикодемографическую ситуацию в области. Выявлены причины, которые негативно повлияли на развитие медицинской сферы.

Ключевые слова: Николаевская область, медикодемографическая ситуация, уровень заболеваемости, здравоохранение, лечебно-профилактические учреждения, экология, материально-техническая база.

Vitaliy Kucher. The medical demographic situation in the Mykolaiv region of the late ХХ - beginning of the ХХІ century

The proposed article analyzes the actual problem of development of the medical demographic situation in the Mykolaiv region at the end of the ХХ - at the beginning of the ХХІ century. Characterization of scientific works on this subject is given. The level of disease spread in the region is determined, their origins and the morbidity of the population are found out. The impact of the environmental situation on the health of the population of Mykolaiv region is demonstrated. The description of housing and living conditions is given and their negative impact on the health of the residents of Mykolaiv region is explained. The growth rates of active tuberculosis among the residents of Mykolaiv region are analyzed. The changes in the medical field and their consequences are evaluated. The main factors that negatively affect the medical demographic situation in the region are identified. The reasons for the increase in craving for non-traditional treatments are substantiated. Attention is paid to the health of the mental plan and specific diseases in the field. Prerequisites for the spread of alcoholism and drug addiction in the region are analyzed. The methods of control of these diseases are evaluated. On the basis of statistical material the level of morbidity among children of the Nikolaev area is determined. The problems of the spread of AIDS in the territory of Mykolaiv region are involved. The impact of the Chernobyl accident on the spread of radiation diseases among the population of the region has been determined. Attention was drawn to the positive developments in the medical field at the beginning of the 21st century. Based on the material studied, their consequences and disadvantages were evaluated. The logistical condition of health care institutions and the attempts to improve the medical demographic situation in the region are analyzed. Based on the material studied, the problems of this field and the ways of their further solving are determined.

Keywords: Mykolaiv region, medical and demographic situation, morbidity, health care, medical establishments, ecology, material and technical base.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БУГЛАЙ Наталя Михайлівна, доктор історичних наук, професор кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

БУГРІЙ Володимир Станіславович, доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

ВІТРЯК Максим Миколайович, аспірант кафедри історії та етнографії України Одеського національного політехнічного університету.

ГАНЧЕВ Олександр Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії, психології та педагогіки Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова.

ГЕВКО Анастасія Андріївна, аспірантка кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ЗУБАНИЧ Ласлов Ласлович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції, Ужгородський національний університет.

ІВАНЕНКО Аліна Олексіївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, докторант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ЙОВЖА Оттила, аспірант Національного університету державної служби, м. Будапешт, Угорщина.

КОНДРАТЮК Олександр Валерійович, аспірант кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

КУЛЧАР Тімеа Федорівна, старший викладач кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції Ужгородського національного університету

КУЧЕР Віталій Вікторович, аспірант кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ЛАСІНСЬКА Маріанна Юріївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ЛОБОДОВСЬКА Ірина Олександрівна, учитель історії Першої української гімназії імені М. Аркаса, м. Миколаїв.

НАУМЕНКО Марина Ігорівна, аспірантка кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ПАРХОМЕНКО Владислав Анатолійович, доктор історичних наук, професор кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ПЛЕВАКО Катерина Валеріївна, аспірантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Старобільськ.

ПОСПЕЛОВ Андрій Сергійович, кандидат історичних наук, доцент КЗВО «Одеська Академія неперервної освіти».

РИЖЕВА Надія Олександрівна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

СЕДЛЯР Юлія Олександрівна, доктор політичних наук, професор кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

СОФ'ЯК Наталія Василівна, аспірантка кафедри історії України і методики викладання історії, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» м. Івано-Франківськ.

ТУРЯНИЦЯ Інна Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції ДВНЗ

«Ужгородський національний університет».

ЧЕРНЯВСЬКА Катерина Вікторівна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МИКОЛАЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

№ 2 (48), грудень 2019

Відповідальність за цитування та зміст статей несуть автори.

Формат 60×84 1/8. Ум. друк. арк. 13,5.
Тираж 100 пр.

Свідоцтво про реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20999-1010799 Р від 25.09.2014 р.

Адреса редакції та видавця:
Видавництво МНУ імені В. О. Сухомлинського
54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
тел. (0512) 37-88-38, т/ф 37-88-15
e-mail: visnyk.editor@mdu.edu.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3375 від 27.01.2009 р.